

40238

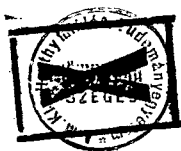
R. Tamásy

FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZÉP- ÉS ÚJKORI TÖRTÉNETI INTÉZETE, SZEGED.

4. SZ.

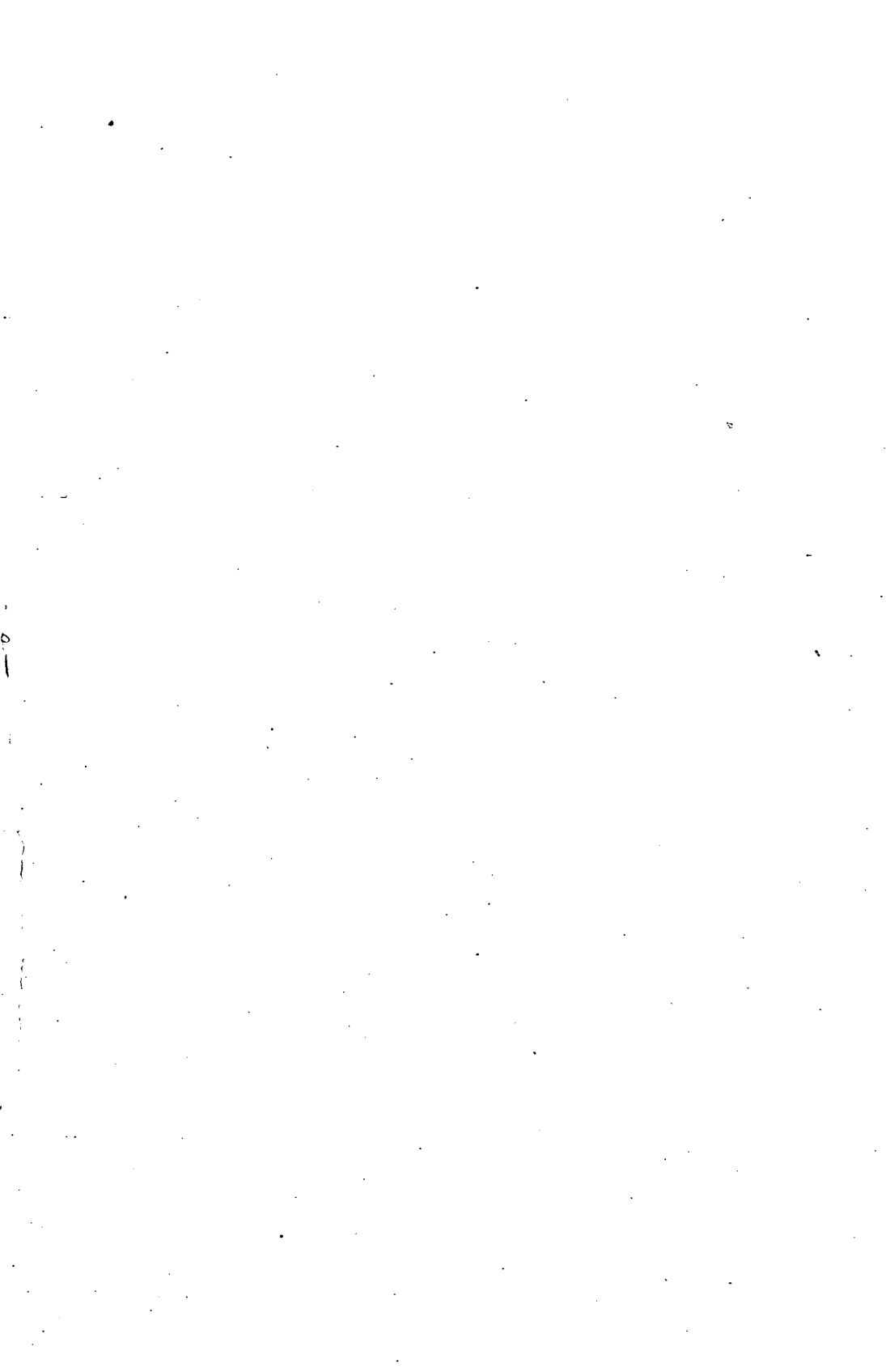
PÁPASÁG ÉS NEMZETÁLLAMOK A KÉSŐI KÖZÉPKORBAN ÉS AZ ÚJKOR HAJNALÁN

FIALA ENDRE
TANÍTÓKÉPZŐINTÉZETI TANÁR

JÁSZBERÉNY, 1937.

PESTI-KÖNYVNYOMDA, KÖNYVKIADÓVÁLLALAT

FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZÉP- ÉS ÚJKORI TÖRTÉNETI INTÉZETE. SZEGED.

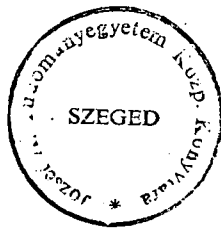
4. SZ.

PÁPASÁG
ÉS NEMZETÁLLAMOK
A KÉSŐI KÖZÉPKORBAN
ÉS AZ ÚJKOR HAJNALÁN

FIALA ENDRE
TANÍTÓKÉPZŐINTÉZETI TANÁR

JÁSZBERÉNY, 1937.

PESTI-KÖNYVNYOMDA, KÖNYVKIADÓVÁLLALAT

40238

I.

BEVEZETÉS.

A „sötét középkor“ elnevezés kialakulása.

Media aetas, miért kellett elmulnod ragyogó színpompáddal, erős hiteddel és szeretetteddel, folyton megifjodó életerőddel, nemes lelkületteddel és mélységes érzelmeiddel? Nem múltál el nyomtalanul! A renaissance, német humanizmus és a reformáció, telvilágosultság és a legújabbkori liberálizmus egyik éltető eleme voltál, mert ellened sorakozott fel mindegyik.¹

A középkorral foglalkozó, napjainkban egyre sűrűbben megjelenő, különböző értékű és terjedelmű tanulmányok igazolják Váczy Pétert, aki a Magyar Szemlében (1931. május. A sötét középkor c.) közzétett cikkét így fejezi be: „... Tagadhatatlan ennek a „középkori gondolatnak“ életetformáló ereje. A sötét középkorból világot építő gondolat vált.“² Természetesen, szellemi világot építő gondolattá is lett egyúttal.

A középkort ma is a sötétség korszakának, hanyatlás, elmaradottság, reakció korának nevezik. Hogyan alakult ki ez a nézet? Ismeretes, hogy az olasz renaissance sokkal közelebbállónak érezte magát az antik világhoz, mint az előtte „lezárult“ középkor; emberei úgy érezték, új kor küszöbén állanak, s az antikkor és az új kor közé eső idővel megtagadtak minden szellemi közösséget, ők mondták ki először, hogy a közbeeső idő a sötétség

kora. De az olasz renaissance ítélete csak formai jellegű, mert értékmérőnek a latin nyelv tisztaságát és az antik értelemben, természetutánzáson alapult művészetet vette. A renaissance ítélete tehát nincs tudományosan alátámasztva, de még csak világnézeti szempont sem található benne. A humanisták azonban korántsem a római klasszikusok írásaiból tanulták latinságukat, hanem a középkori Boethius, Cassiodorus, Szent Ágoston és mások műveiből.³ Művészetben ugyan a renaissance valóban az antikot követte s így mindkettő a természetvizsgálatán és utánzatán nyugodott.⁴ A középkor ugyanilyen mértékben arra törekedett, hogy megtagadja a természetet. De ez nem uralkodó mindig, hanem csak a 11.—12. sz. után, a gótika fénykorában. Azonban a természetellenességnek nem a művészet fogyatéksága az oka, hanem — később látni fogjuk — ilyennek akartak látni mindent, minden materiálist szellemivé igyekeztek változtatni s ezt a finom lelki kifejezést a természetellenességgel nyerték el. Nem a külső szépség a fontos, hanem a belső, a lélek harmóniája. A testi szépség egyesén el van takarva, „el van rajzolva“. A renaissance és humanizmus értékmérője tehát nagyon külsőséges.

A világnézeti szempontot a reformáció hozta, ám tudományos módot az sem követett elmarasztaló ítélete megalkotásakor. A köztudatban jóval később, a 18. sz. felvilágosodásában és főként a 19. sz. liberáliszmusában lett általánossá a sötét jelző, célzatosan. A liberáliszmusnak már gyökereiben, a humanizmusban, renaissanceban, felvilágosodásban benne volt tehát az egyházellenesség, vagyis az államnak, társadalomnak, tudományoknak világias, az egyháztól elfordult színezete, mintegy reakcióképpen. A 19. sz. második felében — a marxizmus hatása következtében — a materiális tényezők túlértékelése és

a forradalmi elmélet alkalmazása széltében-hosszában elterjesztette, még tudatosabbá tette ezt. A történelmi materializmus, teljes ellentétben lévén a lelkeséggel, a materiális élet minden örömét megvető szerzetességről, aszkétákról, hitvallókról csak gúnnyal szólhatott. A forradalmi elmélet pedig, a forradalomtól mentes és így látszólag mozdulatlan középkort haladásra teljesen képtelennek tartja. A forradalmi elv szerint t. i. a fejlődésnek legfontosabb, leghathatósabb tényezője: a forradalom. Mindezek azután a népszerűség-hajhászó szónokok, politikus történészek s nemutolsó sorban az iskolák révén utat találtak a nép széles tömegeinek lelkébe, mert a liberálizmus igen jól értett a maga eszméinek erőszakolásához.⁵

Tudománytalan az is, hogy amikor a középkort sötétnek bélyegzik, akkor az egész középkort egyetlen korszaknak tekintik, pedig ennek világnézete nem volt mindig egységes, ugyanaz. A 8.—10 sz., pl. a Karoling-renaissance, nem volt a földi életet megvető, aszkétikus, hanem életvidám, mint a későbbi renaissance. Csak a 11. sz.-tól, a cluny-i hatás alatt kezdett a túlvilági örömök előkészítése szerint élni. Akkor, amikor az egyház világi uralma is bekövetkezett. A cluny-i reformig nincs olyan nagy különbség antik- és középkor között, hogy az egyiket sötétnek nevezhetnők.

A középkor egyébként sem söpörte el máról-holnapra az antikort, hanem fokról-fokra, mintegy három századon át bontakozott ki abból. Földrengésszerű megszakadásokat nem ismer a történelem,⁶ mint ahogy az újkor is egyenes folytatása a középkornak. Az egyes korokat nem választják el óriási ellentétek, áthidalhatatlan szakadékok, hanem azok egymásbefolyó és egymástól el nem választható folyamatok. Megvan

közöttük a kultúrfolytonosság. Pl. a patrisztika és a skolasztika, továbbá Szent Ágoston filozófiája mind ókori örökség, s éppen úgy a fölötte megbámult és dicsőített újkori intézmények és jelenségek életadó csírái a középkori intézményekben és jelenségekben jóformán mind ott vannak. Antik hatás mutatható ki Szent Ágoston munkásságában is.⁷ Pl. az ismert szentágostoni mondás: Mivel minden istentől van, szükséges, hogy az ő fejében a gondolatok ott legyenek, — nem más, mint a plátói idea-gondolat keresztény köntösben. A civitas Dei fogalma, mely elválaszthatatlan Augustinus nevétől, antik örökség, mert a zsidó Philon volt az első, „aki az emberiség szellemi közösségét az égi Jeruzsálemmel azonosította.”⁸ Sőt a sztoikus filozófiában is megtalálható ez a gondolat. Éppígy megvan Philonnál az igaz királynak szembeállítás a tirannussal, mely hasonlat az egész középkor irodalmában ott van különböző változatokban. A régi és az új, az antikvilág és a középkor egyes korszakai között meglévő különbségeket Szent Ágoston természetes történeti folyamatként szemlélte. Isten — ugymond — az évszázadok rendjét, mint leg-szebb költeményt, különböző ellentétekből állította össze.

II.

A kereszténység a római birodalom bukása után. Az államról való felfogása. Egyház és állam kapcsolata. A középkori világkép.

Fentebb láttuk, hogy magában a középkorban is több korszak különböztethető meg. Jelenleg főként a 11.—13. sz. kultúráját vizsgáljuk elsősorban, amikor a kereszténység az államot, a társadalmat, családot, gazdasági életet, a jogot stb. krisztianizálta.

Ennek az okai lelki tényezők, mert a római birodalom bukása után általánosan érzett hiányt pótolni, ellentéteket békített ki, az emberi lélek mély sebeinek gyógyítását vállalta magára. A régi római történetben ugyanis, különösen a köztársaság utolsó évtizedeiben, Róma isteneinek és államának osztatlan egysége lassan bomladozni kezdett. Keleti kultuszoknak és istenségeknek széleskörű hatása, Asklepios kultusza, asztrológia, perzsa-chaldeus tanítások, szellemidézés, mindenfajta varázslat virágzott. Az epikurosi iskola, majd a sztoa, általában a filozófia bomlasztó hatásának tulajdonítható a római államvallás hanyatlása, noha a filozófia egyébként sok pozitívumot is adott a vallásnak. Így pl. a sztoikus erkölcsan lett mintaképe a római viselkedésnek, a jogi rendszertan ebből a talajból nőtt ki, sőt még maga a sztoikus teológia is sok tekintetben tisztítólag hatott a fennálló vallásra. Ennek a sok új áramlatnak a behato-

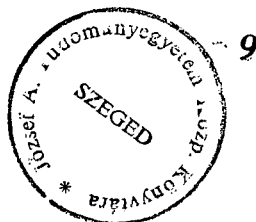
lását és befészkelődését megkönnyítette egy föld- és birtoknélküli tömegnek keletkezése és az idegenek beözönlése. Először iparkodnak itt a gyöngék, az alul-lévők ösztönei uralomra jutni. Legfőbb jellemzője a vágyakozás a lelki békére és nyugalomra, a halálutáni üdvösségre, a kinyilatkoztatás várása s ezekkel együtt a földtől való eltávolodás és az emberi lét túlvilági célja. Az új áramlatok feltörése, és ezeknek hordozói, az új néprétegek, az eddig zárt és egységes világban kettéválást idéztek elő. A hagyományos állami vallástól és tiszteletreméltó intézményeitől már a köztársaság korának vége felé elfordultak s így a köztársasági utolsó évek arculata kettős. Úgy látszott egyrészt, hogy az állami vallás veszte megvan pecsételve, másrészt pedig sugárzó fényben, bizakodóan emelkedett fel a költő jóslata: „A vas-korszaknak vége fog szakadni és új aranykor jön el, mely egy isteni gyermek születésében és felnövekedésében testesül meg. Ha férfivá serdül, akkor a föld is új célja felé fog indulni. Tele lesz csodás történéssel és a lakói mentesek lesznek minden fáradalomtól.“ A vizsály és a romlás képeivel szemben Vergilius újat állított oda: „a hitet az újban, a nagyban, az egyetlenben.“¹

Isten és ember az antik világ végén ellentétben voltak tehát egymással. Az ember rendkívüli mértékben szenvedett ezáltal, mert természetének isteni része az ősforrás felé vágyódott, emberi része pedig visszahúzta a földre. S a későbbi ókor legfőbb vallási problémája az volt, hogy az ember szabaduljon ki a világi élet hatalma alól s egyesüljön az Istennel. Ennek a problémának a megoldását kereste minden tanítás. Ilyen az esszenizmus, a neoplatonizmus, a manicheizmus, az illető nép jelleme szerint. A végső cél mindegyiknél ugyanaz: a

bűnökkel terhelt ember kibékítése az istenség szent lényegével. Valamennyi tan egy közbeeső lényt keresett erre, aki Isten és a világ között van. Ezt a plátói filozófia a világlélekben gondolta, a neoplatonista Plotinos szintén a világlélekben, a nus-ban, a zsidók az anyagokat vélték közbenjáróknak. Mindezek csupán kísérletek maradtak, megoldást egy sem hozott, csak a kereszténység, mert az nem Istent és a világot tekintette, hanem Isten és az ember közti viszonyt, s a földi világot kikapcsolta az életből. Az embert eltávolította a világtól, közelebb vitte Istenhez. Nincs harmadik, közbeeső lény! Maga Isten által ment végbe a kibékülés, Istennek testben való megjelenésével. Az érzéki világ bűnös, hagyassék ki a kibékülésből!

A földi világ kizárva, az ember Isten-közben, a testté lett Isten az élen: így következett be a béke, mely megnyugtatta a tépelődő emberi elmét. A kereszténység minden kérdésre feleletet tudott adni, harmóniát teremtett, megnyugvást egy abszolút Lényben.

Pedig a keresztény tanok az akkori kaoszban vakmerő dolgok voltak, de egyúttal biztosak és merészek is. Krisztus meghalt a kereszten a tanításért! De ha az emberiség Krisztust követni akarja, akkor nemcsak a bűnt, hanem a bűnnel együtt annak a következményeit is el kellett volna hagynia, illetőleg távolítania, vagyis az ótestamentomban lévő ósállapot lett a mintakép, mely a bűnbeeséssel veszendőbe ment. A munkátlan ósállapotban még nem voltak állami törvények, munkafelosztás, egyéni tulajdon, mert ezek csak a bűnbeesés következményeként álltak elő. Avagy fordítva: az ósállapot visszanyerésének előfeltétele a bűn megtagadása kellett volna hogy legyen, vagyis annak az állapotnak az elhagyása, mely a bűnbeeséssel előállt.

Röviden: az etika irányelve a világ megvetése és az ember önmehtagadása volt. Így az etika szemében minden földi érték alárendelt jelentőségűvé lett. A közhasznú törekvést pl. alig tartotta többre az egyéni önzésnél. Egyszerű fokozati különbséget látott köztük. Hazaszeretet, egyéni nagyravágyás: teljesen azonos törekvések. Mind elvetendő, mert kárhozatos földi célokban veszik eredetüket. Csak ragyogó bűnök! (Szent Ágoston.)² A későbbi felfogás szerint az életnek csak annyi az értelme, amennyiben előkészít a túlvilági életre. Hagyd el néped, atyai házad, felejtsd el egész korábbi életed! — mondja Clairvaux-i Szent Bernát. Freisingi Ottó sóhajok völgyének nevezi a földet. Leghűbben maga III. Ince pápa fejezte ki ezt a felfogást 1198-ban, még kardinális korában: Meghalunk, amikor a világnak élünk, és élünk, amikor a világnak meghalunk!

Azonban a földi élettől, a világi intézményektől teljesen függetleníteni mégsem tudjuk magunkat, ezért legalább az egyház szellemével kell azokat áthatni. S hogy az egyház mennyiben éreztette átalakító hatását a középkori intézményeken, vizsgáljuk ezek közül először az államhoz való viszonyát.

*

Az állam eredetét, az államról való felfogást a vallásos metafizika határozta meg. E szerint³ az ember eredetileg Isten közvetlen vezetése alatt állott. A bűnbeeséssel ez az állapot veszendőbe ment s Isten közvetlen kormányzását az embertől szervezett állam szorította háttérbe, vagyis az állam a bűnbeesés, a bűn következménye. Okai ennek: uralomvágy, erőszak, kapzsiság. VII. Gergely egyenesen az ördög munkájának tartja.

Király, fejedelem attól származik, aki az Istent nem ismeri. III. Ince: Minden világi kormányzat, ha nem az egyháztól veszi eredetét, jogtalan! (Nem valami hizelgő nyilatkozatok a középkori fejedelmekről és világi hatalmakról.)

Az államhatalom tehát nem hárítja el a gonoszszágot, hanem pont ellenkezőleg, éppen annak a műve; nem fékezi meg a jogtalanságot, hanem okozója annak. Mégsem minden állam bűnös azért Szent Ágoston szerint,⁴ mint ahogy minden király sem zsarnok. A király akkor zsarnok, bűnös, ha csak földi célok szolgálatába szegődik, ha „az emberek javát Istennél többre becsüli“. „Minden hatalomnak Isten a forrása“, éppen azért nem lehet bűnös, hanem az államhatalomnak is isteni rendeltetése és feladata van. S ha az állam Isten szolgálatába szegődik, Isten dicsőségére munkálkodik, akkor lényegében az a feladata, mint a többi teremtménynek. Az állam is csak része tehát a magasabb egyházi szervezetnek, Szent Ágoston civitas Dei-jének. Egyházi feladatokat kellett magára vállalnia, s az állam vezetőjét, a királyt, egyházfőség illette meg. Szent Ágoston azonban még nem hangsúlyozta, hogy meddig terjed a király egyházfősége, mennyire avatkozhat bele az egyház dolgaiba. Ezt, az u. n. kéthatalomelméletet I. *Gelasius pápa* (492—496) fejtette ki, ő választotta el élesen egymástól az egyházi és világi hatalom körét, merészen hangoztatta egymáshoz való koordináltságukat, s így a politikai és egyházi fejlődés útjai a Szent Ágoston és Gelasius pápa által megvont irányban haladtak az egész középkoron át.

Az egyház tehát ideális célt tűzött: a középkori állam elé, a civitas Dei-t. Augustinusnak az összeomlott római birodalom helyébe egy annál tökéletesebb államot kellett megkonstruálnia. Ez az égi és földi Isten-állama.

Az egyik erényes, a másik bűnös. Erényes akkor, ha a békének, a jognak és a rendnek szolgálatában áll, s bűnös, ha hatalom- és uralomvágy vesznek rajta erőt. A kettő harcban áll egymással. Ezt az ideális állammélt Aquinoi Szent Tamás fejlesztette tovább, gyakorlatiasabb, a való, reális élethez alkalmazkodva. Ekkor, a 13. sz.-ban, amikor a pápaság világi hatalma némileg elgyengült, jelentékenyen enyhült a felfogás az államról, de ugyanakkor, az újkorba való átmenet idején, erős megrázkódtatáson esett át jóformán mindegyik világi hatalom is. Az e korbéli közvetítő tan elismerete ugyan, hogy az állam a bűn korában keletkezett, de nem bűnös vágyakból, hanem bűnelleni védőgátként; nem az ördög alkotása, hanem orvosság a bűn gyöngesége ellen. (Dante). Szent Tamás szerint pedig a bűn állama is lehetséges, mert az ember társaslény, társasélet pedig nem lehet a nélkül, hogy fejedelem ne álljon a társaság élén, ugyanis mindenki érdeke azt kívánja, hogy aki tudásával, értelmével a többi fölött áll, az vezesse a többit. Mégis távol állott tőle, hogy isteni alapításnak ismerje el. Szerinte is a bűn következménye, s tökéletlenségnek tartotta, amitől megszabadítani nem is megváltási cél, mert csak a lelket kell megváltani. A bűnbeeséssel előidézett állapot arra indította tehát a gyengéket, hogy a zsarnokokkal szemben védekezzenek, szövetkezzenek s szövetségük biztosítására egy ember kezébe adták a vezetést, vagyis a szükség kényszere által létrejött szerződés, a társadalmi szerződés az állam eredete. Így érthető a milánói érseknek Barbarossa Frigyeshez intézett szavai (1158.): Tudd meg, hogy a nép törvényhozói joga reád van ruházva; akaratom a jog; amit jónak látsz, annak törvényereje van, mert a nép egész hatalmát és uralmát reád ruházta. Ugyanezt tartotta a világi törvény-

hozás is. II. Frigyes szicíliai törvénykönyvének bevezetésében van, hogy a körülmények nyomása és isteni jóváhagyás által választattak a fejedelmek.⁵

A középkor az államot ugyanarra az eredetre vezette vissza, mint Rousseau- és Montesquieuék. De igen nagy a két tan közti különbség a jogforrás tekintetében. A 18. sz. a nép nagyobb jogát bizonyította a királysággal; míg a középkor az egyház elsőbbségét hangsúlyozta a világi hatalommal szemben, mert az isteni eredetű egyház felette van az emberi műnek, a világi hatalomnak. Lényegében ezt — a középkorban — a világi hatalom is elismerte.

Egyház és állam nem egyenrangúak tehát, az magasan felette áll ennek, annál is inkább, mert az élet nagy területein a munkálkodást magának tartotta fenn. Mindenütt, ahol működése a túlvilági céllal csak csekély összefüggésben is lehetett. A művészet, tudomány, iskolázás, gazdasági élet, szegény- és árvaügy, a betegápolás széles terein hangsúlyozta jogait, továbbá azokban a jogi kérdésekben, ahol a bűn kritériumát fel lehetett ismerni. Az államnak a ma ráháruló és folyton gyarapodó feladatok közül akkor nagyon kevés jutott. A rendfenntartás, külső és belső ellenségek elleni védelem egy része (ebből is sok a feudális hatalmaké), közigazgatás, pénzverés, adó, vámügy, korlátozott birói jogkör és a büntetőhatalom maradt meg. Csakis az alsóbbrendű feladatok megoldása, minden magasabb az egyházé. Az állam a nyers munkával előkészíti a talajt az egyház számára. S a pápaság felette is érezte magát a világi hatalomnak; hangsúlyozta és kifejezésre juttatta jogait. Pl. engedetlenség felett is ítél, de nem erőszakkal, hanem lelki büntetéssel, kiközösítéssel, melyek igen súlyos büntetések voltak, de elérték céljukat. Felhasználta a világi hatalom kardját is, ha erősebb fenyítékre

volt szüksége. A keresztény középkori király világi erejét mindenütt az egyház rendelkezésére bocsátotta, az alattvalókat az egyházi szabályoknak való engedelmességre kényszerítette. Amióta Szent Remigius Chlodvigot kézenfogta és megkeresztelte, azóta király és királyság az egyház szolgálatában áll. Az állam sok tekintetben meg sem lehetett volna, nem nélkülözhetett az egyháziaknak, mint a korai középkor egyetlen művelt osztályának a közreműködését az állami és politikai életben. Pl. a kancelláriákat kezdettől fogva papi személyek vezették, ők voltak az írástudók. A papság az ő szellemi hatalmát egyébként is a király szolgálatába állította, hiveit a királyi rendeletek megtartására is kötelezte. (Adjátok meg a császárnak, ami a császáré!) Az alattvalók és hivők tehát azonosak, kötelelességeik összeolvadnak; egyházi és világi kötelezettségeiket ugyanazok a hatóságok kényszerítették rájuk egyforma szentesítő erővel: egyházi átokkal vagy anyagi jellegű büntetéssel. A vallás parancsainak és a papi rendeleteknek ugyanolyan kötelező erejük volt tehát, mint az állami törvényeknek és kormányrendeleteknek. Egyházi és állami hatalom teljesen összeolvadt.⁶

Ameddig az uralkodó engedelmeskedett, addig nem vonta kétségbe jogait az egyház, de mihelyt engedetlen: koronáját eljátszottnak tekinthette. Fejedelmeket tett le, visszavonhatta az alattvalók engedelmisségét s a népet az uralkodó ellen fordíthatta. Egyszóval meghatározta az egyes ember jogát és köteletségét, megkövetelte, hogy mindenki keresztény közösségben éljen. S amint az alattvalókat felkelésre bírhatta, ugyanúgy az uralkodókat azok ellen is felléptethette, akik az egyházzal szemben voltak engedetlenek. Személyszerint is hirdette felsőbbségét. Krisztus helytartója valóban Isten és ember között

van, Isten alatt, de ember felett; kisebb Istennél, de nagyobb az embernél. (III. Ince.)

Mindez látszólag ellentét, t. i. hogy az egyház uralma ellenkezik a tanításával. Nem, a pápaság világoralma abból a szemléletből fakadt, hogy alsóbbrendűnek tekintette a földi életet. Nem hatalom-, uralomvágy volt a főcél; hanem magasabb eszmei célok vezették. A világoralmi törekvést a 19. sz.-i forradalmi-liberális történet-szemlélet terjesztette el, mely a pápák világi hatalmának lelki motivumait, a nemzetekfeletti birodalom nagyszerű eszmei hátterét teljesen félreismerte s rideg történelmi materialista módszerrel értékelve, azt a pápák kapzsiságával, világias vágyával magyarázza. (Guido ferrarai püspök írja VII. Gergely pápáról, hogy készakarva éhezett, szomjazott, szenvedett, ámbár egy intésére minden ott termelt volna.) A középkori egyházi uralom, vagyis hogy az egész világon a valláserkölcsei idea uralkodik, tulajdonképpen antik gondolat. Platon államában is a bölcsek uralkodnak, Nagy Sándor és a rómaiak impériuma szintén kísérlet ilyen birodalom megvalósítására. Ennek a középkori államcélnek a legfőbb ápolója az egyház; szigorúan gondoskodik arról, hogy minden alattvalója jó keresztény nevelésben részesüljön, s a kemény harcot, mellyel a túlvilági Isten-államot ki akarják érdemelni, sikeresen megvívhassák. Ezt, az egész világot magaalá hajtó küzdelmet a pápa vezeti, aki Isten helytartóságával bízott meg. Mint az egyetemes egyház pásztorának, korlátlan egyeduralkodói hatalma volt az összes keresztények felett. A „földi hatalmú“ királyok és fejedelmek is alája tartoztak, mert hitüknél fogva kapcsolatban vannak vele, tehát rájuk is bűnbánatot róhatott, kiátkozhatta őket, az alattvalókat a hűségeskü alól feloldhatta, azok pedig letehették uralkodójukat.

Az emberiség történeti fejlődését — a klasszikusan megfogalmazott történetfilozófia szerint — a Gondviselés irányítja. Ez az emberi történet csupa harc, az erénynek és a bűnnek, Isten országának és a bűnös embereknek egymásközti küzdelme, mely az isteni igazság győzelmével fog végződni a világ végén. Az elhalt jó lelkek a túlvilágon már előbb is egyesülnek Istennel. Tehát az egyes ember sorsát tekintve, annak az élete két területen folyik: a természeti szférában és a kegyelmi szférában. Az elsöben a *lex naturae*, a természeti törvény gondoskodik a földi jólétről. E fölött a *lex Dei et Christi*, a kegyelem és égi boldogság birodalma van. Az alsó természeti világból az egyes ember a lelki fejlődés útján jut fel a felső világba. Az egyént ezen az úton az egyház vezeti a kegyelemmel és a szentségekkel. Az egyház hívatott arra, hogy minden súrlódást elintézzon. Közvetít a természeti bűnös világ és a túlvilági élet között; ő a szentségek kiszolgáltatója s az üdvözülés is a papi közvetítéssel lehetséges; uralkodik és a dogma csalhatatlanságát felmutathatja a kételkedőknek; meg is van győződve erről, kötelességét véli teljesíteni, amikor a földi hatalmat maga alá kényszeríti. A természet alacsonyabb, ezért a logika rendje szerint alárendelt, szubordinált jelentőségű, de a kettőnek csakis együtt, a transcendens monizmusban, a természeti bűnös világnak csak a felsőbbrendű világgal együtt van értéke. Ennek az ellenkezője, a dualisztikus gondolat, vagyis hogy a kettőnek külön-külön is van értéke, ez merőben renaissancekori, újkori gondolat. Ez az utóbbi felfogás az uralkodó ma is. Ez az egyik nagy különbség középkor és újkor között.

Ez a transcendens monizmusban elképzelt világ⁸ Aquinoi Szent Tamás szerint egy lépcsőzetes, piramis-

észerű építmény, mely magában foglalja a természet és kegyelem birodalmát, az egyházonkívüli intézményeket és az egyházat, az ősállapotot és a túlvilágot. A Corpus Christianus nevet adja neki. Ebben a világképben tehát az élet ellentétei teljes egységbe olvadnak. Benne a fő az egyház. Lakói klerikusok és laikusok. A klerikusok összesége, az egyházi „rend“, hierarchikusan tagolt s kezdettől fogva a társadalom első oszlopa volt. A laikusok társadalma is a rendi egyesülés jegyében állott. Ebben — a világi rendekben — eleinte a vérségi összetartozás hozta létre az egyes csoportokat, később a hűbéri kötelek, majd a 13. sz.-tól kezdve a társadalom hivatási rendek szerint való tagozódása. A középkori csoportokra osztott társadalomban együtt van minden rend a maga kötelességével, céljával, szükségességével, vagyis a társadalom organikusan tagolt, organikus szerv, test, melyben megvan mindenegyres tagnak a maga helye. Analóg képződmény az emberi szervezettel. Ugyanolyan tökéletes, mint az.

E felett a tökéletes társadalom, szerves organizmus felett az immateriális szellem áll, de az is organikusan tagolt. A kettőt az egyházi idea foglalja össze s mint látjuk, ebbe a felső világba kell emelkednie mindenkinek a szentségek és a kegyelem erejével, melyeket az egyház közvetít.

Hogy ebbe a világrendbe az egyén lehetőleg könnyen bele tudjon helyezkeni, — ami fő etikai követelmény volt — kellően fegyelmeztetnek kell lennie. Ennek az önfegyelmezésnek az útja az aszkézis. A lélek sportja ez, a léleknek a testtel szemben való függetlenségét segítette elő, főként munkával és imádsággal. Az aszkézis egyszóval nem a legfőbb principium, hanem magasabb idea szolgálja, a tökéletességre törekvő vallá-

össég legfőbb eszköze. Mint az egyéniség tökéletesedésre való törekvésének legfőbb útja, nem is lehetett uralkodó gondolat, mert az egyén feletti elv volt a fontos. Csak amikor a cluny-i reform elterjedt, akkor jutott túlsúlyra az aszkézis. Aszkéta az emberi ideál. A férfiak közül VII. Gergely pápa, Clairvaux-i Szent Bernát a legkedveltebbek, a nők közül Magyarországi (Thüringiai) Szent Erzsébet, Sienai Szent Katalin. Minden törekvés a természetes hajlam megölésére szolgált. Valósággal önmagukat marcangolták szét. (Boldog Margit az önfegyelmelés és keresztény szeretet mintaképe. Assisi Szent Ferenc imáinak könnyes áhitatában csaknem elvesztette szemévilágát.)⁹ Az aszketizmus a szerzetesi életben jutott a legtökéletesebb kifejlődésre, hol már eleve is lemondtak minden földi kapcsolatról. Ez az élet világi ember számára egyenesen pokol lett volna, míg a szerzeteseknek paradicsom volt, s a kolostori életet valóban a Kánaánhoz hasonlították. A kolostorok tagjai a megtértek, konvertiták; még a világi papok sem azok, de ha később szerzetbe léptek, ők is konvertitákká lettek. Ez az élet, távol a világ zajától, elzárva a bűntől, kizárta a fájdalmat, és a paradicsomi ártatlansággal megtalálták a boldogságot is. A tisztaság és szegénység tökéletes volt, de minden áldozat közül talán az akarat feláldozása volt a legkedvesebb Istennek. „Tudd meg — mondta egy régi szabály — kettő között az a nagyob, aki engedelmeskedik.”¹⁰

Az aszketikus idea a középkori egyházi uralom fénykorában, az egyházi lovagrendekben érte el fejlődésének csúcspontját.

III.

Az egyház világfeletti uralmát megalapozó nagyobb pápák egyénisége és munkája. A középkori családi élet és házasság, munka és vagyon; művészetek, irodalom és a tudományok; jogrendszer.

Amikor Augustus császár Kr. e. 31 után a világ urává lett, azt hitte, hogy egy világbirodalom alapjait vetette meg mindörökre. Az impérium árnyékában meg is született az örök birodalom, de ennek számára a római uralom határai nagyon szűkeknek bizonyultak. Nemcsak a régit nyelte el, hanem kiterjedvén a határokon túlra is, összhangzatos egységbe hozta az egész emberi nemet az igazán örök és általános birodalomban, az egyházban.¹

Ennek a birodalomnak az ura nem olyan ember volt, aki Istenné tette magát, mint a római császárok, hanem Isten, aki emberré lett. A régi intézmények és a régi főváros az övé lett, a Pax romana és a római egység segítette növekedésében, s ezért mint a régi római világ dicső örököse és az új világ örökéletű bevezetője jelent meg a népek előtt. Felsőbb rendeltetésének biztos tudatában és isteni küldetésének megingathatatlan hitében nevezte önmagát Isten országának. S ezért az Istenországáért való munkából a középkori nemzetállamok teljes mértékben kivették részüket. Az újonnan megtért népek hovatovább lelki vezérüknek ismerték el a pá-

pákat, fejedelmek is meghajoltak és magukfelett állóknak tartották őket. A pápák valóban az európai államrend élén állva, civilizációnk célkitűzői és irányítói voltak.² A pápa „minden országban otthon van, még sincs semmiféle állam korlátai közé szorítva. Államok és kormányok felett áll, kiterjed az egész világra, tisztviselőit a világ minden népéből veszi, tevékenysége az egész világot felöleli“.³ Hatalmuk elsősorban lelki hatalom, mert a lelkek megszentelése és Istenhez vezérlése a legfőbb céljuk; egyetemes hatalom, mert mindent magában foglal, ami a cél eléréséhez szükséges lehet; független hatalom is, mert mentes minden fennhatóságtól és senkivel sem kell uralmát megosztania. Tanítója, bírója, kormányzója az egyháznak, vagyis szuverén úr.⁴

A pápaság (pápa, pápaság, egyház elválaszthatatlan fogalmak, ezért mindegy, bármelyik szót használjuk)⁵ eme világi hatalma s az a szerep, melyet a későbbi századokban betöltött, *Gelasius*⁶ pápa (lásd előbb) és *Nagy Szent Gergely* pápa (590–604) óriási erkölcsi tekintélye körül kezdett kibontakozni. „Apostolaidnak köszönöd, Róma, hogy . . . győzelmed hatalmadat messze vitte szárazon és vizen . . .“ *Gelasius* bátran figyelemztette *Anastasius* császárt (491–518) az egyházi és világi hatalom különbözőségére, olyan tekintéllyel, hogy a középkor egész államelmélete az ő felfogásán és fogalmazásán nyugodott, kisebb-nagyobb eltérésekkel. „Két dolog az, ó, fenséges császár, ami elsődlegesen kormányozza e világot: a főpapok szentelt auctoritása és a királyi hatalom. Ezek közül a papok terhe annál súlyosabb, mert nekik Isten törvényszéke előtt számadást kell adniok a nép királyairól.“ *Gelasius* eme tételének köszönhető, hogy az egyházi és világi hatalom szétvá-

lasztásának elve nyugaton mindenütt érvényesült. A királyi, sőt még a császári hatalom sem lett caesaropapizmussá, legalább is olyan mértékben nem, mint Bizáncban és mint a későbbi — főként az újkori — fejedelmi, tartományi egyházakban. Gelasius voltaképpen csak százados gyakorlatot formulázott meg, vagyis a pápai tekintély már előtte is az első volt, főként *I. Leo* (440—461) idejétől, de neki ez és hasonló nyilatkozatai a pápaság lelki hatalmáról: írásban meghatározta az egyház jogát és működési körét. Gelasius még az egyházat és államot a saját területén önállónak minősítette, bár szavaiból mégis kiolvasható a szellemi hatalom bizonyos elsőbbsége, — „a papok terhe annál súlyosabb“ — mert a lelki üdvösségről való gondoskodás kizárólag az egyházé. A hívőknek a védelme ugyan az állam joga, de minden jog nyomban megtagadható, ha az állam túlkap az egyházi területre.

Az egyházi abszolutizmus felé vivő út eléggé ki volt tehát már kövezve *Nagy Szent Gergely* pápa elődjai alatt is. Ő⁷ nagy lépéssel haladt tovább, s az ő uralkodásának erkölcsi, gazdasági és politikai eredményei vezettek egyúttal a pápák világi uralmának és nemzetközi történelmi fontosságának a kialakulásához. Először a római egyházközség gazdasági hatalmát fektette új alapokra, amennyiben az egyházi javakon való gazdálkodást ellenőrizte. A *Patrimonium Petri* hozadéka nyújtotta neki a szegényápoláshoz szükséges eszközöket. A pápaság ezzel a szervezett tevékenységével fontos állami funkciókat és feladatokat vett át. Növelte a tekintélyt az évszázados hittérítő munka, minek következtében új világbirodalom született a kereszténység egységében. Az új népekkel való érintkezés pedig új társadalmi életfejlődés kibontakozását eredményezte, s

a két fél közül a valláserkölcsi és kulturális szempontból magasabban álló egyház a gyöngébb fölé kerekedett. Ugyanezekből az okokból jutott az egyháznak a vezetős szerep az állami életmegnyilvánulásokban is. Minden nép fejlődésének első korában a vallási és az állami élet szorosán egybeforrott, sőt az állami és politikai élet nagymértékben a vallástól függött és annak volt alárendelve. Ezt a viszonyt önként átvitték a kereszténységre is, de egyébként is a római műveltségű hithirdetők ismerték a római államélet funkcióit és intézményeit s természetes, hogy a hittérítés területein iparkodtak megvalósítani azokat. Egyház és állam összekapcsolódása és benne az egyház hegemoniájának nagymértékű kialakulása tehát a korviszonyok következménye is, legfőképpen pedig maga az univerzális-keresztény szellem alapozta meg az egyháznak államokfeletti hatalmát. Ennek az egyetemes keresztény szellemnek a képviselője és legfőbb őrzője Szent Péter mindenkori utódja. A 7. sz. végétől a hívők egyetemessége egyedül bennük látja a széthullott impérium Romanum provinciáiból létrejött keresztény utódállamok összetartóját. S ha a civitas Dei a régi római világ örököse, akkor annak látható feje ennek is imperátora. A pápa ezért nem érheti be csak az egyházi állammal, az amúgy sem külön állam, hanem a régi császári impériumnak a pápa alatt maradt része. A többi, nagyobb részét elvesztette ugyan, de a császárság mégis fennáll, mert gyakorolja a mindenekfelett való lelki hatalmat, és mert — a nyugati közvélemény gondolkodása szerint — akié az Örök Város, az a császárok utóda. A 8. sz.-i Karoling-renaissance mozgalom terjesztette leghatározottabban ezt a meggyőződést, annál is inkább, mivel ez az első renaissance nagyjából külsőségek-

ben nyilvánult meg s magával ragadta a pápák Rómáját is. Utcáin konzulok és szenátorok jelennek meg ismét, s mindaz a szellem, mely oly sokszor hevítette Róma fiainak szivét, most a város urára, Szent Péter utódjára sugárzódott át. A pápa valóban császárnak érezhette magát. Ez a „császár-pápa“ *I. Hadrián* (772—795) volt, kinek „szemei előtt egy új nyugatrómai császárság körvonalai kezdtek kibontakozni Szent Péter tündöklő kormányzata alatt.“⁸

A viláгурalmi terveket egyelőre szétrombolták az itáliai állapotok, melyek a frank királyok segítségül hívását és ennek következményeként az egyház belső ügyeibe való beavatkozásukat tették szükségessé. Már magának *I. Hadrián* pápának élete alkonyán le kellett mondania a szuverén pápai politikai hatalomról. *III. Leo* (795—816) ha ezen az úton halad tovább, akkor a frank püspöki kar tagjává süllyed s a pápai állam is beleolvadt volna a frank államszervezetbe. Ezért a 800. évi császárkoronázás a pápaság részéről, pillanatnyi meghódolás után, a felemelkedést jelentette.⁹ Nagy Károly koronázásával ugyanis nem az antik római birodalom éledt újjá, hanem a réginek nyomain új Róma-gondolat született és ez lett magva a középkori nyugati eszmevilágnak. Ez az új római birodalom tehát „inkább eszmei, mint hatalmi szervezet.“ Szent Ágoston Isten-állama mintha Nagy Károly császárságában „rokon szándékká vált“ volna, de mindenesetre a világrendet, a népek békéjét és a lelkek harmóniáját jelentette már. Ezért, amikor a pápa a frank királyt császárrá koronázta, voltaképen csak magához méltóbb társat keresett a kereszténység vezetésében. A kuriális felfogás szerint a koronázás tényével a pápaság a császárság megalapítója lett, tehát rendelkezik is felette. És ha olyan erős

egyénség életében, mint Nagy Károly volt, még nem léphetett fel a pápaság ilyen igényekkel, a következő császárok alatt már keresztülvitte felfogását. Nagy Károly még kijelölhette és kiadhatta a pápa szerepét, de egy későbbi nagy pápa, *I. Miklós* (858—867), aki a legtöbbet tett a pápai világalomért, a két „kard“ birtokának gondolatmenetén állt. Nemcsak maga Krisztus, hanem helytartója is rex et sacerdos egyszemélyben.¹⁰

I. Miklós, született római, a legjelentőségtejjesebb és legletterősebb pápák egyike. Átható éles elme és tévedhetetlen ítélőképesseég, hajlíthatatlan, szilárd akarat és kiméletlen céltudatosság jellemzi imponáló uralkodó egyénséjét. Hivatásának teljes tudatában rendíthetetlen volt az opostoli széék jogainak és a keresztény erkölcsi törvényeknek védelmében. Inkább akart meghalni, — nála ez nem frázis! — mint Szent Péter jogainak sérelmébe beleegyezni.

Alaptétele: Krisztus, aki a pápaságot alapította; ennek egyúttal minden jogot is kölcsönadott. *I. Miklós* valóban Isten helytartójának érezte magát a földön; az ő tekintélye Isten tekintélye s ha a legmagasabb tanítóhatalom megilleti, akkor tulajdona neki a legfelsőbb bírászkodás és törvényhozás hatalma is. A pápai rendeletek és ítéletek ugyanolyan jelentőségűek és hasonló jogerővel bírnak, mint a kánoni törvények. A zsinatok csak a pápai határozatok gyakorlati szempontból való megtárgyalására és keresztülvitelére szolgálnak. Nincs más felsőbb tekintély, csak a pápai; az ő ítéletei végérvényesek és megváltoztathatatlanok. A pápa fölött tehát senki sem ítélhet, még a császár sem. Az apostoli szééknek ezek a privilégiumai az emberi társadalomban minden rendnek alappillérei. Ezáltal a pápa az egyház sarkköve, minden hívő legbiztosabb védője, „menedék-

helyé“. Lehetetlen tehát a pápa megkisebbitése holmi királyok vagy akár a császár által is! De a pápának ezek a jogok inkább terhet jelentenek, mint tisztséget, mert ő ezeknek a gyakorlásáról Istennek tartozik felelősséget adni!

I. Miklósnak a pápaságról vallott eme felfogásáért kemény küzdelmeket kellett folytatnia elméletileg és gyakorlatilag, főként a frank királyokkal és a bizánci császárral szemben. Krisztus, — mondván — mint előképe, Melkizedek is, noha a lelki és világi hatalmat magában egyesítette, de a kettőt mindig elválasztotta egymástól. Ezért van mindkét hatalomnak saját önálló működési köre. A szellemi hatalom sem fog a világi ügyekbe beleavatkozni, de a fejedelmeknek is tartózkodniok kell az egyházi hatáskörbe való minden beavatkozástól. Esztelenség az egyházi birtokok elvétele a világi hatalom által, megengedhetetlen az egyházi javak hűbérként való adományozása! Új egyház alapításakor és szervezésekor fejedelmek beavatkozásáról szó sem lehet, éppúgy nem a püspöki székek betöltésekor vagy csak püspökválasztásba való befolyásról sem. A világi hatalom egy püspöknek vagy apátnak a letevésénél rosszabb és nagyobb bünt el sem követhet! A püspökségeket a világi hatalomtól függetleníteni és minden befolyástól mentesíteni igyekezett, a zsinatokon résztvevő fejedelmekkel szemben — régóta szokásban volt — igen hűvösen viselkedett. Nem ismerte el tehát a tartományi és államegyházakat sem. Összes ideái végeredményben az egyház teljes szabadságát és önállóságát követelték. S ha a világi hatalomnak önállóságát a saját területén el is ismerte, de a lelkit mégis magasabbrangúnak tartotta. Kívánta ugyanis, hogy az állami élet minden tekintetben a krisztusi és egyházi alaptételekhez

igazodjék. Ez következésképpen az egyháznak az állam feletti felügyeletéhez, felsőbbségéhez vezetett, s az államnak a kötelessége lett az egyház támogatása. Mindez a fejedelmeket személyszerint is érintette annyiban, hogy I. Miklós engedelmességet követelt tőlük nemcsak egyházi és egyházpolitikai dolgokban, hanem — az előbbiekből következik — tisztán állami területen is. A császár a koronázással megkapta a „hivatalt“, jogokat és kötelességeket, de az egyházzal szemben fennálló kötelességeket is. Innen már csak egy lépés, hogy az kapja meg a koronát, aki alkalmas arra.

Ezek az alaptételek nem voltak újak, lényeges továbbfejlődést nem nyújtottak, de eddig sohasem voltak ily világosan előadva, kifejtve, s most — ez a döntő — nem maradtak csak elméleti fejtegetések, hanem Miklós pápa hajlíthatatlan szilárdsággal, nehéz harcokban küzdött elismertetésükért és gyakorlati keresztülvitelükért. Amily erőlyesen védte az egyház jogait, éppúgy sok dicsőséget szerzett a föld hatalmasságaival szemben, mint tántoríthatatlan védője a keresztény erkölcsöknek, különösen a házasság szentségének.

800 körül, Nagy Károly idejében az egyház és állam viszonya inkább „államegyházhoz“ hasonlított, a császár nagy államférfiúi egyénisége a pápai világralmi törekvéseknek még határt tudott szabni, de azzal, hogy elvileg maga is elismerte az egyházi hatalom felsőbbségét: a császárság is rajta volt, sietett elősegíteni a földi Istenállamának megvalósulását. A császárok — Karolingok és Ottók — elhatározó erővel nyulnak bele az egyház ügyeibe, a pápai trónt, a püspöki székeket nemegyszer arra méltatlanokkal, a maguk kénye-kedveszerint töltik be. Az államegyház kialakításával növekedett ugyan a világi befolyás s ezzel együtt az egyházi szellem elha-

nyatlása, a pápai és papi tekintély süllyedése, az erkölcsi élet, a szerzetesi fegyelem meglazulása; a vallásos érzés, a hitélet pusztulása. I. Miklós halála után a pápaság történetének egyik legszomorúbb korszaka kezdődik s tart 963-ig, *Nagy Ottó* (936—973) beavatkozásáig. Hanyatlás, vigasztólküli elfajulás ideje ez nemcsak azért, mivel a pápák és ellenpápák hosszú sora következett gyors egymásutánban, hanem a pápaság nyomásztó, méltatlan módon egymással versengő, kíméletlen, csak a saját érdekeikre gondoló nemesi pártok versengésének volt kitéve; ezek a sivár pártharcok a külső ellenségtől is fenyegetett Itáliát teljes romlásba döntötték, siralmas tehetetlenségbe süllyesztették, ami miatt a pápaság sem tudta teljesíteni egyházi-vallásos hivatását, tekintélye mélyen lehanyatlott, működési körében megakadályoztatott. De nemcsak az erkölcsi világrénd, hanem a Karoling-monarchia dicstelen végével az állami hatalom is általánosan hanyatlott, az egész nyugati kultúrának majdnem példanélküli elvadását és elrettentő mély pontra zuhanását vonva maga után, mintegy figyelmeztetőül későbbre is, hogyha az egyház és állam közti összhang megzavarodik, akkor a következők felől nem lehetnek kétségek.

Ezzel az elvilágiasodási folyamattal és a nyomában kisarjadt bűnökkel párhuzamosan, mintegy visszahatásként, az egyház jobbjai felemelték szavukat az általános süllyedés ellen. Mint ismeretes, ennek a cluny-i mozgalomnak az eszménye Szent Ágoston nemzetekfeletti egyetemes egyházának kiépítése volt. Elérésére hivatott eszközei — e helyen csak ezt szükséges említeni — az egyháznak minden világi hatalomtól való függetlenítése, a világi kormányokon belül pedig az egyházi befogás érvényesítése. Valamennyi fejedelmet Krisztus földi helytartója alá kell helyezni, vagyis a fejedelem a krisz-

tusi birodalom egyik tartományának ura, a krisztusi hit katonája, harcosa, de a pápaságnak ezek az „alattvalói nem szolgák, hanem fiak.”¹¹

Ez a szerzetesi mozgalom és egyik hajtása, a gregoriánus irány, nem elégedett meg tehát a kolostorok megreformálásával, hanem magát a világi társadalmat is vezetése alá kívánta vonni, politikailag is érvényesülni akart és érvényesült is, pl. a treuga Dei mozgalom által Franciaországban és később — a clermonti zsinat óta, ahol egyházi törvényként kihirdették — más országokban is. Az egyház politikai tekintetben is az állami hatalom fölé került, valóban fenyítő hatalmat és felsőbbiséget gyakorolt.

Ennek a szemléletnek, egész Európát átható mozgalomnak képviselője a három Ottó császár, a pápai trónon pedig — VII. Gergelyt megelőzően — IX. Leo (1048—1054). A császárok és az őket támogató német főpapok, ha a saját jelöltjüket tették is pápává, helyreállították a pápai tekintélyt,¹² és ha a vezetést maguknak követelték is, végeredményben az egyetemes egyházi gondolatnak tettek szolgálatot. IX. Leo,¹³ III. Henrik császár nagybátyja, a pápák sorában az egyik legnevesebb, legkitünőbb, szeretetreméltó és megnyerő, de tetters egyéniség. Az elzászi gróffiút II. Konrád császár fiatalon a toulai püspökséghez juttatta. Itt alkalma nyilott, hogy fényes tehetségeit kifejthesse. Már ekkoriban szoros viszony kötötte az egyházi reform-körökhöz, melyeknek a törekvéseit buzgón támogatta. Jellemző az őket átható szellemre, hogy a pápai méltóságot csak azzal a feltétellel akarta elfogadni, ha megválasztását a római pápaság és a nép utólag jóváhagyja. Mint pápa, a reform kimagasló vezéreivel továbbra is szoros összeköttetésben maradt, közülök kiváló munkaerőket, tanácsadókat és

segítőket, egész sort vitt Rómába, környezetébe; reformvagyó férfiakat, akik a különböző országok egyházi viszonyait jól ismerték és akiknek a következő évtizedek nagy harcaiban jelentős feladatok jutottak. (Így hozta magával Hildebrandot is, aki kincstáros lett, hogy a zilált pénzügyi viszonyokat rendbehozza.) Ezzel a bíbornoki kollégium univerzális jelleget kapott és most kezdte meg igazi szerepét. Ilyen környezettől támogatva, IX. Leo a test és szellem bámulatós lendületével rendkívüli tevékenységet fejtett ki az egyházi reform érdekében. Gyors egymásutánban tartotta a zsinatok egész sorozatát különböző vidékeken s mindenütt a simonia és a papi házasság, mint legfőbb rosszak ellen hozatott határozatokat. Fáradhatatlanul sietett egyik zsinatról a másikra s gyakori német- és franciaországi tartózkodásai közben fényes egyházi ünnepek, templomszentelések, ereklyefelemelések, szenttéavatások, valamint prédikálások által nagyon közel jutott a néphez, mely viharos lelkesedéssel ünnepelte őt. Találónan mondták: Leo szoktatta hozzá először a világot ahhoz, hogy a pápa kormányoz, uralkodik; általa lett a pápaság valóságos nagyhatalommá.

Ez a pápai nagyhatalom, mint hosszú történelmi fejlődés eredménye, *VII. Gergely* (1073—1085) rendszerében lett minden vonatkozásban teljessé;¹⁴ pontifikátusa valóban fordulópont a történelemben. Minden idők egyik legnagyobb pápája, a nagy Hildebrand, a krisztusi ideálok zászlaja alatt lépett a porondra. Kicsi és jelentéktelen termet, de a csúnya test hatalmas, rendkívüli szellemet hordozott. Kimagasló nagyságát egyaránt elismerik barátai és ellenségei, habár a rávonatkozó ítéletek még mindig igen különbözőek. Átható, éles elméje szenvedélyes erőtol fűtött temperamentummal egyesült s „fagyosan, miként az északi szél“, környezetére

is hatással volt. Damiani Péter egy ízben Szent Sátólának nevezte. Mindenekelőtt akaratereje volt hajlíthatatlan, s egész munkaerejét és képességeit az Ideák szolgálatába állította. A Szent Ágoston által kifejtett s Nagy Gergelytől és I. Miklóstól átvett történetfilozófiai gondolatokat VII. Gergely egységes rendszerbe füzte és fáradhatatlanul dolgozott azok megvalósításán. Leveli és a dictatus papae (27 vezérgondolat) világosan mutatják gondolatrendszerét. Esménye: a pápa által kormányzott világbirodalom. „Szent Péter apostolt Jézus Krisztus Urunk, a dicsőség királya, az egész világ fölé fejedelmnek tette meg“.¹⁵ A királyok, éppenugy, mint a püspökök, közvetve részesednek a krisztusi birodalom kormányzatában, csak helytartók, és e látható krisztusi helytartók, királyok, fejedelmek és püspökök fölött a láthatatlan fő, Krisztus közelében van a pápa. Krisztus urunk pedig „belöle (a Szent Péternek, tehát a pápának átadott kötö- és oldóhatalomból) semmit sem vont el“, vagyis misztikus módon tovább hat, jelen van. Ez a kötelék, mely a pápát Szent Péterhez s általa Krisztushoz füzti, a pápát már életében a szentség dicsfényével vonja be. Hogy „a pápa személye méltóságánál fogva szent, ez a felfogás Gergelynél bukkant fel először“.

Gergely tehát olyan keresztény társaságot akart, melyben a fejedelmek és népek feletti irányítás a pápát illeti meg, de ahol az állam is együtt dolgozik az egyházzal, mert semmi kétség, hogy békés együttműködést óhajtott a pápaság és császárság között, már az egyházi reform érdekében is. Nem akarta tehát megszüntetni a császárságot; még csak császári hatalmat sem óhajtott gyakorolni s a fejedelmeket sem kívánta megfosztani világi uralmuktól. Hogy a császári hatalommal összeközösbe került, elsösorban az invesztálási tilalom

miatt, az természetes, mert éppen Németországban (és máshol is) az investálás megszüntetése megsemmisítő csapás lett volna a királyságra, az állam fennmaradásának az alapjait rendítette meg. Nagy Ottó óta ugyanis a nagyobb tartományok egyházai a legbővebben ellátottak államvagyonnal és felségjogokkal, hogy a császár missziós politikáját támogathassák; Ottó teljesen át-érezte a koraközépkori uralkodó hivatását, katona és hittérítő, kolonizátor és pap akart lenni egyszemélyben. Egyház és állam közti kapcsolat még szorosabbá lett alatta. Ezeknek az egyházi javaknak az adóiból fizethette az állam a központi kormányzat és hadügy költségeit. A főpapság a legbiztosabb támasza a világi hadseregnek, s ha az investitúra megszűnik, akkor a királyság elveszti a főpapsággal való rendelkezési jogát, befolyása is alig marad, míg a birodalom javainak nagy tömege a kiváltságos politikai jogokkal együtt a püspökök kezében maradt volna továbbra is. Ezzel a királyság gazdasági alapjainak nagy részét, a legfontosabb állami hivatalnokok odaadó támogatását és hűségét veszítette volna el. Ilyenmódon az államnak létérdeke lett az investitúra fennmaradása, ami már régóta ugyanis zavartalanul gyakoroltatott és éppen ezért szinte örökölt állami jognak tekintették. Az egyháznak viszont annál több érdeke fűződött a világi investálás megszüntetéséhez, mely sok bajnak, különösen a simoniának lett a forrása, mert a nagy állami javadalmakkal ellátott egyházi méltóságok betöltésekor, habár nem mindig, de mégis igen gyakran a politikai alkalmasság és megbízhatóság, világi érdek játszotta a döntő szerepet. VII. Gergely ezek ellenére remélte; hogy a királyokkal, elsősorban a IV. Henrikkel való nyílt harcot elkerülheti, mert az abszolút investitúra tilalom az ő számára nem

öncél, hanem eszköz a célhoz: biztosítása a szabad kanonoki választásnak. Ha ezt elérheti, akkor hajlandó a királyságnak a püspöki székek betöltése alkalmával némi szerepet biztosítani. Fel is szólította Henriket, hogy küldjön követeket, akikkel az investitúra mérés-kléséről tárgyalni óhajt. Nem akarta tehát a világi hatalom patronátusi és ajánlási jogát megszüntetni vagy megnyirbálni, csupán a lelki hatalom természetéből kifolyólag követelte az investitúrát az egyházi hatóság számára.

A látszólagos sikertelenség nem törte meg nagy lelkét, tudatában volt az eszme diadalának. 12-éves pontifikátusa lerakta az alapot, kijelölte az elveket, melyek az egyházi fegyelem megújulásához vezettek. Ebben van történelmi nagysága. Ha nem is tudta teljesen jóvátenni és helyrehozni három évszázad visszaéléseit, de megakasztotta a cezaropapizmus fejlődését annyira, hogy a pápaság szellemi ereje és a primátusi elv diadalra jutott az állami mindenhatóság elvével szemben, főként *II. Orbán*, *III. Ince* és *VIII. Bonifác* alatt. Uralkodásuk a középkori pápaság politikai hatalmának a fénykora.

A francia születésű Ottó,¹⁶ ostiai biborospüspök, mint *II. Orbán* (1088—1099), korábban cluny-i apát, pápává emeltetése után rögtön tudtulatla, hogy VII. Gergely nyomdokain akar haladni. Finom, elasztikus arisztokrata modora, a politika minden csinját-binját ismerő művészete nem engedte, hogy álláspontját követelően hangoztassa, hanem reálpolitikai megfontolással a legnehezebb helyzetből emelte fel a pápaságot Gergelyt is túlszárnyaló magasságokig. A Szentföld felszabadítására irányuló kereszteshadjáratokkal megszerezte kétségtelenül az egész nyugat vezetését. Semmi sem erősítette meg

úgy a pápaság állását, mint az Orbán által feltüzelt, nagy államférfiúi pillantással irányított kereszt-lelkesedés. Primátusa nemcsak a hitelvek terén és az egyházkormányzásban, hanem a politikai élethen is elismertetett. VII. Gergely és II. Orbán műve szolgált alapul a jövő, egy III. Ince számára.

Amikor a 37 éves gróf Segni (Conti) Lothár bitoros¹⁷ egyhangú választással III. Ince (1198—1216) néven elfoglalta a pápai trónt, *Walter von der Vogelweide* panaszosan, szinte kétségbeesve énekelte: Uram, segítsd meg a Te kereszténységedet! Ez a panaszkiáltás azt mutatja, hogy a tettekéész új pápát túlságosan fiatalnak találták s nem ismerték fel jelentőségét. Nem csoda! Nagybátyja, III. Kelemen idejében (kardinálissá is ő tette) a kuriában igen befolyásos szerepet játszott, de III. Cölestin szándékosan minden ügytől távoltartotta. Ebben az önkénytelen szabad időben nem keseredett el, hanem erős aszkétikus-irodalmi munkával foglalta le magát s költői lelkének az egyház néhány szép himnuszt is köszönhet. (Vannak, akik a *Veni Sancte Spiritust* is neki tulajdonítják.) Csalódtak benne. Rögtön pápasága kezdetén megmutatta, hogy született uralkodó; az öregebbek óvatossága, elsőbbség- és felsőbbbbségérzete benne ifjúi hévvel, energiával és szüntelen alkotásvágygal párosult. Fáradhatatlan munkabírása, szellemének bámulatos fölénye, kiváló államférfiúi tehetsége, mesteri diplomáciai készsége, a közigazgatásban és egyházjogban való rendkívüli ismeretei mind összeműködtek, hogy pontifikátusát a legfényesebbé tegyék a pápaság történetében. Át volt hatva a meggyőződéstől, hogy az egyház szabadságának föltétele, ha a világi hatalmaktól független. Először az egyházi állam felvirágoztatásához fogott. Egész Itália politikai egységét Szent Péter

uralma alá akarta vonni. Kimondott célja, hogy a császári uralmat összezúzza, ezért a VI. Henriktől ki-nevezett császári parancsnokokat pápai kormányzókkal helyettesítette. Itália ébredő nemzeti öntudata benne Itália felszabadítóját látta, nemzeti uralkodót, aki a gyűlölt német podesták és legátusok uralmának véget vet. Itálián kívül Német-, Magyar-, Franciaország és Anglia ügyeinek legfőbb irányítója, királyainak hűbérura előtt a nyugati és keleti kereszténység egyesítésének fantómja is feltűnt. (Negyedik keresztes hadjárat.)

Az 1215 november 1-re a Lateránba összehívott, minden eddiginél erősebben látogatott 12. egyetemes zsinat volt a fénypontja és koronája tettekben gazdag pontifikátusának. A közzsinat a Szentföld visszafoglalására új keresztesháborút szervezett, a katharok és valdensek ellen a transsubstantiatio tanát megállapította, majd 70 kánonban igyekezett megvalósítani „Reformatio tam in capite, quam in membris“, az egyháznak főben és tagjaiban való megújhodását.

Ince a zsinatot már a halálsejtelem hangján nyitotta meg. 1216 július 16-án el is ragadta a heves láz. A fejedelmek és népek sorsára döntően befolyt, legfőbb bíró, hadvezér, törvényhozó, az egész keresztény világ feletti úr, valóban vicarius Dei volt. Úgy látszott, vérré és hússá váltak Szent Ágoston és VII. Gergely ideái. III. Ince és szellemi rokona IX. Gergely (1217–1241) nem képtelenek, hanem valóban urai voltak a keresztény világnak. A római világbirodalom középkori keresztény hajtása, az egyházi világuralom, alattuk kulminált. Mintha a civitas Dei valósult volna meg!¹⁸

*

Ennek, az összes keresztény népeket egy nagy közösségben egyesítő egyetemes egyháznak eszméi az állam-

élet egész területét, az élet minden ágát, családot, gazdasági felfogást, művészetet, tudományt, jogot egyaránt áthatották és átformálták.

A családról, házasságról alkotott fogalmakat, a szerelmet is másképpen értelmezte, mint az antik pogány világ. Az Olympia istenei mindazokkal a tulajdonságokkal voltak felruházva, amelyeket ideáloknak tartottak: örök szépséggel, örök ifjúsággal. A keresztény önmegtagadás ennek merő ellentéte, ami Venus és Mária tiszteletében jut kifejezésre. Venus tisztelete voltaképpen a földi szerelem kultusza, míg Mária tisztelete a földi szerelemről való lemondás, mely a tökéletesség elnyerésének feltétele. Egy 1200-körüli Mária-ének szerint a szentek közt külön koronát viselnek azok, akik a szerelmet nem ismerték. A költészet a legragyogóbbnak festi az önmegtartóztató életet. Krisztus és Mária várják azokat, akik így éltek. Ez a magasabbrangú és tökéletesebb élet, nem a házaselet.¹⁹ A házasság szükséges rossz. Nem bűn ugyan, mondja Aquinoi Szent Tamás, de csekélyebb jó. „Ami édest a Minden kínál, Jézushoz képest mind silány“. (Magyarországi ének a világ megvetéséről.)²⁰ A házasság akadálya az Isten-iránti szeretetnek, de ha már megvan, akkor annak is az üdvösséghez kell vezetnie. Ezért szentség. Célja nem a házastársi élet, hanem az Isten és az ember közti kapcsolat szimboluma. Az ember legfőbb java az Istennel való kapcsolat s ezt látható dolgokkal kell a gyarló ember szeme elé állítani. Ennek a kapcsolatnak, szent viszonynak az allegóriája a házasság, de amit jelöl, hasonlíthatatlanul nagyobb, mint maga a jel. Magasabb, transcendentális vonatkozásáért van, nem önmagáért. A házasság céljának ez a felfogása mutatja, hogy az egyház ős emberi-viszonyt is sikerrel tudott a maga szolgálatába állítani. Erre parancs is kö-

telezte. Krisztus mondta: A menyői Atyának szolgálata fontosabb a szülői engedelmességnél, ezért elhagyja a gyermek szüleit s követi Krisztust. A házasságról alkotott transcendens elvek főforrásai lettek az egyházi hatalomnak. Akik lemondtak a házasságról, elsősorban a szerzetesek, a családi élet minden kötelékétől mentesítették s a pápai politika leghasználhatóbb eszközei lettek. Zárt, a világtól független szervezet, határtalan befolyással rendelkezett, amit mindmáig jórészt meg is tudott tartani.

*

Az embernek egy tette sem jelentéktelen, ezért a munka, vagyonszerzés területeit is az egyház törvényei szabályozták.²¹ A földi élet előkészület, nevelés a földöntúli életre, más jelentősége nincs is. Cselekedeteink tehát csak annyiban jogosak és értékesek, amennyiben az ember tökéletesedését előmozdítják. Már pedig a földi dolgokkal való tevékenység elvonja az embert a túlvilági úttól, ezért a szemlélődő élet tűnik fel a legmagasabb hivatásnak. A bibliában leírt paradicsomi állapot az alapelv; ott nem volt még munka; Krisztus sem dolgozott 30-éves koráig. Krisztus, Máriát és Mártát hallgatva, előbbre helyezte Máriát a sürgő-forgó Mártánál. Aquinoi Szent Tamás szemében is a szemlélődő élet értékesebb, mint a tevékenykedő élet. Ugyanez a meggyőződés fejlesztette ki, hogy a szerzetesi élet a leg-tökéletesebb. Clairvauxi Szent Bernát az élet 3 fokát különbözteti meg: az alsófok a világiak élete, hasonló a malomhoz; középső a tevékenykedő élet helye, olyan, mint a szántóföld. Ezen működnek az isteni ige hirdetői, a világi papok, akik a világiak — a malom — lelkét ápolják, betegeket gyógyítanak, karitatív munkát végeznek. Ez is jó és szép hivatás, de ennél még jobb és

tökéletesebb, üdvösebb a felsőfok: a nyugágy, a szemlélődő élet.

Ez a szemlélet hűen kifejezi a munka értéktelenségéről vallott felfogást; de a munkátlan ösállapotot nem lehetett visszaidézni, mert a bűnbeeséssel az ember az alapot is elveszítette. A munkának tehát az egyház szót juttatott, azonban csak eszköznek tekintette az érzéki világ csábításaival szemben. Ezért a rendalapítók a legkietlenebb helyet választották a rendház helyéül, hogy társaikat munkára kényszerítsék. Szabályaikban testi munkát is előírnak. Clairvauxi Szent Bernát mondja: Krisztus szent leányainak imádkozniok és dolgozniok kell, nehogy az erkölcstelenség szelleme foglyul ejtse őket. Ez indította művelődésre, kertészkedésre, mocsár-csapolásra, erdőirtásra őket, nemcsak azért, hogy a földet megműveljék, hanem a munka — a böjt, virrasztás stb. mellett — eszköz volt az öröküdvösség elnyeréséhez.

A munka eszközi értékeléséből következik a vagyon értékelése is.²² A vagyon kárhozatos a középkor szemében. Ezt megerősítette az, hogy Krisztus is szegény volt. Ezt a krisztusi szegénységet a koldulórendek valósították meg, amelyek nemcsak a magán-, hanem a rendivagyont is eltiltották. Az ember földöntúli hivatását akkor teljesítheti már itt a földön, ha mentes marad minden evilági gondtól. El kell szakítani a földhözköti kapcsolattól. Ez azonban végső ideál volt; a vagyonszerzésnek csak a kinövéseit igyekezett lenyesni azzal, hogy korlátozta a vagyongyűjtést. Mindenki érje be annyival, amennyi szükségletei kielégítésére kell. A vagyonszerzést is megmagyarázza Aquinoi Szent Tamás: kevesebb lelkiismeretességgel művelik a közügyeket azok, akiknek nincs vagyonuk. Tehát a vagyon eszköz a bűn legyőzésére, nevelőalkalom a lélek tökéletesítésére.

A vagyongyűjtés korlátozása nagyarányú jótékony-
ság előidézője lett; szintén A. Szt. Tamás mondta ki:
a gazdagok feleslege a szegények jogos tulajdona. Köte-
lesség ápolni a szegényeket, a krisztusi életsors részeseit;
a vagyon feleslegét nekik kell adni. Keresztény köteles-
ség tehát a jótékony-ság, de az etika — teljes ellentétben
a mai felfogással — az adományozó szempontjából nézte
a jótékony-ságot. A szegénység megszüntetésére, a be-
tegség kiirtására nem gondoltak ugyanis, mert akkor
többé nem lett volna alkalom a jótékony-ságra, hanem
az adományozó a saját lelkiüdvének a biztosítására
gondolt. Ma a cél, hogy kiirtsuk a betegséget, meg-
szüntessük a szegénységet. Mégis óriási fontosságú ez a
munka, mert a laikus világot figyelmeztette a jótékony-
ságra, s minden adománynak az egyház útján kellett
történnie, általa iparkodtak a szegényeken segíteni. Ez
is mutatja, hogy a szociális programmal rendelkező
egyház a gyakorlati életben is megvalósította, amiket
hirdetett. Az egyház volt az egyedüli intézmény, melyre
alapítványok kezelését rá lehetett bízni. Ezért az egy-
háznak juttatott adományok bizonyos része egyúttal a
szegényeké volt. Majdnem minden végrendelet bevezető
sora azonos: Lelkemet ajánlom a Mindenható Isten és
a Boldogságos Szűz kegyelmébe. Ezek a szavak nem
megszokott frázisok, hanem megbocsátást remélő, érde-
meket szerezni akaró lelkitartalommal megtöltött csele-
kedetek tanúbizonyságai. Erzsébet királyné 1380-i vég-
rendelete hangsúlyozza, hogy azért adományoz önként,
mert a Teremtőtől lelke üdvösségét reméli elérni. Egy
másik végrendelkező az utolsó itélet napját és a Bíró
haragját akarja kiengesztelni, ezért lábasjóságot és más
javakat hagy örökbe. Más végrendeletben egy özvegy
azért adományoz, hogy a férje és az ő lelke Isten által

kemény ítélettel ne sujtassék.²³ A szolgálakat is azért szabadították fel sok esetben, hogy haláluk után méltányolják e tettüket. A jótékonyság kiirtja a bűnt, mint tüzet a viz!

Mindez az egész gazdasági, ipari, kereskedelmi életben is megnyilvánult. Ma cél pl. a minél nagyobb vagyongyűjtés. Ez az újkori kapitalizmus alapja. Akkor ennek még semmi nyoma sincs. A kereskedelmet az a felfogás jellemzi, hogy csak a nevelőcéllal végzett munka hoz gyümölcsöt. A minimális haszon²⁴, a méltányos nyereség van megengedve, spekuláció nincs. A cikkek ára nem a kereslet és kínálat, hanem az áru állandó, objektív értéke szerint van meghatározva. A pénz is árucikk, csak res fungibilis, helyettesítő csereérték és nem gyümölcsöző, termelő eszköz. Elképzelhetetlen, hogy a tőke egyszerű kölcsönadás útján, a kamattal, tehát munkanélkül növekedjék. A kölcsönadó még nem nyer jogot, hogy nagyobb értéket kapjon vissza, mert nem dolgozik. A kamat jogtalan uzsora, Isten-elleni bűn. Egész 1830-ig az egyház a legszigorúbban tiltotta a iustitia commutativa, a kiegyenlítő igazságosság nevében. Ennek következtében a földbirtok marad a magán- és közvagyon egyetlen alapja. Állami adó, jobbgyszolgáltatás, a városok létalapja, az állam legfőbb jövedelme — az újkori regále-gazdálkodásig — a földhöz van kötve elsősorban. A pénz — szemben a kapitalizmus felfogásával — nem, csak a föld tarthat el, az tehet függetlenné, szabaddá.

*

Az egyház és a laikus világ közti különbséget a középkor építkezése mutatja a legszembetűnőbben.²⁵ A fejedelmek, uralkodók aránylag szűk, egyszerű, sötét várakban laknak. A vidékeken — a korai középkorban —

fából épült, szalma-, zsindelytetejű házak s ugyanakkor a városokban a legnagyobb szerűbb román és gót dómok épülnek. Klasszikus példái ma is az építőművészetnek. Parányi játékszerek mellettük a polgári házak. A 11. sz.-ig a templomok többsége kis faépület, ettől kezdve nagy kőegyházak emelkednek mindefelé. Mintha hirtelen legyőzték volna az anyag földi súlyát. Komplikált szerkezetű, éleselméjű matematikai számítással teremtett művészi épületek. A vallásos gondolat a technikában is kifejezésre jutott a filigrán kidolgozású tornyok, szószékek, körácsú ablakok megmunkálásában. A bécsi Szent István templom szószéke, a krakói Wawel székesegyház oltárai, szószéke, ülőhelyei vashoz, fához, de nem kőhöz illő technikával készültek. A kőanyagot áttörték, legyőzték ellenálló erejét!

Az anyag ilyen kezelésében a vallásos felfogás, míg a templom belső berendezésében a hierarchikus gondolat jutott kifejezésre. A keresztény ókori templomnak kör az alaprajza. Egyházi és világi elem nincs egymástól elválasztva a templomban, nincsen külön tartózkodási helyük. Nagy Konstantin korától kezdve a templom alakja nem kör már többé, hanem az oltár és a papság kereszthajóval van elválasztva a laikusok helyétől. Később a szentélyt néhány lépcsővel felemelik. A románstílusú templomokban a szentély még magasabb lesz, mert alatta kripta van. Amint uralkodik a szentély a hajó felett, ugyanaz a különbség a papság és a laikusok között. A gótikus korban a szentélyt a főhajótól korlát választja el, újabb kifejezéseül a papság különállásának. A szentély hosszában-szélességében megnövekedik. Az oltár a gótika korában kapja meg mai formáját, központja lesz a templomnak. A figyelem odairányul: hová a középkor világnézete mindenünnen jutni akart.

*

Az antik művészet a természet vizsgálatán és utánzásán nyugodott. Szemben vele a középkor ugyanilyen mértékben arra törekedett, hogy megtagadja a természetet. Ez a 11.—12. sz.-tól, a gótika fénykorában uralkodó. Elzárta a világi művészetet; csak az egyházit engedte meg. Ezt illusztrálja az a sors is, ami a nagy ókori épületeknek kijutott. Köveikből templomok és kolostorok épültek. Az ördög birodalmából Isten országa lett!

A művészetek tárgya a krisztusi megváltás tettei. Más, egy bárányt, galambot, lámpát, stb. nem önmagukért ábrázoltak, hanem ezek erények és bűnök allegorizálói³⁶ voltak; minden dolognak túlvilági kapcsolatot tulajdonítottak. A vallásos szellem tehát a profán világi esztétikától elfordult s új szépségideát állított fel. Ez jellemzi legjobban a művészetszemlélet megváltozását. Az antik, az érzéki szépség gyűlölet tárgya lett. Krisztus, Mária a tipikus alakok. Az antik felfogás szerint Krisztus ifjú, jó pásztor, betegeket gyógyít, trónon ülve jogart tart kezében. Ilyennek ábrázolják a Karoling-korban is. A cluny-mozgalom idejében, Ézsaiás hatása alatt elterjedt, hogy Krisztus rút volt; alakja a földi szépség ellentéte lett. Régebben fájdalom nélküli arc, nyitott szem, nyujtott kar a jellemzője. Oldalán a seb nagyon ritkán tűnik fel. Áll a kereszten, nem tövis koronája van, hanem királyi, egyes esetben keze-lába sincs átszögezve, nem a halál fájdalma, inkább önfeláldozás olvasható le arcáról. A 13. sz.-tól a belső mélységet igyekeztek ábrázolni; a világtól hálárasanyargatott Krisztust. Feje félre hanyatlik, átfuródó szögeken a karjain függ, meghajlik a teste. Ez egészen más: *signum mortificationis!*

Mária alakja egyre jobban fiatalodik. Régebben 40–50 évesnek ábrázolták, mint Jézus halálakor lehetett, később egészen fiatal lény, tündöklő szépséggel felruházva. A bűntől érintetlen isteni tisztaság visszaverődése. Fokozatosan lettek ilyenekké; mindkettő az aszketikus idea megszemélyesítője.

A szépség tehát nem öncél, hanem a belső szépséget igyekeztek kifejezni. Nem természetszerint ábrázoltak, nem a testi formák érzéki, hanem a lélek isteni harmóniája a fontos. A testi szépség felfogása ismeretlen, mindig eltakarva az. El is tértek a természettől; a középkori képek „el vannak rajzolva“, mert ilyenek akarták rajzolni. Karcsuak, aránytalanul hosszúak; állóalakokon az alsótestet, ülőalakokon a felsőtestet természetellenesen megnyújtották. Minden egyéni vonást nélkülöznek. Ennek azonban nem fogyatékoság az oka, ezzel a természetellenességgel nyerték el finom lelki kifejezéseiket. A materialist szellemivé változtatták. A művészet az eszmei igazság szolgálatában áll!

A költészetben a legendák hősei, a dómokban a szobrok nincsenek egyénítve. A festészet plasztikus feldolgozásra nem talál módot, fényhatásokkal nem emeli ki a főalakot a környezetből. A vallásos gondolatnak van alárendelve a kép művészi egysége.

*

A művészetek közül a költészet²⁷ a legkifejezőbbje a középkor szellemének. Vezetőgondolata: a megváltás ideája. Célja: a lélek épülésének előmozdítása. Eme transcendens cél érdekében akarták az előbbi népenekeket és mondákat visszaszorítani. Az antik költők alkotásait a művészi formák miatt tanulták, a technikát ezeken sajátították el, hogy Isten szolgálatában érvényesíthessék.

A lírai költészet termékei leginkább a Máriához, szentekhez, apostolokhoz intézett kötöttformájú imák. A sötét háttére mindegyiknek az ember bűnössége. Hála csendül ki ezekből az imákból a ragyogó fényben megjelenő Krisztus iránt, aki a bűntől és az örök kárhozattól megszabadította az emberiséget. Legfelelőbbek azok a himnuszok, melyek a végítéletről szólnak.

Az epikában a legendák a közkedveltek. Kevésbé térnek el egymástól, mert a földi szerelem tagadása, az érzékiség kiirtása, a test sanyargatása, a vagyonról, életről, mindenről való lemondás a főtémájuk; mindmegannyi egy-egy kategória, melybe a legenda egyéni anyaga van beillesztve. Némelyik eltér, szabadabban van feldolgozva, de a tartalom mégis sematikus előre meghatározta a módszert, és ezért az egyéniség számba sem jön s a hős belső fejlődése nem állapítható meg. Az individuális tárgyalás kívülesett a feladaton. Hőseik a szentek, Isten atlétaí, akik a leglazább kapcsolatban vannak a földdel és a legbensőbbben a túlvilággal. A legendák az élet határán játszódnak. Bennük a földi világ minden testi formája feloldódik a szellemi világ testnélküli formáiban, a földi kapcsolat kibamvad az érzékfelettség glóriájában.

Miként az epika, a dráma is Krisztus életét, Mária és a szentek mártíriumát, Istennek és szentjeinek nagy tetteit ábrázolja s a biblia vagy a legenda szövegéhez ragaszkodik. A tartalmi cél előre megszabta tehát a művészi kompozíciót. Cselekvés és a hősnek lelki fejlődése nincsen bennük, eszményeik természetfeletti. Egy szent életét szabadon feldolgozni szentségtörés lett volna, mert a lelkifejlődés jelentéktelen az isteni megváltás nagysága mellett. Nem az emberi érdekeknek a földi világgal való kapcsolatát rajzolta a dráma sem, hanem a lélek felszabadulását, ami az egész középkori

kultúrát áthatotta. Az antik és modern drámák feltétele, a cselekvés, a hős küzdelme, ismeretlen. Mégis a véletlen folytán előfordul néhányban.

A középkori költészet transcendens célja érdekében iparkodott az előbbi népénekeket, mondákat, stb. visszaszorítani. Nagyon kevés maradt fenn ezek közül, tehát sikerrel állta el útjukat. Csak mellékesen élt tovább a nép- és lovagiköltészet. Teljesen paralizálta a vallásos költészet. Nyugaton a népies mulattatókat, a spielmannokat, a *Schwabenspiegel* és a *Sachsenspiegel* (jogkönyvek) nem is vette emberszámba. Jogonkívüliek voltak, mert költészetük is független volt az egyháztól.

*

A tudomány valamennyi területét az aszketikus-hierarchikus gondolat hatotta át.²⁸ *Beauvais-i Vince* domonkos *A királyi gyermekek neveléséről* c. munkájában mondja: Minden művészet és tudomány köteles az isteni tudománynak szolgálni. Minden dolog betetőzése Isten, ő a tudományok végső célja is. A célok tehát megvannak s aszerint, a kinyilatkoztatott vallásos idea szerint kell igazodnia a tudománynak, nincs kutatómunka. Feladatuk, hogy kiküszöböljenek minden olyan ismeretet, ami ellenkezik vagy ellenkezhet az egyház tanításával. A kutatás, amennyiben mégis megvan, — Albertus Magnus, Roger Baco — a teológiának van alárendelve. Egy ciszterci apát írja egyik barátjának: a tudomány a földöntúli titkokhoz, megközelíthetetlen fénybe vezessen el, hol Isten lakik.

Mindenekelőtt az antik irodalmat — mint a költészetben is — akarta visszaszorítani, mert ez kísértések forrása. Egy részének tanulmányozását megengedte, de nem a tartalmuk, hanem tudományos költői formájuk

miatt, hogy iskolául használhassák, készséget szerezzenek a teológia tanulmányozásához. A tudomány gyakorlati művelése is hatalmában állott, mert a klérus művelt mindent, filozófiát, történelmet, természettudományt egyaránt. Az iskolák egyházi alapítványok, a tanárok kivétel nélkül papok évszázadokon át. Az iskola célja kettős: a papi pályára nevelni és a nép vallásos nevelése. Az elsőt a kolostori, káptalani, székesegyházi, emezt pedig a plébániai iskolák szolgálták, bár szorosan nincsenek elkülönítve, mert amabban is volt népnevelés. Még a későbbi városi iskolák tanítói is ezekből az iskolákból kerültek ki. Egyetemet pápai engedéllyel lehetett alapítani.

A filozófiát csak annyiban művelték, amennyiben a megváltással kapcsolatos összefüggésekre vezetett rá. Nem a földi dolgok megértése, hanem a túlvilági cél a feladata; spekuláció a kiindulási pontja, mert általános fogalmakból, deduktív módszerrel igyekezett egyes jelenségekhez eljutni. Az induktív módszert tévesnek, zavarosnak tartották. A deduktív a világos! A metafizika nem végső cél, hanem kiindulópont. Az általános törvények a dogmák voltak, vagyis a filozófia a teológia szolgáló leánya. A Szt. Tamás szerint, de ebben mind egyetértettek. Nem igaz az a filozófia, ami a teológia szerint hamis!

o A metafizikának pedig a fizika és a természettudományok a segédtudományai amaz elv alapján, hogy Isten természetentúli, tehát a természettudományok célja is természetén felüli. Ma ellenkezőleg, minden jelenségben bizonyos természeti törvény érvényesülését látjuk, míg a középkor Isten titokzatos csoda-hatalmát vette észre, minden természeti tárgyat Isten jelképének tartott, s a legnagyobbak is ennek nyomait igyekeztek felfedezni. Mindenben jelt láttak arra, hogy az ember Istenhez tartozik. S hogy milyen az Isten és ember közti viszony;

ez a természet-vizsgálat célja. A természet világa tehát az ember útmutatója a végső cél felé, s végeredményben a látható világ és jelenségei tanulmányozásának akkor van értelme, ha az az Isten iránti szeretetet szolgálja és az örök üdvösséghez vezet. A természetet nem tudták elképzelni ember nélkül. Kezdetből fogva az ember a teremtés elhatározott végső célja, az isteni kormányzás és az ördög törekvéseinek a tárgya. Jézus az emberért szenvedte el a halált, győzte le a bűn hatalmát. Az ember a központ, érte van a világ; lakóhelyének is a világ centrumában kell lennie. Ezt gyanította abból is, hogy a föld az Isten, ember és az ördög színjátékának, drámai cselekvésnek a helye. A földön kerülnek kivételre a földön kívül elhatározott elvek. A föld küzdőtere a földönkívüli erőknek, ennek következtében a föld a világmindenség központja. A földön túl az üdvözült, a föld alatt a rossz lelkek birodalma van. Centrális helyzete következtében a föld majestétikusan nyugszik, körülötte, mintegy tengely körül, forog a csillagoség. Kiterjedésében csak egy kis része a világnak, mégis, körülvéve a jó és rossz szellemektől, ez a középpont.

A természet eme vallásos szemlélete kimerítődött a legenda-irodalomban. Ezekben gyakran van szó állatokról, anorganikus jelenségekről. Mindent Isten teremtett, azért az állatoknak is van érzékük a természetfelettiék iránt. A remeték is az állatokat szoktatták magukhoz, hogy bennük Isten hatalmát lássák. Festészetben, szobrászatban, költészetben — bünt, erényt jelképezve — a természet szimbolizálásának kimeríthetetlen gazdagsága jutott kifejezésre.²⁹

*

A természettudományok azt igyekeztek kideríteni, hogyan nyilvánul meg a vallásos idea a térben, a tör-

ténettudomány ugyanezt kereste az időben. A történetírás célja is azonos tehát a többi tudományéval³⁰, segédtudománya a teológiának, apologetikája a hittannak. A feldolgozásból kirekesztette mindazt, ami a céllal nincsen közvetlen kapcsolatban. Ez magyarázza meg, hogy a középkori történelmi művek egy korszak életének valamennyi jelenségét miért nem ismertetik. Az államélet, világi kulturális viszonyok, amelyekről ma szó van, mellékesen, alkalmilag szerepelnek. Tárgyuk: a szentek élete, tettei, a pogányok megtérése, legyőzése, harcok a pápaság és császárság között vagy a Szentföldért. Az egyház köré, mint mag köré csoportosulnak azok, amelyek ma az anyagot kiteszik.

Minden nép története közeledés a dolgok végső célja, az Isten-állama felé. A történelmi kritika megnyilvánult annak a megállapításában, hogy valamely állam ezt a célt megközelítette-e vagy nem, s éppen ezért felismerhető a fejlődést kereső igyekezet is.

A biografikus feldolgozásokban hasonlóan a válaszos szempont az irányadó. Az értékelést mindig az szabja meg, milyen állást foglal el a hős az egyházzal szemben. Hű egyházi ember magasztos hőssé lesz bennük.

A történetfilozófia tárgya Isten államának a sorsa. A patrisztika korából átvett felfogás a teremtés 6 napját 6 évezredre, később 6 bizonytalan korszakra módosítja. Ennek megfelelően Szent Ágoston a civitas Dei történetére is 6 életkort állapított meg. Organizmusnak tekintette, mely ritmusban fejlődik, mint az egyes ember élete. A világi állam történetében is ugyanilyen fokozatos fejlődést látott; a civitas Dei Krisztus egyházában, emez a római államban érte el befejeződését. A középkori történetfilozófia így még az ókorra is visszavetítette gondolatait. A zsidókat tekintette kiválasztott nép-

nek, akiknél az isteni igazság tradíciója megmaradt. Az ókor története ezért egyszerűsödik a zsidók történetére. A magyar krónikák is bibliai személyektől származtatják a magyarok őseit.

A középkori történetírás nem pszichológiai motívumokkal magyarázza az ok és okozat közti összefüggéseket, az emberi társadalom konfliktusait, arra sem tesz kísérletet, hogy összképbe foglalja az eseményeket; a történeti haladás nem az embertől, hanem Istentől indul ki.

A jogi oktatás tárgya a kánonjog;³¹ a római jog tanulása csak a kánonjog megértése miatt vált szükségessé. A római nép a jogot úgy tekintette, hogy az az állami szervezettel egyidejűleg jön létre. Olyan fogalom, mely az állam céljainak alá van rendelve. Az egyház felfogása szerint hamarabb kell lenni jognak, mint államnak, mert az ember természetes jogai és kötelességei időben megelőzőleg és hatóerőben felülmulólag érvényesek minden tételes törvény közbejötté nélkül is. Az ember teremtésével egyidejűleg keletkezett a természetjog, a *ius naturalé*. Istennek nem közömbös, hogy az általa teremtett emberek rendes vagy rendezetlen, erkölcsös vagy erkölcstelen, békés vagy békétlen életet élnek. Isten a forrása a jognak, nem az állam. Az ideális természetjognak isteni tekintélye van, az emberi jognak csak emberi tekintélye. Ez alá van rendelve az isteni *ius naturalé*nak. A tételes, emberi törvények a természetjog által nyerik magasabb erejüket, kötelező jellegüket. A különböző nemzetek pozitív jogai háttérbe szoríthatták a természetjogot, attól el is térhettek, de ennek mégis maradt nyoma a nemzetközi jogban, a *ius gentium*ban, mely nemzetek felett álló közös jogforrást tételez fel. Az egyház vissza akarta állítani a pozitív jogtól háttérbe szorított természetjogot; az állam

céljai fölé szeretné volna emelni, mert nem az állami cél határozza meg a jog normáját, hanem a természet-jog az állam céljainak normája.

A jogrendszerrel is a civitas Deit akarta megvalósítani. Ez is csak eszköz a lélek tökéletesítésének előérése. A civitas Dei jogrendje azt kívánja, hogy a bűn által megzavart rendet helyre kell állítani. De a bűn a jellegét nem akkor kapja, amikor végrehajtják, hanem már a szándékkal. Ez is szakítás a régi magyar és germán joggal. Ezek a szándékot nem, hanem a tényleges eredményt nézték. A magyar és germán jog a szándékos és véletlen gyilkosságot teljesen egyformának vette. A középkori nem. Ebben is a transcendens gondolat, az ember felemelése vezette. A gyilkosság ugyanis nemcsak az állami rend megzavarása, hanem Isten elleni bűn is. A gyilkos elsősorban Istent sérti meg, nem a magánosokat, ezért nem teheti jóvá bűnét a vérdíjjal. A 14. sz.-ban már a magyar jogban sem volt elegendő a vérdíj, az elévülésnek meg nyoma sincs, mert az utolsó ítéletkor mindenkit megítélnek. Az örök kárhozat pedig a legsúlyosabb a középkor szemében, ezért a gonosztevőt lehetőleg meg kell menteni. A bűnösnek a vezekléssel Istent kell kiengesztelnie. Az excommunicatio tehát csak eszköz a gonosztevő jóra vezetésére.

A római jog a személyek jogképességét a római polgárjoghoz kötötte, ezzel szemben a kánonjog nem szabott ilyen feltételt, még személyes szabadságot sem kívánt, csak annyit, hogy tartozzék bele az egyházi közösségbe. Ugyanilyen humánus módon igyekezett megkönnyíteni a jognak a gyakorlati életben való érvényesülését. Pl. a kánonjog szerint az adott szó a kötött szerződés erejével egyenlő. Nem szükséges írásbafoglalás. Az adott szó meg nem tartása hazugság, bűn. Ezt akkor is elkövetik,

ha nem kötnek formális szerződést, tehát ugyanilyen erővel érvényesnek kell lennie a szóbeli egyezségnek is.

*

Az egyház társadalmi szervezete teljes, tökéletes és független. Ezt a hitelméletet a kánonjog és az egyházi igazságszolgáltatás egészen beleoltotta a köztudatba. Ez utóbbi, az igazságszolgáltatás területe nem volt pontosan elhatárolva. Ahol az egyházé volt, — s nem az államé — ott az egyes egyházmegyék szerint az illető püspök gyakorolta, de nem személyesen, hanem egy különleges bírót nevezett ki a legtöbb esetben. Magának a bírászkodásnak a hatáskörét kétféleképpen csoportosíthatjuk, u. m. személyi és anyagi szempontból. Személyi tekintetben az egyházé a bírászkodás joga elsősorban a szerzetesek, majd a világi papság, kiegészítő személyek, keresztes lovagok, özvegyek és árvák felett. Anyagi tekintetben övé a bírói jog, hogyha a per anyaga az egyház tulajdonában levő szentségek valamelyikét érintette, s ekkor a világiak mindennemű polgári perére is kiterjeszkedett, tehát az összes házassági, temetkezési, végrendeleti, anyakönyvi ügyekre. S mindezekkel összefüggésben üldöznie kellett minden olyan cselekedetet, mely egyházi tilalom alá esett: esküszegést, istenkáromlást, házasságtörést, uzorát, a vasárnapi munkaszünet be nem tartását, a böjt megszegését, továbbá az eretnokséget és boszorkányságot. De az ítélet végrehajtása a világi hatóságok feladata volt, az egyháziak a bűnöst „átadták a földi igazságszolgáltatásnak.“

Egész Európa egyetlen Hatalomtól irányított, egységesített keresztény birodalom volt. Valamennyi erő összehangatosan bontakozott ki. Tudomány, élet, művészet, az összes szellemi és anyagi javak hihetetlen magasságig fejlődtek, azonos, szent érdektől vezetve.

IV.

Változás az egyház és állam közti viszonyban. Az átmeneti-kor pápái. Pápaság és császárság 14. sz.-i harca. Új államtanok. Az avignoni pápaság és pénzügyrendszere.

Aki szemeit a római Szent Péter templom fenséges Michelangelo-kupolájára emeli, pillantása a kupola pere-mén húzódó hatalmas aranyozatok betűkre irányul: „Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et tibi dabo claves regni coelorum“. (Máté 16, 13–19.) A pápaság történetének ez a néhány szó a kiindulópontja. A jelentéktelen mustármagból hatalmas, terebélyes faóriás lett, amelynek árnyékában a földkerekség népei oltalmat leltek.¹ A pápaság szervesen, törvényszerűen fejlődött a Krisztustól lefektetett alapokon. Nem emberi eredetű intézmény, nem csak a természetes történelmi erők hozták létre, hanem a krisztusi ígéretekben gyökerező hit és hivatástudat. Emberi szempontok és természetfeletti erők. A középkor minden emberi vonásán, az államon és társadalmi rendjén, mint láttuk, a természetfeletti erők jutottak kifejezésre. Hogyan szorultak ezek háttérbe? Mikor zavarodott meg az egységes kép, az egyház és állam közti viszony, összhang, mikor jelentkeztek a súrlódások? Merthogy az állam nem maradhatott mindörökké alárendelve az egyháznak, az az állam természetéből is következett. Az állam ugyanis Cicero, Szent Ágoston és Aquinoi Szent Tamás

szerint az embereknek közös célért tömörült és közös jogfelfogás által összekapcsolt sokasága.

Az államnak a lényegéhez tartozik tehát, hogy a tagoknak egymással való érintkezését jogilag meghatározott normák szabályozzák. Benne is törvényes rend uralkodik; hosszabb ideig tartó jogi életközösség. A közösség érdekeiért, a közjóért van és működik, s a közjó megvalósításáért hozott rendelkezései szociális normaként érvényesülnek, erkölcsi erőt kölcsönöznek neki. Ezért az állam maga is rendelkezik erkölcsi hatalommal, iparkodik tagjait a földi boldogság és jólét magaslataira elvezetni, s e tekintetben, hogy célját elérje, minden eszköz megválasztása és alkalmazása jogában lenne és semmi más célnak nem lenne alárendelve, ha csak egyedül volna tökéletes társaság. De ilyen tökéletes társaság kettő van: az egyház és az állam. S mivel az egyház célja, a természetfeletti élet és az öröküdvőségért való munkálkodás nem akadályozza, hanem inkább előmozdítja a természetes, az „állami“ élet és társaság működését, ugyanúgy az államnak is észszerűen kell megvalósítania a tagok boldogulásának anyagi jellegű eszközeit, hogy az örök végcél felé vezető út könnyebb legyen. A magasabb szempontok figyelembevétele azt követeli, hogy a földi végcél elérésére alkalmazott eszközök összhangban legyenek az örök végcél elérésével. Az állam az egyházhoz viszonyítva mellérendelt helyzetben van, míg korábban, a középkor századaiban alárendelt helyzetben volt. Hogyan változott meg a kettőnek egymáshoz való viszonya? Amíg az állam az egyháztól függetleníteni tudta magát, sok küzdelmébe került. Segítőtársból vetélytárs, egykori nevelőjének több helyen gyakran ellensége lett, különösen az átmeneti időszakban.

Az állam tehát, melyet szükséges rossznak tartottak s az egyház alá helyeztek, hátrálni volt kénytelen a középkorban. Ez az állam a 15. sz.-ban már az egyház felett van. Egész Európában bekövetkezett folyamattal állunk szemben, nem elszigetelt jelenséggel, melynek általános okai vannak. Mi tette a folyamatot egyetemessé? Nem az állam hatalma fejlődött ki, hanem csökkent az egyház hatalma s minden elveszített hatalmi állást az állam, a másik tökéletes társaság igyekezett megszerezni. Ez belső és külső viszályok, valamint egyes személyekhez fűződő hibák, új vezérgondolatok, elvek, formák és rendszerek, új hatalmi alakulatok, politikai, társadalmi és gazdasági mozgalmak következménye.

A pápaság középkori hatalmi állása III. Ince örököse, a szokatlan energiájú és hajlíthatatlan akaratú, szenvedélyes temperamentumú, de megértő, kedélyes, finomlelkű IX. Gergely (1227—1241) után néhány évtizeddel következő VIII. Bonifáccal (1294—1303) sírbaszállt. Mivel a pápa halála után az egyháznak már nem volt meg a régi tekintélye és hatalma, azért a hanyatlás okait a pápa személyében is kell keresnünk.

VIII. Bonifác (Gaetani Benedek) egyénisége kétségtelenül messze kimagaslik a pápák hosszú sorából.² III. Incével szeretik összehasonlítani. Mindkettő uralomra termett, sokoldalú tehetséggel és energiával, s céljuk is hasonló volt: az egyház reformja, de mindenekelőtt kifogástalanul megszervezett püspökségek létesítése úgy, hogy a püspököt az államhoz kapcsoló kötelékek minél lazábbak legyenek. Mindkettő erős befolyást kívánt gyakorolni az államéletre, egyformán a világ megbékéltetésére törekedtek s kedvenc tervük volt egy nagy kereszteshadjárat megvalósítása. És mégis! III. Incéről a kortársaknak és az utókornak az ítélete a tisztelet és a

csodálat hangján szól, míg VIII. Bonifácnak már életében számos elkeseredett ellensége volt, akik gyűlöletükkel még a síron túl is üldözték, s az utókor is szigorú mértékkel ítél felette mind a mai napig. Ennek az ítéletnek az alapját részben politikájának kudarcában, nem egyszer ellenszenves jellemvonásában találhatjuk meg. Nem közönséges tehetségét ellenfelei is elismerik. Mint bíboros legátus, kiváló kereskedelmi érzékét, üzleti ügyességét, mindenekelőtt pedig a kánonjogban való ragyogó ismereteit bizonyította be. Tipusa a jogász pápának! De maga is tudatában volt szellemi felsőbbségének és gyakran sértő formában éreztette. Embergyűlölő, ítéleteiben szeretetnélküli, kemény és gúnyos, kíméletlen nyerselő, aki szitkozódó szavakat is kicsúsztatott ajkán s az ellenfél testi hibáit is kigúnyolta. Mint a gyűlölete, olyan mértéktelen volt a szeretete is a pénz és a rokonok iránt. Ez utóbbiakat pénzzel és javakkal annyira elhalmozta, hogy kevésbé vagyonos családja ezáltal a féktelen nepotizmus által az egyházi állam egyik legvagyonosabbja lett. Jellemének gyöngéi feltétlenül hozzájárultak politikájának kudarcához. Pontifikátusától kell számítanunk a pápaság hatalmi állásának egyházipolitikai területen való hanyatlását. Viszont az is bizonyos, hogy a pápa ellen felhozott — a hit és az erkölcsi törvényekkel szemben elkövetett — vétségek udvari pletykákon és rágalmazásokon alapszanak, de Bonifác látszólag alkalmat szolgáltatott arra, hogy ezek a vádak hitelre találjanak, azzal, hogy egyes alkalmakkor megdöglő nyilatkozott, ami vulkánikus, kitörő temperamentuma folytán nem volt ritka jelenség. Egyéniségét *Finke* jellemezte legtalálébban, s nyugodtan magunkévá tehetjük: Egy férfi, egy ősz aggastyán, aki oly bátran szembenézett a halállal és az örökkévalósággal,

az nem lehetett képmutató, sem becstelen bűnös.

Híres „*Unam sanctam*“ (1302) bullája,³ noha a középkori pápai igények fegőbb okmánya, a dogmatikus jellem hiányát mutatja. A pápai abszolútizmus ellen fellépő, politikai és nemzeti, sőt személyi előnyöket követelő *Szép Fülöp* (1285—1314) francia király ellen adta ki. Ebben a két kard elméletét fejt ki. A pápának és a királynak is van kardja, de a király a kardját a pápa jóvoltából tartja s csak az egyház által és az egyházért forgathatja.⁴ A pápai hatalom a naphoz hasonló, a királyi a holdhoz, mely a naptól kölcsönzi a fényét. Ez az elmélet betetőzi az egyház és az állam viszonyának logikus rendszerét. Még hiresebbé vált zármondatában kijelenti, hogy az ember csak akkor üdvözülhet, ha a római pápának alattvalója. Ez az ismert mondatnak — az egyházon kívül nincs üdvösség — új, a pápai primátust hangsúlyozó fogalmazása, ezért dogmatikus jelentőségű lett. S ha a pápa az ő egyházfőségét énnyre kénytelen hangoztatni, többször kell tiltakoznia az államhatalom követelése ellen, akkor az államoknak a valóságban már sokkal erősebbeknek kellett lenniök, mint a korábbi századokban, s gyöngébb és függő viszonyban lévő pápák idejében még jobban sietnek további jogokat megszerezni. Ebben az igyekezetben már a 13. sz.-ban előljárt Franciaország, ahol az államhatalom harcát és túlkapásait a 14. sz.-ban még jobban megerősítette és sikeresebbé tette a pápák avignoni tartózkodása.

Az első avignoni pápa,⁵ *V. Kelemen* (Bertrand de Got, 1305—1314) gascognei nemesi család sarja, noha érseki méltóságát Bonifácnak köszönhette, a királlyal is jóviszonyban állott s a kettő harcában igen kétesen viselkedett. Pápává a francia király választotta. Gyöngé, ingatag jellem, s ezenfelül még állandóan fájdalmas

betegség gyötri. A kiméletlen francia király mindent keresztülvitt nála. A koronázás után mindjárt elismerte Franciaország teljes politikai önállóságát és függetlenségét. Az egyházi tizedet átengedte (egyelőre 5 évre), a nagy nemzetközi pénzügyi hatalommal rendelkező templomos-rendet feloszlatta, melynek vagyona nagyrészen a királyra szállt. Ez az arisztokratikus jellegű egyházi lovagrend minden hatalomtól függetlenül csak a pápának volt alárendelve, nagy befolyáshoz és tekintélyhez jutott. Az egyházi univerzalizmus fenntartásáért küzdő VIII. Bonifác és az ébredő nemzeti eszme megvalósításáért harcoló Szép Fülöp közti nagy mérkőzésben a lovagrend természetesen a pápa mellé sorakozott. Érthető tehát, hogy Fülöp a francia állam legveszélyesebb ellenfelének megsemmisítését tűzzel-vassal kierőszakolta. Fülöp az államhatalom ama képviselőinek sorába tartozik, akik a középkor nagyszerű koncepcióját, az egyház és az állam testvéries kapcsolatát csak alkalomnak tekintették céljaik eléréséhez. Súlyosan ártott az egyháznak, de a maga fejedelmi tekintélyét erkölcsileg, öngyilkos módon mélyen aláásta.⁶

V. Kelemennek a nyomasztó francia függés következtében a német királysághoz való viszonya különösen érdekes lett. *Habsburg Albrecht* meggyilkolása után (1308) a választófejedelmek egyhanguan *Luxemburgi Henrik* gróft választották német királlyá. V. Kelemen az egyszerű önfenntartás ösztönét követve, örömmel látta a Luxemburgi megválasztását, a francia pályázót, *Valois Károlyt*, Fülöp testvérét nem támogatta. *VII. Henrik* (1308—1313) ezért kereste is az egyetértést a pápával, közölte vele megválasztását és kérte császárrá koronázását. Nagy reményekkel kezdte meg római útját, a ghibellinek, élükön Danteval, örömujjongással üdvö-

zölték. Dante ebben az időben írta *De Monarchiáját*, melyben annak adott kifejezést, hogy a pártoskodásoktól szétmargangolt Itáliát csak a császárság tudja megmenteni; tehát már nem a pápaság, mert annak világi hatalma csökkenőben van. Dante hangsúlyozza, hogy a császárság teljesen független a pápaságtól.

V. Kelemennek sem pontifikátusáról, sem személyéről nem lehet kedvező ítéletet mondani. Ha beteg volt is, mégis terhére kell írunk gyengeségét és engedékenységét. Megbocsáthatatlan hibája volt szertelen nepotizmusa. Egyházi javadalmakkal és méltóságokkal búsán elhalmozott rokonainak 1 millió aranyforintot hagyott örökbe, amit néhány év alatt szerzett össze s keresztres hadjáratra tartogatott. Ilyen körülmények között belső egyházi reformról szó sem lehetett, pedig már a viennei zsinatot is ez tette szükségessé.

Több mint 2 évig elhúzódott a konklávé az olasz és francia kardinálisok ellentéte következtében. 1316 aug. 7-én Jakab (De Osa vagy d' Euse) portói biborost választották *XXII. János* (1316—1334) néven pápává. Az új pápa francia, 72 éves aggastyán, egyszerű, jelentéktelen, igénytelen külsővel, de roskatag testében energikus, céltudatos szellem lakott. Bámulatos tetteire és munkakedvű uralkodótermészet. Nyilatkozataiban lobbánékony és kiméletlen, s a legbonyolultabb viszonyokat is könnyen áttekintve, akaratát könyörtelenül igyekezett végrehajtani. Pontifikátusa nehéz harcokkal van betöltve, de a fő dolgokban, minden feltornyosuló nehézség ellenére, sikeresen keresztülvívta magát. Halálakor a pápaság tiszteltebb és szeretettebb ugyan nem, de hatalmasabb és erősebb volt, mint amikor ő átvette.

Pápasága kezdetén Németországban két ellenkirály, *Bajor Lajos* és *Osztárk Frigyes* állottak szemben egy-

mással. A pápa semleges álláspontot foglalt el, mindkettőt „választott római királynak„ nevezte, mindkettőt békés megegyezésre szólította fel, s egyelőre nem avatkozott be a német ügyekbe, de a trónviszályt jól kihasználta. A kuriális felfogás szerint ugyanis a császárkérdés elintézésének idejéig Itália kormányzása a pápát illeti. A még V. Kelemtől Felső- és Alsóitália birodalmi helytartójává kinevezett *Nápolyi Róbertet* újból megerősítette, mint „segítő világi kar“-t; az összes imperiális felségjogokat, így a legfelsőbb birói hatalmat, a hűbér-rendelkezés és pénzverés jogát magának követelte. Az egyházi adók és annaták ügyét rendezte, az így megnövekedett egyházi jövedelmeket szigorúan egyházi célokra fordította. Újjászervezte a pápai kancelláriát, Ázsiába hittérítőket küldött, fejlesztette a tudományos életet, növelte a vatikáni könyvtárt.

Mindezeket zavartalanul véghezvihette addig, míg Németországban a két ellenkirály küzdött a hatalomért. Végül Bajor Lajos győzött Mühldorf mellett, aki a viszályt ezzel elintéztnek hitte, míg a pápa azon a véleményen volt, hogy a császári trón betöltése pápai ítéltohozattal dönthető el. Lajos, miután helyzete odahaza biztosítottnak látszott, a német királyság itáliai érdekeinek is védelmére kelt. XXII. János türhetetlennek találta, hogy a győzedelmes német király halomradöntse terveit s teljes erővel és szenvedéllyel vette fel a küzdelmet Lajos ellen, noha több bibornok megfontolásra intette. Így kezdődött az új nagy mérkőzés a pápaság és császárság között, mely elkeseredésben és élességben nem maradt mögötte a középkor korábbi nagy egyházpolitikai harcainak. A mérkőzés a fegyverek és elvek, elméletek és szavak harca volt. A Szentszék a kánonjog egész arzenálját mozgósítva felszólította Lajost, hogy

egyházi átokkal való büntetés ellenében 3 hónapon belül mondjon le a német birodalom kormányzásáról.

XXII. János volt tehát az első, aki Németországban legfelsőbb úrként kívánt fellépni. Ha tehát Lajos enged, akkor Németország állami önállósága megszűnt volna. A XXII. János előtti pápák különbséget tettek a német királyi és császári hatalom között. János pápa egy csipetnyit sem engedett, de Lajos sem, aki kezdetben jóformán egyedül küzdött, ám évek multán mögötte állott csaknem az egész ország, elsősorban azok — alább látni fogjuk — akik a Szentszékkal amugyis harcban állottak.⁷

A pápai udvar felfogása szerint a császári hatalmat a pápaság Nagy Károly megkoronázásakor a német népre ruházta át, tehát a mindenkori német király leendő római császárnak is tekintheti magát. De ha a választott király személye nem felel meg a követelményeknek, avagy ketős választás esetén, a pápa rendelkezik a császárság felett s mindaddig helytartója a birodalomnak, amíg a megválasztott király le nem teszi a hűségesküt és a Szentszék jogait meg nem erősíti. Így tehát a megválasztott német király csak akkor gyakorolhatja a királyi hatalmat, ha a pápa a választást jóváhagyja. XXII. János Bajor Lajosnak meg is tiltotta, hogy választása jóváhagyása nélkül királyi jogokat gyakoroljon Németországban. Lajos elsősorban azon fáradozott, hogy tárgyalásokkal a határidőt kitolja, de nemsokára ő is rászánta magát a harcra. Két nyilvánosságra nem hozott nyilatkozatban (nürnbergi és frankfurti Appellatio) kifejtette jogi nézeteit. Fellebbezett a pápa eljárása ellen s hangsúlyozta, hogy a császárság a fejedelmek választása révén közvetlenül és kizárólag Istentől származik. Mikor pedig a pápától kitüzött határidő lejárt a nélkül, hogy követeléseit teljesítették volna, a pápa Lajost 1324-ben kikö-

zösítette. Erre Lajos a sachsenhauseni Appellatio-val felelt, melyben szenvedélyes hangon még tovább ment, amennyiben XXII. János pápaságának a jogosságát is kétségbevonta, azt állítva, hogy a pápa eretnek, s egy általános zsinathoz fellebbezett. Lajos később ezért az egyházi életre eső túlkapásaiért maga sem vállalta a felelősséget s a továbbiakban csak a birodalom és saját jogainak megőrzésére szorítkozott. Lehet, hogy Lajos tényleg letért a radikális politika útjáról, de érheti az a vád, hogy *Wild Ulrich* kancellárjának önhatalmú eljárását nem akadályozta meg. A pápa a sachsenhauseni Appellatio-ra válaszolva, Lajost összes egyéni és császári jogainak elvesztésére ítélte s őt és követőit kiközösítéssel és átokkal sujtotta. A békés kiegyezés teljesen ki volt zárva. A rendkívüli elkeseredéssel folytatott harc csak Lajos halálával végződött (1347). A király politikai helyzete nem rendült meg a hosszú harc alatt, de pápa egyházi hatalma sem. Nemcsak a német nép maradt hű Lajoshoz, hanem ragaszkodó, elszánt munkatársakat talált a minorita barátokban. Ők voltak a szellemi harc vezérei, de egyben a pápaság hatalmi állása és a keresztény egység elleni küzdelemnek is az előfutárai. Hogy a minoriták egyrésze nyíltan Lajos mellé állott, ez szorosan összefügg a ferencesek belső zavaaraival s köztük és a pápa között lévő nézeteltérésekkel. Már *Assisi Szent Ferenc* életében nehézségek mutatkoztak a körül, miképen lehet az ő szegénységi ideálját eredeti tisztaságában és szigorúságában megtartani és összhangba hozni a gyakorlati élet követelményeivel. A rend ugyanis gyorsan szaporodott, tevékenysége mind mélyrehatóbb és sokoldalúbb lett, különösen a lelki élet gondozása terén. Az ideál és a valóság közti elkerülhetetlen ellentmondás volt az oka a renben való szakadásnak, mely jó-százesztendőre

feldúlta a rend nyugalmát. A XXII. János és a ferencészek között kiújult összetűzés nem teljes joggal nevezhető „szegénységi vitának“. Arról volt szó, hogy Krisztusnak és az apostoloknak sem személyes, sem közös vagyonuk nem volt. A pápa a nélkül, hogy Krisztus szegénységét tagadta volna, ezt a tant, mint eretnekséget, elítélté. Ez a döntés a ferencrendben óriási elkeseredést idézett elő, de végeredményben a rend többsége alávetette magát a pápai rendelkezéseknek. Azonban egy tekintélyes kisebbség, amelyhez éppen a vezetőkörök tartoztak, ellentétben maradt a pápával s csökönyösen állították, hogy a pápa eretnek. Ezek a minoriták voltak, akik Lajoshoz, mint szövetségeshez közeledtek. Az ő befolyásuknak tulajdonítható, hogy Lajos sachsenhauseni Appellatiojában XXII. János pápaságának a jogosságát megtámadta s miként a minoriták, ő is eretneknek mondta a pápát.

De nemcsak ezek a minoriták voltak Lajos szövetségesei, hanem őt támogatták *Páduai Marsilius* és *Jan-dunus János* párizsi magisterek⁸ és a ferences *Ockham Vilmos*.⁹ A legkimagaslóbb munka e vitairadalomból a *Defensor pacis* (A béke védője), a két első magister közös munkája, amelyben egészen modern tanokat, mint a népfelség elvét, a fejedelmi szuverénitást, az állami mindenhatóság, a „totális állam“ elvét fejtik ki, és a még uralkodó középkori felfogással éles ellentétben, hallatlan bátorsággal tanítanak az egyháznak az államhatalom alá való helyezéséről. Tagadják a pápának Istentől rendelt jogát. (Krisztus nem rendelt az egyháznak látható főt!) Végeredményben kimondják, hogy csak akkor lesz béke, ha a világi hatalom az egyházi fölé kerül. Krisztus is megadta a császárnak az adót, tehát az egyháznak minden java a császár hatalma alatt áll. Sem törvényhozói, sem birói hatalma nincsen, az a népen nyug-

szik, annak pedig a császár a legkiválóbb képviselője, akit a végrehajtóhatalom teljessége illet meg.

Ez az államtan teljes ellentétben van a középkori államfelfogással. S hogy a tudomány kifejleszthette ezt az új elméletet, ez azt mutatja, hogy az állam lassanként egyéni életre ébredt, nagyranőtt, „kiszabadult“ az egyház alól, a 15. sz. elejére pedig egyenesen föléje került. Ekkorra már az állam lett az erősebb, önnálló életet élő hatalom. A közvélemény sem tekinti másodrangúnak, hanem önnálló tényezőnek kezdi nézni. Ez először elméletileg Németországban lett megalapozva, gyakorlatilag pedig — látjuk majd később — Angliában és Franciaországban valósult meg. S a tudomány azt akarja bizonyítani, hogy az állam önnálló életet él már, szerves, organikus egység. Korábban is hasonlították az államot orgánumhoz. Pl. *Salisbury János*¹⁰ (chartresi püspök, 1115—1180, *Polycraticus* c. munkája) elmélete szerint az organizmus feje a fejedelem, a szenátus a szíve, a lovagok a szemei, fülei, nyelve; kezei a katonák, lábai a jobbagyok. Ennek a régi organikus államtannak a vezérgondolata az, hogy az állam alsóbbrendű, mert az organum lelke az egyházban van. A test alatta van a léleknek s így az állam is az egyháznak. De most, a 14. sz.-ban kialakuló felfogás a lelket magában az államban keresi. Pádúai Marsilius *Defensor pacis*-a¹¹ a lelket az államban, az összeség akaratában látja. Ebből árad ki az államot életető meleg, mint a szívből a test melege. Ez a lélek — tehát az állam is — az egyháztól független. Az állami szervezet hasonló az emberi testhez; az uralkodó az organum feje, a hivatalnokok a tagjai, s mindennek megvan a feladata és jelentősége. Az egyes tagok funkciói arra szolgálnak, hogy az egész organizmus szerves életét biztosítsák. Működésük együttesen fontos, de ennek éle-

tét egyetlen értelem vezeti, — miként az emberi testet az akarat — innen indul ki az állam minden tevékenysége. Az állam működésében a zavarokat, a betegséget a testi betegség mintájára kell orvosolni ill. a beteg tagot el is lehet távolítani, s ha a fejlődést gátló akadályok kiküszöbölhetők, akkor az állam tökéletes.

Ezek az államjogi elméletek, melyek reálisan szemléltetővé tették az állami önállóságot, a kor egyetemes szellemi áramlataiból nőttek ki, a kort irányító és betöltő irodalom lecsapódásai. Akkor, amikor a szegénymozgalom vívja nagy küzdelmeit a pápai abszolutizmussal, akkor a régi transcendens elvek is mindinkább lejjebb szállanak s korábbi irodalom lassanként a való élet realitásaival telítődik meg. A reális, természettudományos gondolkodás mind erősebben érezteti hatását, mert a modern fizikát és csillagászatot éppen Ockham Vilmos és párizsi iskolája alapítja meg, s az írók legnagyobb része egyben természettudós, orvosi gyakorlatot is folytat, természettudományos szempontjaikat pedig a teológiába, filozófiába és a „segédtudományokba“ is beviszik, tehát a politikai világkép sem maradhatott elszigetelten. Éppen Páduai Marsilius is mint orvos lépett Bajor Lajos szolgálatába.

A természettudományos felfogás az államot a maga valóságában szemlélte. Nem közvetlen isteni rendelés vagy a természetjog eredménye, hanem az önmaguknak élő egyének közössége, akiket egyes felsőbb kultúremlereknek — a fejedelmeknek — kell politikai közösségbe vonniok. De az egyedek maguk mondanak le szabadságukról, és önelhatározásból vetik alá magukat a közös törvényeknek. Az így létrejött közösség pedig inkább gazdasági jellegű s nem transcendens, nem természetfeletti rendeltetésű követelmény. A közös törvé-

nyeket az egyedek, a nép vagy annak többsége alkotja meg, hiszen a nép maga tudja legjobban, mire van szüksége, és a saját törvényeit, melyeket ő hozott, azokat tiszteletben is fogja tartani. Így minden törvény nemcsak a közjót szolgálja, hanem a nép szándékát, akaratát is kifejezi. Páduai Marsiliuséknál tehát a politikai közösség aktív és tevékeny erő, melyet nem lehet figyelmen kívül hagyni az állam későbbi életében sem. Nemcsak hordozója az államhatalomnak, hanem a hatalom közvetlen gyakorlója is a szuverén nép; törvényhozói jogát képviselőire bízta, de az általuk hozott törvényjavaslatok felől a közösség dönt. Páduai Marsilius tehát a népet teszi meg legfőbb törvényhozó hatalomnak, míg a végrehajtó hatalmat a fejedelem kapja meg, vagyis a mindenekfelett való államhatalom nincs meg nála, amint a teljes demokrácia, az egyedek teljes szabadsága is hiányzik még. Az egyén azért nem állott egyedül az állammal szemben, mert elsősorban a család tagja maradt továbbra is; a középkori hiten alapuló tiszta családi életet ismerve, az egyének ott biztos megtalálhatták az erkölcsi gazdagság, az emberi törekvések ösztökélőjének forrását mindennapi küzdelmeikben. Lelkénél, szellemiségénél, hivatottságánál fogva értékes eleme maradt az államnak, nem csupán egyszerű alkotórésze. Nem a pusztá egyenlőség, hanem az érdem, a hivatottság uralkodik tehát az új államban, melynek társadalmá ezért fokozatosan tagolt. Marsilius 6 rendet ismer: 3 felsőt (egyházi, katonai és birói) és 3 alsót (paraszt, iparos és kereskedő). Az egyház, az egész világrend alapja, egyszerű társadalmi renddé lett! A pap feladata olyan foglalkozássá lett, mint a mesterembereké, az iparosoké. Az egyház akkor vesztette el az államokfeletti hatalmát, amikor a rendi államok megalakulnak,

ámikor a papság társadalmilag és gazdaságilag egyházi renddé alakul. Működésük, hivatásuk nem a természetfeletti élet, hanem az államérdek szempontjából fontos. Feladatuk, hogy az állam tagjait értékes emberekké neveljék, tanítsák.

Mivel Marsiliusék nem hirdették a pusztá egyenlőséget, hanem a rendi különbözőséget, ezzel azt vallották, hogy természetes adottsága és hajlama mindenkit más-más rendbe kényszerít. Ám a túlzott individuális hajlam és érdek zabolátlan, önző módon jelentkezhet, s szabadossggá fajul, rombolást végez, forradalmat és terrort szül, azért az államhatalomnak kell gondoskodnia a rendek közti harmóniáról, az örökösdi a foglalkozási ágak egészséges elosztásáról. Az egyéni érdekekbe erőszakkal belenyúlhat! Az új állam ennyiben mégis istenítette az erőszakot, elnyomta az egyéniséget. S hogy az ember helyébe mégsem tudta odahelyezni az államot, ez azért nem következett be, mert az egyháznak, annak ellenére, hogy „csak rend“ lett az államban, a valóságban mégis sokáig megmaradt lelki hatalma. A 14. sz.-i elméletek majd a hitújítás korában kezdenek valóra válni. Addig, amíg az egyház, főként a pápa tekintélyét a nyugati világ elismerte, addig minden hatalom nem egyesülhetett az államon belül. Az állam szupremáciája a vallási egység összeomlásának volt a szükségképeni következménye; a keresztény egység, a középkori világrend és a pápai tekintély, a pápaság hatalmi állása elleni küzdelemnek azonban Pádúai Marsiliusék voltak az első elkeseredett harcosai Bajor Lajossal együtt. S ebből logikusan következik, — mint még később látjuk — hogy amint megszűnt a Rómához fellebbezés, nem is volt többé hatalom, mely versenyezhetett volna az állam tekintélyével.¹² Az állami szup-

remáciából azután közvetlenül származott az a hatalma az államnak, hogy megszabja a korlátokat minden olyan társulásra és személyre, melyek fölé kiterjeszkedik. A fejedelem is alá van rendelve tehát az állami akaratnak, a léleknek, a polgárok összeségének. A fejedelem csupán egyetlen tag. Önállóan nem, hanem a néppel együtt oldja meg az állami feladatokat; a nép a törvényhozó, a fejedelem a végrehajtó. De a nép a szuverén. A népet illeti meg a fejedelemválasztás, ellenőrzés joga, sőt le is teheti azt.

Az új államtan lényege, hogy az állam lelke nem az egyházban van, hanem magában az államban, a polgárok összeségének akarata az. S ez az elmélet, bármennyire szembehelyezkedik is még a középkori keresztény államrenddel, szemléltetően mutatja, mennyire előrehaladt az állam önállósága. A régivel összehasonlítva, igen nagy a változás; az egyház nem abszorbeálja az államot, az állam nem az eredendő bűn következménye, nem az egyház emelte fel s nem másodlagos, egyszerű végrehajtó közeg már. Függetlenné lett az egyháztól. Hogy a világi és szellemi hatalom egyaránt a pápáé lenne, arról szó sincs többé. A továbbiakban látni fogjuk, hogyan valósultak meg az elvek a gyakorlati életben, de előbb nézzük magát az avignoni pápaságot.¹³

*

Amidőn a pápával való kibékülés már remélhető sem volt, Bajor Lajos német ellenfeleivel egyezett ki, s otthon kedvező politikai helyzetet teremtve, engedett a ghibellinek felszólításának, Róma ellen indult, hol ujjongva fogadták és 1328-ban megkoronázták. Két száműzött püspök kente fel, *Sciarra Colonna*, az öreg pápa-ellenfél, mint városi prefektus tette a felkent fejére a római nép nevében a császári koronát. Páduai Marsilius városi vikárius lett. A császár ezután ítélkezett a pápa

felett. A Szent Péter templom előtti téren tartott gyűlésen kihirdette „a magát XXII. Jánosnak nevező Cahors Jakab pap“ elcsapását. Új pápát választatott a minorita Corbara Péter személyében. (V. Miklós.) A császár végletekig feszítette a húrt, de eredménytelenül, mert hiányzott a hatalma ahhoz, hogy amit kezdett, be is fejezze. „Könnyű győzelme által felemelve, teoretikus gondolataitól elvakítva, a pápa ellenfeleitől biztatva és támogatva, olyanra vállalkozott Lajos, amikor új pápát adott a világnak, melynek sikertelennek kellett lennie.“

Az ellenpápát hívei elhagyták, XXII. János legyőzte s haláláig „fogságban“ tartotta. Közben Lajos radikális cselekedetei mindtöbb ellenszenvet váltottak ki, a pápa minden egyházi és birodalmi hűbérétől megfosztotta, a Defensor pacis cenzurázása után mint eretneket ítélte el, koronázását semmisnek nyilvánította, de németországi hatalmát nem tudta komolyan megindítani. Midőn olaszországi támogatói megfogytak, Lajos 1330-ban visszatért Németországba. A két elv, melyet a pápa és a császár — főként munkatársai — képviselt, két teljesen ellentétes síkban mozgott. Ezért minden békekísérletnek meg kellett hiúsulnia. Lajos nem volt hajlandó politikai állását, a királyi és császári koronát feladni, a pápa pedig változatlanul követelte ezt. Lajos, kinek könnyen befolyásolható, hozzáférhető karakteréből hiányzott a céltudatos tisztánlátás és határozottság, időnként hajlandónak mutatkozott a közeledésre, de szövetségesei, a minoriták, különösen Ockham Vilmos, a pápa elleni irodalmi harcot tovább folytatták. XXII. János új támadási pontot adott ellenfeleinek, amidőn az akkor sokat tárgyalt kérdésben: vajjon az igazak nem sokkal haláluk után avagy az utolsó ítéletkor kerülnek-e Isten színe elé (visio beatifica), több prédiká-

ciójában az utóbbi értelemben foglalt állást. Ezeket a kijelentéseit, melyeket mint magánember tett, dogmatikus megfontolás és elhatározás nélkül, halála előtt (1334. dec. 3.) a bibornokok jelenlétében visszavonta. Magas kora ellenére csodálatos, az egész egyházat áttekintő tevékenységet fejtett ki, főként — mint láttuk — a hit terjesztésében közel- és távolkeleten, amiben miszsiós munkatársai buzgón támogatták. Kevésbé dicsérendő, hogy a nepotizmustól nem tartotta magát távol. Az a mód és eljárás, ahogy az apostoli szék jövedelmeit fokozta és kezelte, az egyházi érdekeket nagyon megkárosította, de az mese és rágalom, hogy 5 vagy még több, 25 millió aranyforint értékű kincset gyűjtött. Mindamellet a takarékos, igénytelen pápa háromnegyedmillió aranyforintot, jelentékeny összeget hagyott hátra.

Mint olyan sokszor a pápaság történetében, az új pápa — *XII. Benedek* (1334—1342), a cisztercita rendből kiemelkedő Fournier Jakab kardinális — nemcsak jellemében, hanem külsőségeiben is éppen ellentéte elődjének. Az erkölcsökben szigorú, kiváló teológiai képzettségű pápa már mint püspök nagy reformáló munkát végzett, s pápa korában figyelme elsősorban az állásbetöltések körül uralkodó visszaélésekre, a szerzetesrendekre, főként a bencésekre irányult. A provinciális beosztás és a szabályszerű káptalanok tartatása tőle származik. Gondosan tartózkodott a nepotizmustól. A pápa, mint mondotta, Melkizedekhez hasonló legyen, aki apa, anya és nemzetség nélkül élt. Nem valószínűtlen, hogy már *XXII. János* egész politikájával a Rómába való visszatérés nagy céljának megvalósítására törekedett. Bizonyos azonban, hogy utódja ezt komolyan szem előtt tartotta. Mivel az Itáliában uralkodó zavarok és a francia befolyás túlsúlya az Itália felé vezető utat

elzárták, XII. Benedek nagyszabású pápai palota építésébe kezdett Avignonban s ezáltal a pápaság még szorosabban odakötődött. Ami Bajor Lajoshoz való viszonyát illeti, XII. Benedek mindenáron békülni kívánt. Hogy a tárgyalások mégsem vezettek eredményre, annak főként a Franciaországtól való veszedelmes függés volt az oka, mert a francia politikai érdek sok hasznot húzott az avignoni korban, s kiméletlenül áskálódtak a béke meghiusításáért. Sikerült a béketörekvéseket zátonyra juttatni, ami Németországban, különösen hercegi körökben, nagyon rossz hangulatot idézett elő. Ezért mondták ki a választófejedelmek a *rensei határozatban* (1338), hogy a birodalom régi jogai és gyakorlata értelmében a választófejedelmek vagy azok többsége által megválasztott római császárnak nincs szüksége az apostoli szék kinevezésére, elismerésére, megerősítésére, elfogadására és meghatalmazására. Ezt a határozatot Lajos is megismételte a „*Licet iuris*“ törvényben, melyet a frankfurti birodalmi napon hozatott ugyanabban az évben. Ebben határozottan hangsúlyozzák a császári hatalom isteni eredetét, és hogy a választófejedelmek által megválasztott — egyedül a választás alapján — igazi római császárnak és királynak tekintendő, akinek semmiféle megerősítésre és jóváhagyásra nincs szüksége. „A császári méltóság és hatalom közvetlenül és egyedül Istentől való.“ A pápának csak koronázási joga van. A választófejedelmek közvetítésével újból kísérlet történt a kibékülésre, de ez is eredménytelen maradt, pedig ez alkalommal a francia király is — szövetségese volt Lajosnak Anglia ellen — a kiegyezésen fáradozott. A császár, házi hatalmának nagyobbításáért folytatott féktelen törekvésével maga ásta alá tekintélyét és hatalmi helyzetét, és az egyházi házasságjogba való bűnös beleszólásával az egy-

házzal való kibékülést teljesen lehetetlenné tette. (A tirolai Maultasch Margit hercegnő házasságát önkényesen felbontotta és öt fiával, Lajossal kényszerítette új házasságra.)

XII. Benedek utódja VI. Kelemen (1342—1352, Roger Péter, délfancia), elődjéhez hasonlóan képzett teológus és szónok, de nem oly egyszerű szerzetes, mint az. Az előkelő, életszokásaiban korábban kissé könnyelmű prelátus szerette a pompás udvartartást, túlnagy volt rokonságának egyházi javakat adományozó kedve és irántuk érzett szeretete. Számos franciának biborossá történt kinevezésével és azzal, hogy Avignont *Nápolyi Johannától* megvette (1348), a pápaságot méginkább Franciaországhoz kötötte. Bajor Lajossal szemben XXII. János nyers politikáját folytatta. A mégis megkezdett tárgyalások, melyek közben Lajos időnként nagy engedményekre lett volna hajlandó, ismét zátonyra jutottak. A kuria mértéktelen igényei és feltételei a választófejedelmeket megint Lajos oldalára állították a *frankfurti birodalmi napon*. (1344.) Most azonban nem Lajos személyének, hanem a birodalom jogainak megvédéséért fáradoztak. Lajos ellen az utolsó években jogosan növekedett a kedvetlenség, ezért a fejedelmek a pápa felhívására (1346) *Luxemburgi Károlyt* német királlyá választották. A pápának, kit az új királyhoz baráti szálak fűztek, mélyreható biztosítékokat adott, de ő is csak annyiban tartotta meg azokat, amennyiben az 1338-ban hozott — németországi jogállapotokra vonatkozó — határozatokkal nem ellenkeztek. A fenyegető polgárháború azért nem tört ki, mert Bajor Lajos (1347) váratlanul meghalt, a wittelsbachi párt által megválasztott új ellenkirály, *Schwarzburgi Günther* nemsokára lemondott méltóságáról.

Az 1348. évben borzasztó pestisjárvány, a „fekete halál“ pusztított végig Európán. A pápa teljes erejével

igyekezett az Avignonban is dühöngő járványt megakadályozni és a betegeknek testi-lelki szükségükben segítséget nyújtani. Dicséretére válják, hogy a fékevesztett tömegek vad fanatizmusa ellen (korbácsoló zarándoklatok, zsidóüldözések) szigorúan fellépett. VIII. Bonifác határozatát megváltoztatva, VI. Kelemen már 1350-ben általános jubileumi évet tartatott.

A következő konklávé azért is figyelemreméltó, mert most fordul elő első ízben választási behódolás, feltétel. Több bíboros, így a Limousinból származó *Aubert Etienne* bíborospüspök csupán a pápai teljhatalom korlátozására vonatkozó záradékkal írta alá, s mikor *Aubert VI. Ince néven* (1352—1362) a pápai székbe került, semmisnek nyilvánította azokat. Inkább XII. Benedekhez, mint közvetlen elődjéhez hasonlóan VI. Ince komolyan, mindenben kerülte a pompát s a legjobb szándékkal volt tele. Fáradhatatlanul igyekezett a Kuriában uralkodó visszaélések megszüntetésére. Uralkodásának legjelentősebb eredménye a pápai uralomnak az egyházi államban való visszaállítása.¹⁴ A pápák által elhagyott Rómában, valamint az egész félszigeten mindinkább a teljes fejtelenség, bizonytalanság, rombolás és anarchia hódított. A nemesek harcaitól és fosztogatásaitól sokat szenvedő nép ismételt sürgető kérése, hogy a pápák elhagyott városukba visszatérjenek, hiábavalónak bizonyult. Még 1343-ban római küldöttség jelent meg VI. Kelemen előtt. Vezetőjük az álmodozó, az örök róma hatalmáért lelkesedő *Cola di Rienzo*,¹⁵ aki a pápától római kamarai jegyzővé kinevezve, Rómában a Colonnák és Orsiniék versengésének végetvetendő, felkelést készít elő. A terv sikerült (1347. május), a nép ujjongva vitte a kaptóliumra s Cola a régi köztársasági hagyományokat fel-

újítva, magát néptribunnak nevezte. Cola, kétségtelenül a Bajor Lajos és Marsilius-féle népszuverénitás hatása alatt is, a római népre támaszkodva parlamentet hívott egybe egész Itália képviselőiből s Róma, a világ fővárosa alatt akarta egyesíteni a félszigetet. Olasz nemzeti császárság-féléről álmodozott. Uralkodásának kezdete új és boldogabb korszak felvirradását ígérte, de beteges önértékelése a nép ingadozásával társulva, néhány hónap után bukását idézte elő, menekülnie kellett. Mint egy meteor, úgy tűnt el s oly gyorsan történt az átalakulás. Cola szereplése azért érdemel említést, mert „az ókor lerongyolódott biborát hordozó hősjátékos“ korszerű ideák hirdetője lett azáltal, hogy a régi császári Rómát és hatalmas államát megcsillogtatva és részben bemutatva: Olaszország felemelkedése, a nemzet újjászületése, a boldogabb jövő utáni mélységes vágyakozást keltette fel a szükség és megaláztatás idejében. Bukása után Rómát és az egyházi államot újabb zavarok rázkódtatták meg. A rend helyreállítására VI. Ince az energiájáról, államférfiúi, katonai képességeiről és diplomatikus adottságairól híres spanyol *Ágidius Albornoz*¹⁶ biborost legátusként 1353-ban Olaszországba küldte. Úgyes tárgyalásokkal és fegyveres kézzel sikerült a biborosnak az egyházi államot a pápai jogar alá visszavezetnie. Rienzo, ki a pápai udvar foglya volt, Albornozt Olaszországba kísérte s az örökváros szenátorává lett. Pár hónap múlva, a nép hajdani kedvencét, lázadó sereg verte agyon (1353).

Albornoz első kiküldetéséről (1353—57) cselszövények miatt visszahívatott, de második kiküldetésével (1358—67) olyan kitűnően oldotta meg munkáját, hogy méltán nevezhető „az egyházi állam második megalapítójának“. Igaz, amit kiemelkedő tevékenységével elért,

a következő évtizedekben mások bűnei miatt ismét semmivé vált, de híressé lett törvénykönyve, a *Constitutiones Ägidianae* „az egyház polgári törvényhozásának legtökéletesebb gyümölcse“, az egyházi állam joggyakorlatát és kormányzását rendezte s a napoleoni időkig érvényben maradt.

VI. Kelemen és IV. Károly jóviszonya VI. Ince alatt is megvolt, IV. Károly a pápa szövetségeseként vonult Rómába császárkoronázásra. (1355.) A koronázást követő évben Károly császár arany bullában rendezte a német királyválasztási jogot, melyben a választófejedelmek kizárólagos választási jogát, valamint az 1338. évi jogmeghatározásokat birodalmi törvényeknek nyilvánította. Az arany bullában egy szó sincs a pápáról! Semmi kétség, hogy ez a hallgatás a pápai jóváhagyási jognak és minden pápai igénynek az elutasítását jelenti, mégis sikerült a hallgatással a nyílt összeütközést elkerülni. Az újabb harc inkább a német érdekeknek árthatott, mert a pápának még szorosabb francia kapcsolata lett volna az elkerülhetetlen következménye.

A következő pápát, *V. Orbánt* (1362—70) joggal nevezhetjük az avignoni pápák legnagyobbjának. (Korábban Grimoard Vilmos hencésapát). Kötelességeit nagyon komolyan vette, az egyházi életben, különösen a kúriánál tapasztalt visszaélések ellen igen erélyesen lépett fel. Mintaszerű életével a nép nagy tiszteletét vívta ki. Uralkodásának legfontosabb eredménye, hogy *Petrarca*, *Szent Brigitta*, különösen pedig IV. Károly (személyesen járt e miatt Avignonban) kérésére, de a francia udvar ellenére a Rómába való visszatérésre határozta el magát. 1367 október 16-án tartotta ünnepélyes bevonulását. Nemsokkal a visszatérés előtt nagy veszteség érte Albornoz elhalálózásával, mert a római utat is voltaképpen

Albornoz munkája tette lehetővé. Most ismét pártoskodások, vad zsoldos hadak garázdálkodásai, lázadásai következtek, ezért Orbán, nem lévén ereje a rend helyreállítására, a francia biborosok sürgetésére ismét Avignonba költözött, itt azonban, amint Szent Brigitta megfenyegette, hamarosan meghalt. Utódja XI. Gergely (1370—78), VI. Kelemen unokaöccse, az egyházi államban iparkodott rendet teremteni, mert ennek népe a francia hivatalnokok elleni elkeseredés miatt, melyet a firenzei köztársaság is szított, fegyverre kapott. Gergely pápa súlyos egyházi büntetésekkel, sőt fegyveres erővel, breton zsoldosokkal nyomatta el a zavargásokat. Sienai Szent Katalin, ez a rendkívüli asszony, békét közvetített s noha fáradozásai a firenzeiek hibája folytán meghiúsultak, de a pápához intézett nyílt felhívásainak a Rómába való végleges visszatérés lett a következménye, ami 1377. januárjában történt meg. A még mindig tartó olaszországi nyugtalanságok, főként a római zavargások miatt a pápa már ismét Avignonra gondolt, amikor 1378 márc. végén meghalt. Ő volt az utolsó francia pápa.

*

Az avignoni pápák részletesebb ismerete azért szükséges, mert a pápaság és az egyház történetének ezt a korát majdnem mindenki elítéli. Mindenesetre sötét árnyak fedik. A panaszok a pápák franciaországi méltatlan függősége és nepotizmusuk, elsősorban pedig a kuria avignoni pénzügyi rendszere¹⁷ ellen szólnak. Az ítélet nem teljesen helytálló. Pápai pénzügyi rendszer korábban, a 13. sz. kezdetén is működött már, noha rendszeres kiépítése, újabb bevételi források létesítése főként az avignoni korban következett be, egyrészt azért, mert az egyházi állam jövedelmei csökkentek az anarchisztikus állapotok miatt, másrésztől meg a kuria kiadá-

sai óriási módon megnövekedtek a világpolitikai küzdelmek, itáliai harcok, kereszteshadjárat-tervek, a hithirdetés (keleti missziók), a nepotista hajlamok kielégítése, a hatalmas arányú építkezések és költséges udvartartás következtében. Ehhez járult még az is, hogy a kuria 1289 óta a legfontosabb jövedelmek felét a bibornoki kollégiumnak engedte át. A pápai állásbetöltési jog pedig csak úgy fejlődhetett ki, ha volt a kuriának pénzügyi rendszere.

Ami az alacsonyabb egyházi javadalmakat illeti, a 13. sz.-tól a pápák bizonyos esetekben azzal a kéréssel fordultak a rendes előjárókhöz (püspökök s más egyházi hatóságok), hogy a szegényebb, de arra érdemes klerikusokat valamilyen javadalomhoz juttassák. A kérést később büntető fenyegetéssel, követeléssel toldották meg arra az esetre, ha a kérésnek netalán nem tennének eleget. Az egyházi állásokra ajánlottaknak várományi joguk lett. A 13. sz. második felében a kérés határozott parancssá változott. Hasonló módon mindig több befolyást nyert a kuria a magasabb javadalmak, püspökségek és apátságok betöltésére. Ezt betetőzte az *exemptiók* (személyeknek, helyeknek — vagy vegyesen — mentessége a püspöki joghatóságtól, melyek közvetlen a kuriának vannak alárendelve), valamint vitás választások esetén a Rómához intézett appellatiók számos fajtája, mert ezek fokozottabb befolyást biztosítottak az állások betöltése körül. Nevezetesebb ezek közül a pápai *jóváhagyás* és *megerősítés* joga. Nagyban gyarapodott ebben az időben azoknak a javadalmaknak a száma is, melyeknek betöltési joga az apostoli teljhatalom alapján szintén a pápát illette meg. Ezek állandó jelleggel felruházott javadalmak (*officiumok* és *beneficiumok*) s azért adományozta közvetlenül a kuria, mert az ilyenekkel bíró javadalmas ezzel együtt rendi vagy közhatósági hatalomban is részesült.

A fejlődés további folyamán az apostoli szék nemcsak egyes, hanem *minden egyházi javadalom adományozási jogát* magának igyekezett fenntartani. Így IV. Kelemen (1265) azoknak az állásoknak betöltési jogát biztosította, melyeknek tulajdonosai a kuriánál haltak meg, ott teljesítvén szolgálatot. Politikai okokból a pápák ismételten mindig több, a beneficiumok egész csoportjával való rendelkezést biztosítottak maguknak, *rezerváltak*, mint VIII. Bonifác Szép Fülöppel való harcában a francia püspökségeket. A *vakancia*, a megüresedés fogalma a kuria felfogása szerint állandóan tágabb értelmet nyert, leginkább XXII. János fogalmazásában, aki a betöltés jogát valamennyi más állásra és esetre kibővítette. A javadalmak tulajdonosait kicserélhették, a betöltést elhalaszthatták, kitüntetésként, magasabb állásra kizemeltéknek a gyorsabb haladást ezzel biztosíthatták, de ugyancsak meg is foszthatták őket, tehát a rezervációkat tetszésszerint fokozhatták. Természetes, a pápai adományozási jognak ez a túlméretezett kiépítése és a kinevezéseknek pontosan meg nem határozott módjai sok kinövést és visszaélést vontak maguk után.

Ez a jog fejlesztette ki a pápai *adóztatási gyakorlatot* is. A hatóság, mely a pénzügyigazgatást végezte, az *apostoli kamara* volt. Szervezése a 14. évszázadban befejeződött. Egész sor jövedelmi forrással rendelkezett. A legfontosabbak, melyek az avignoni-kor előtti időkből származnak: az egyes országokból, mint Lengyel-, Magyarország, Anglia- és Skóciából befolyó *Péter-fillérek*. Ezeket — az említett országokban — minden ház fizette; a *hűbéres birodalmak*, Nápoly és Szicília *adóí*, az egyházi állam *hozadéka*; egyes kiváltságos, közvetlen pápai védelem alá helyezett egyházak és kolostorok által fizetett díjak a bevallott *vagyon alapján*; a *űzed*, kereszteshad-

járatokra és más célokra s végül a kancellária által kiállított aktákért (diszpenzációk, privilégiumok) fizetett többféle *taxa*. Számos püspöki székek és apátságoknak közvetlen a pápa által való betöltése újabb fontos jövedelmi forrást nyitott meg, az u. n. *servitia communia*-t, közvetlen a kuria által kinevezett püspökök és apátok — ha jövedelmük 100 aranyforintnál több — önkéntes adományát. Később ez az évi jövedelem egyharmadára rúgott. A 13. sz. vége óta a *servitia communia* fele az apostoli kamarát, másik fele a bibornoki kollégiumot illette meg. E mellett még kisebb szerviciókat, a *servitia minuta*-t (a *servitia communia* 3·5 % -a) is kellett beszolgáltatni az apostoli iroda tisztviselői, a pápai és bibornoki személyzet részére.

Az avignoni idők óta a kuria igen fontos bevételi forrásai voltak az *annaták*,¹⁸ a nem-konzisztoriális, kisebb javadalmak első évi bevételei (*fructus primi anni; Bonifaciana*, mert valószínűleg IX. Bonifác vezette be). A 12.sz.-ig ez az összeg azé a püspöké, hercegé vagy fejedelemé volt, akinek a joghatósága alá tartozott s akik a 12. sz. óta többször felemelték, melyet aztán V. Kelemen még csak korlátolt mértékben, XXII. János teljesen a kuria részére foglalt le. Nagysága később az első évi jövedelem felének felelt meg. XXII. János a továbbiak során a megüresedett *beneficiumok bevételeit* (*fructus medii, fructus intercalares*) is a kuriának tartotta fenn, azonkívül a 13. sz.-tól kezdve igénybevette a kuria egyes esetekben a papi hagyatékokat is, amely szokás azután, szintén XXII. János intézkedéseire, mind általánosabban rezerváltatott.¹⁹ Hasonlóan a *prokurációkat*, az avignoni időkben kizárólag a kuria kebelezte be. Ez az adó eredetileg — természetben, később pénzben — püspököknek, főespereseknek (a székesegyház vagyoni kezelője) és pápai

legátusoknak az ellenőrzések alkalmával fizetett díj volt.

Nem csodálható, hogy az elviselhetetlen adóteher miatt ez a nagyarányúan kiépített pápai állásbetöltési jog és pénzügyi rendszer nagyon hamar ellenszenvet és hangos panaszt váltott ki mind a klérusban, mind a laikus világban. Ennek messzeható következményei lettek, hogy a pápai tekintély, erkölcsi felsőbbisége és tisztelete mélyen aláhanyatlott s mindenekelőtt okot adott a kapzsiság szemrehányására. De kihatott magára a beneficiumra is, mert ezek a magas szolgáltatások miatt nagyon megkárosítottak, és a sokáig húzódozó kinevezés, egyesek előnyben részesítése elkeseredést, jogi bizonytalanságot, protestálást, végnélküli költséges pereket idézett elő. Elmaradhatatlan volt, hogy a kuria anyagi követelései, amelyek már magukban is nyomasztók és súlyosok voltak, gyakran a visszaélések legrosszabb formáival, túlköveteléssel, zsarolással, megvesztegetéssel kapcsolódtak. És végül a legkárosabb, majdnem elviselhetetlen volt a kiméletlen, azonnali eljárás és vizsgálat (*cenzurák*), ha a kuria pénzügyi követeléseit nem teljesítették pontosan.

Természetes, az egyoldalú megítéléstől tartózkodni kell. A korabeli krónikások mértéktelen panaszait nem tekinthetjük igazságnak, mert az avignoni idők aktái, melyeket nemrégén tettek közzé, az apostoli kamara bevételeiről és kiadásairól általában megbízható betekintést engednek a való viszonyokba. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a kuria által akkor tervbevett nagy feladatok megoldása sok pénzt kívánt, mely más módon nem volt előteremthető. De az is könnyen érthető, hogy a mind szélesebbkörű centralizáció és pénzügyi politika, melyet éppen az avignoni pápaság fejlesztett ki, mind hangosabban kívánta a *fej és tagok reformját*.²⁰

V.

A pápai abszolútizmus és a nemzeti klérusok küzdelme. A nyugati egyházszakadás és a zsinati mozgalmak. Konkordátumok, nemzeti egyházak. Szektárius törekvések. Az új állam. Renaissance.

Az egyház világleletti uralmában bekövetkezett változás itt is keresendő. Nem tanai, nem hitelvei, hanem a szervezete lett hűtlen az ideálokhoz. Ez a szervezet világiasodott el egyetemesen. A világleletti uralom nem képzelhető el gazdasági, pénzügyi alapok, szervezet nélkül, ez pedig a kelleténél szorosabbá tette a földi célokkal való kapcsolatot. Ezt a tömegek is észrevették s nem voltak hajlandók oly ideálisan engedelmeskedni, olyan átérezve követni és megvalósítani a tanokat és ideálokat, mint korábban. Az államhatalmak számíthattak ezekre, sőt könnyen megtalálták a tömegekben a morális támaszt, mely esetleg aktív segítő is lehet. De nemcsak a laikus világra, hanem az egyes kolostorokban is rombolólag hatott a vagyon, amely kegyes adományokból gyűlt össze. A vallásos hit nagy gazdagságot szerzett, „a leány azonban elpusztította anyját“. A gazdagság tönkretette magát a kegyességet is, a vallásos meggyőződést. Ilyen elvilágiasodási tendencia a középkor folyamán gyakran fellépett korábban is, de újabb szerzetesrendek megállították, leszerelték ezeket. Ez mutatta az

égyház nagy életerejét. Ha egy régi szerzet eltért ideáljától, akkor mindig keletkezett újabb és szigorúbb szerzet. A 14. sz. végén s a következő elején úgy látszott, nehezen tud belülről, önmagából újjászületni. Sokáig a megszokás hatalma, önsúlya, tapadóereje tartotta össze. Ez mutatta isteni eredetét, mert hiába lettek hűtlenek a pásztorok s hiába avatkozott bele a külvilág, az egyház mégis fölényesen túlélte a válságot. Amikor ugyanis a laikus világ látta a megtorpanást és hanyatlást, akkor maga próbálta meg a reformokat. A huszita mozgalmak és reformzsinatok nem egyebek, mint a külvilág beavatkozásai. Korábban is állott már szemben egymással az egyház és császárság¹ s bár — mint láttuk — nagy volt köztük az ellentét, de sohasem az egyházi tanítások, az egyházi politika teoretikus elemei miatt. Sohasem vonták kétségbe, hogy Isten alapította és üdvösségre vezető intézmény. Korábban tehát a világ ellentéte nélkülözött minden logikus megalapozást, csak a gyakorlati hatalmi viszonyok robbantották azt ki. Most nem elégedett meg ennyivel a világi hatalom, hanem elméletileg is megalapozta a maga felsőbbségét. A korábban csak alkalmoszerű, esetleges dolognak most logikus, teoretikus alapja lett.

Az egyházat így egyszerre két oldalról fenyegette veszély: bent és kint.² A kettő közül az első látszott nagyobbnak s ez, a belső viszálytette könnyűvé és lehetővé, hogy a külső ellenfelek — az államok — megerősödve kerültek ki a mérkőzésből. A belső nézeteltérések sem hitelvek miatt, hanem az egyházi hatalom gyakorlása körül forogtak. Előbb is felbukkantak már szektáris törekvések, de nem vezettek eredményhez, most azonban az ellentét magában a klérusban támadt. Mikorra az egyház tetőpontjára jutott s a pápai abszolu-

tizmus teljes mértékben kifejlődött, akkorra az egyházon belül is hatalmi eltolódások következtek be, ezzel párhuzamosan. Korábban pl. a püspökök csaknem egészen függetlenek, a káptalan, egyháziak és világiak választják, később a kanonokok; a pápának mindössze felügyeleti joga van. A püspök önálló, nem eszköz, míg a 13. sz. óta a pápák maguknak követelik, a rezervációkkal megvalóban gyakorolják is a kinevezést, tetszésszerint neveznek ki püspökökké olyanokat, akikről meg vannak győződve, hogy hívők. Ennek következtében idegenek, ismeretlen ferences- és domonkosrendi szerzetesek kerülhetnek bármelyik ország püspöki székeibe, megelőzve az ottani főpapokat, jelölteket, és akik egyben rendelkeznek a püspöki javadalmak jövedelmeivel is. Az egyházi javadalmak pedig Anglia birtokainak egyharmad, Csehországban egynegyed, általában Európa-szerte egyötöd részét teszik az összjövedelemnek. Nem mintha elpazarolhatták, eladhatták volna ezt, de mégis az állam vesztesége lett, ha kiment az az országból. A pápaság számíthatott ezekre, mert tőle függ az adományozás, közvetlenül, szabadon rendelkezhet velük. A világi uralkodók már jóformán semmiféle jogot sem tudtak érvényesíteni. A pápák, éppen az avignoni időkben, gazdaságilag is leghatalmasabb urai lettek Európának. Ez a pápai centralizmus lett a mintaképe az újkori állami abszolutizmusoknak. A legújabbkori, modern nemzetállamok politikai és gazdasági erejének pedig — ma már tudjuk — a 15.—18. sz.-i abszolút korszak a szülője. Amint az abszolút monarchiák kezdetén a még el nem tűnt rendiség vívta élet-halálharcát az abszolút fejedelemmel, ugyanúgy, de azt megelőzően és más fegyverekkel, az abszolút pápaságon belül a főpapság súlyos tehernek találta a kuriális pénzügyi politikát és a kapcsolatos

sérelmeket, hatalmi csorbulásokat. A pápai abszolutizmussal szemben az egyházban bent keletkezett az ellenzék, mely alkotmányos rendszert akart a rezervációk és centralizmus helyett. Azt, hogy az adót maga a klérus állapítsa meg, ne felülről vessék ki, és a pápa mellett az egyházi arisztokráciának, a kardinálisoknak és az egyetemi tanárságnak is joga és súlya legyen. Ezeknek, az egyes országok rendi mozgalmaival azonos jellegű törekvéseknek — az ellenzéki szervezkedésnek — indítóokai materiális ízüek, mert egyik főbb céljuk az annaták eltörlése és az adómegszavazási jog.

A nemzeti klérusok rendi jellegű törekvése, melyet a fejedelmek készségesen támogattak, és a pápai abszolutizmus közti ellentét az 1380-as években már igen kiélesedett s hangos szóval követelték a zsinat, az egyházi parlament összehívását. Ugyanekkor jelentkeztek az avignoni-kor káros következményei is,³ melyek szükségképpen sarjadtak abból, hogy a pápaság olyan sokáig távol volt az egyházi egység adott központjától. A 75 év után ismét Rómában összegyűlt pápaválasztó bibornoki kollégiumban a franciák voltak túlsúlyban, — akik azonban maguk között sem értettek egyet — de a rómaiak nyomására a bari-i érseket, Prignano Bertalant választották pápává *VI. Orbán* néven (1378—89). Ha a kardinálisok a választáskor nem is rendelkeztek kellő szabadsággal, a felöl semmi kétség sem lehet, hogy a választás érvényes, mert a Rómában időző bibornokok résztvettek a pápa koronázásán, áldását kérték s ezáltal kétségkívül pápának ismerték el utólag is. Szintén ezt tették az Avignonban visszamaradt bíbornokok.

VI. Orbán erkölcsi szigorát, egyszerűségét éppúgy dicsérik, mint egyházas gondolkodását, s ezenkívül nagy gazdasági érzékkel volt megáldva. A kancelláriai köz-

igazgatásban szerezté meg ézt. Végzetessé vált, hogy jelleméből a bölcsesség és gyöngédség majdnem teljesen hiányzott. Ingerlékeny, hirtelen haragú, nyakas és kiméletlen a végletekig. Szenvedélyes erőszakoskodásával, mellyel a legjobb szándéktól lelkesített pápa a kuria és az elvilágiasodott bibornoki kollégium nagyon is szükséges reformjához hozzáfogott, csakhamar elidegenítette magától a kardinálisokat s néhány hét múlva számosan, többnyire franciák, elhagyták a kuriát. Orbán minden gondolatot, mely a kuria Avignonba való visszatérését célozta, eleve visszautasított, egyházi és politikai téren eltért az avignoni idők irányától. Ebből az egyenetlenségből nyílt párttűzés keletkezett, mikor (1378 aug. 19) 13 bibornok egy nyilatkozatban VI. Orbán állítólag ki-erőszakolt választását érvénytelennek nyilvánította s egy hónappal később Genfi Róbertet — *VII. Kelemen* (1378—94) — ellenpápává választották. Ezzel a végzetes nagy nyugati egyházszakadás kitört, annyi csapást hozva az egyházra. Jóllehet, a pápa fogyatékosága és viselkedése is oka volt jórészen a szakadásnak, de ennek a súlyos szerencsétlenségnek, mely az egyházat érte, háttározottan a bibornoki kollégium a legfőbb előidézője. Miként a császárság ellen a tartományuri hatalmak, az egyes középkori patrimonialis monarchiák ellen a rendek, ugyanúgy kezdte meg az egyház első „rendje“, a bibornoki kollégium, sajátos harcát a pápai abszolutizmus ellen.

VII. Kelemen ellenpápa — gőgös, világias gondolkodású — Avignonba költözött, hol több bibornokon kívül a pápai tisztviselők egy része is visszamaradt volt. Kelemennek nem esett tehát nehezére kiépítenie kuriáját. Kardinálisok kinevezésével méginkább növelte pártját. Felvetődik a kérdés, milyen álláspontot foglaltak el az

egy-egy országok? Többnyire politika csoportosulást találunk, de nagyban-egészben lehet mondani, hogy a germán és román nemzetek állottak szemben egymással. Mindkét pápa kiközösítette a másikat és követőiket. Vigasztalan bizonytalanság és zavar nehezedett a kedélyekre. A kor fiai alig tudhatták, ki hát a törvényes pápa, melyik párton van az igazság? Pl. *Sienai Szent Katalin* fáradhatatlanul és teljes erővel VI. Orbán mellé állott, míg *Ferrer Vince*, a Domonkos-rend hatalmas bűnbánati szónoka az avignoni pápákért vetette latba befolyását. Az általános zavart még növelte, hogy egyes országokon belül is megoszlottak a vélemények, és mindkét pápa hatáskörének kibővítésén fáradozott, püspökségeket és egyházi javadalmakat létesített, melyeknek birtoklásáért az igénylők gyakran elkeseredett küzdelmet vívtak. Hatalmuk megőrzése és lehetőség szerinti kibővítése érdekében a világi hatalmasságoknak messze menő engedményeket kellett tennie mindkettőnek, úgy hogy az apostoli szék függetlenségét és tekintélyét súlyos veszteségek érték. Végül, mivel két költséges udvartartásról volt szó és mindkét pápa politikai tárgyalása óriási összegeket emésztett fel, a kuriális pénzgazdasági helyzet mindig rosszabbá lett, ezért, különösen a javadalmak betöltésekor, nagyon is számításba jött a pénzügyi álláspontra. Nem maradhat említés nélkül az sem, hogy a szakadás következtében a szerzetek is nagy meg-rázkódtatásnak voltak kitéve, mivel azok is vagy római vagy avignoni fönnhatóságához tartoztak, a szerint, ki volt a rendfőnök.

Még többet ártott az egyház tekintélyének VI. Orbán kegyetlen és meggondolatlan kormányzása az egyházi államban. Az ellenpárt összeesküvő tagjai közül ötöt kivégeztetett, aminek általános lehangoltság és el-

keseredés lett a következménye s a kardinálisok közül többen az ellenpápához csatlakoztak. Senkitől meg nem siratva halt meg Orbán pápa 1389 októberében Rómában. Aligha tévedünk, ha elfogadjuk Seppelt megállapítását, hogy lelki zavarban szenvedett. Utódául a római hibornokok a nápolyi Tomacelli Pétert, IX. *Bonifácot* (1389—1404) választották. A politika területén eredményesen működött, Rómában és az egyházi államban a pápai hatalmat visszaállította, de egyházi téren kifejtett tevékenységéről már a kortársak ítélete is nagyon kedvezőtlen. Nepötizmusa mellett a pénzgazdasága, az adók emelése, hivatalvásárlás, egyházi javadalmak és búcsúk tömeges eladományozása alapos okokat szolgáltatottak a komoly panaszra. Szintén rováására kell írni, hogy az egyház létkérdésével, a *schisma* megszüntetésével, alig törődött. Ez a hanyagság még azáltal is növeli mulasztását, hogy a schisma megszüntetése utáni vágyakozás mindig nagyobb lett. Ennek, az egység helyreállítása utáni törekvésnek a párizsi egyetem volt a középpontja, mely akkor állott tekintélyének csúcspontján és jelentőségénél fogva, mint előkelő nemzetközi tudománycsarnoknak, a legnagyobb egyéni érdeke volt az egyház egysége. Már 1380- és 81-ben a párizsi egyetem két német teológusa, *Gelnhauseni Konrád* (*Epistola concordiae*) és *Langenstein Henrik* (*Epistola pacis* és *Epistola concilii pacis*)⁴ azt az előterjesztést tette, hogy egyetemes zsinat útján (*via synodi*) állítsák vissza az egyház egységét. Mindkettő Ockham Vilmoshoz csatlakozva azt a gondolatot védte, hogy rendkívüli időkben, a természeti szükségjog tanának értelmében, az egyház pápai tekintély nélkül is összegyűlhet egyetemes zsinatra. Így annak a zsinati ideának, sőt tannak a megalapozói lettek, mely azt kívánta, hogy a pápa az

egyetemes zsinatnak legyen alávatve. *Anjou Lajos*, a kiskorú VI. *Károly* régense, VII. Kelemen szövetségese, fellépett az egyetem ellen s a két német magisternek el kellett hagynia Párizst. Gelnhauseni a *heidelbergi*, Langenstein a *bécsi*, két újonnan, nem a pápa által alapított egyetemre hívtak meg. A tőlük képviselt, az idők követelményeitől szült ideák mégsem voltak elnyomhatók. Az egyetem fajsúlyosabb egyéniségei,⁵ mint a későbbi bibornok *d'Ailly Péter* és ennek a párizsi egyetemi kancelláriában utódja, *Gerson János*, tovább is hirdették ezt a tant s végül általánosan elterjedtté tették. A zsinati megoldáson kívül (*via concilii generalis*) más előterjesztésekkel is találkozunk. Szintén a párizsi egyetem köréből való a *Clemanges Miklóstól* szerkesztett emlékirat (1394), melyben a két pápa önkéntes lemondását (*via cessionis*) és megegyezését (*via compromissi*), azaz mindkét pápától kijelölt közös bizottság döntését ajánlja, mint eredményes kivezető utat.

Közben Gelnhauseni Konrád a pápaellenes táborban tovább hangoztatta gondolatait. Az *Epistola concordiae*⁶ szerint az egyház legfelsőbb tényezője nem a pápa, hanem az *ecclesia universalis*, ennek pedig az általános zsinat a képviselője. A zsinatnak a pápa és a bíbornoki kollégium a tagjai, de ők csak földi vezetők, tehát tévedhetnek is. Az *ecclesia universalis* nem tévedhet, bűnbe sem eshet, mert feje maga Krisztus, aki csalhatatlan. Ha a pápa meghal, csak egy tagja dől ki a zsinatnak, a tan azért tovább él. Zsinatot tehát a pápa nélkül is össze lehet hívni. Gelnhauseni tanítása rokon vonást mutat Marsilius Defensor pacis-ával, nála a népfeltség elvét az *ecclesia universalis* bírja, a képviselők a zsinati tagok. Langenstein Henrik is azt bizonyítja az *Epistola pacis*-ban, hogy pápa nélkül is össze lehet hívni a

zsínatot négy esetben: ha a pápa eretnek vagy vonakodik zsínatot egybehívni; hogyha a pápa és a kardinálisok meghalnak; ha a pápa és a bíbornokok hit dolgában tévednek s végül egyenetlenség esetén vagy ha a pápa tirannus avagy nem akarnak pápát választani. Langenstein azt is kimondja, hogy a császárnak joga van zsínatot összehívni. Ezek a tanok az 1380-as években hatottak s a fennmaradt sok értekezés, számban igen gazdag irodalom mind ezzel a kérdéssel foglalkozott. Kiemelkedik *Gerson János* 1410-ben névtelenül megjelent munkája: *De modis uniendi ac reformandi ecclesiam*. Igen élesen fogalmazza meg, hogy a legfőbb társadalmi közösség az *ecclesia universalis*, melynek mindenki tagja, Krisztus fősége alatt. Az *ecclesia universalis* jól meg kell különböztetni a pápa egyházától, mert ez csak végrehajtó szerv. Ha a pápa bitorolja a hatalmat, mindenki köteles ellenállni saját élete kockáztatásával is. Ebben fordul elő: *cesset lex, cesset iuris!* Ha megszűnik a törvény, megszűnik a jog is. A zsínat felette áll a pápának, megszüntethet fennálló jogokat, reformokat kezdhet. A püspökök, fejedelmek szintén hívhatnak össze zsínatot. A püspökök az apostolok igazi utódai. A pápa összetörte a *corpus misticumot*. A zsínat összehívásakor a legfőbb szempont, hogy az egyház java és haszna érvényesüljön.

Ilyen előkészítés után gyűlt össze (1409 márc. 25) a *pisai egyetemes zsínat*, mely a pápa feletti „*superioritas*“ elméletét már gyakorlatilag is érvényesítette, amennyiben *XIII. Benedek* (az avignoni bíborosok által választott spanyol de Luna Pedro, 1394—1417) és *XII. Gergely* (a velencei Angelo Corrario, 1406—1415) pápákat letette. Ez a pisai zsínat általános érdeklődésnek és óriási látogatottságnak örvendett. Összehívása kétség-

telenül ellenkezett az egyházi határozatokkal és szokásjoggal. Ez az előbb említett gazdag zsinati irodalomban kifejtett elmélet gyakorlati alkalmazását kísérelte meg. Hogy mindennek ellenére a bibornokok körében mégis általános helyeslésre talált, az azt bizonyítja, hogy mennyire áthatotta a lelkeket az egység utáni vágy. A szükség parancsa minden fontolgatást és bevett formát félretett, valahányszor a zavarból valami kiutat láttak. A nagyreményű várakozások mégsem teljesültek, mert hosszú tanácskozások után a két ellenpápat szakadárnak, eretneknek nyilvánították, hatalmától megfosztották ugyan s helyükbe *V. Sándort* (a kandiai görög Philargi Péter, milanói biboros, 1409—10) választották, de a zsinat nemcsak az egységet nem adta vissza, hanem az annyira szükséges egyházi reformokat is elhalasztotta s más, új zsinatra tolt. Bármennyire komolyan fáradozott a schisma megszüntetése érdekében — természetesen, téves alapon — csak még jobban elmérgesítette az egyház helyzetét, amennyiben újabb szakadást hozott létre: az átkos „*kettősségből*“ — korabeli irat szavaival — mindenkitől elátkozott „*hármasság*“ keletkezett.⁷ A három pápa más-más világi csoport támogatásában részesült s így igen jó, még jobb alkalmuk volt az egyes nemzeteknek különböző egyházpolitikai és állami érdekeik érvényesítésére, engedmények kivívására. Mikor *V. Sándor* 1410 májusában meghalt, *Cossa Balázs* bibornok — aki annakidején *Sándor* választását ajánlotta s ki helyette uralkodott — lett utódja *XXIII. János* néven. (1410—15). Hírneve rossz volt. Képességei nem mindennapiak, de világias gondolkodású, jelleme és előélete miatt ilyen magasztos hivatásra méltatlan; előbb condottiere, most a kereszténység legfőbb pásztora! A megbolygatott rend helyreállítását

tőle nem lehetett remélni. Annál inkább bíztak mindenütt az új német királyban, *Zsigmondban*,⁸ aki a legjobb szándékokat hordta szívében, hogy az egyház szükségének adózzék, noha a főmozgató nem maga Zsigmond volt, hanem *Franciscus Zabarellis* bíbornok.⁹ A Zsigmonddal való személyes találkozáson¹⁰ (Lodi, 1413 dec.) János pápa aláírta az *1414 nov. 1-re hirdetett konstanzi egyetemes zsinat bulláját*. Nem ok nélküli aggodalmakkal terhelten indult útnak Konstanz felé! Közben a bullát vissza akarta vonni, de a bíbornokok adott szavának megtartására kényszerítették. A konstanzi zsinat¹¹ valóban mind a három pápát letette s ezzel érvényre juttatta a pisai zsinat álláspontját. Ez a zsinat már *valóságos parlament*, minden jogot magának követelt, még a bíbornoki kollégiumot is félretolta. Új szervezetet alkotott a *többségi elv* alapján. Ugyanis minden zsinati határozat nélkül rögtön nemzetek szerint kezdtek tanácskozni és szavazni, éspedig a nemzeteken belül a székesegyházi káptalanok képviselői, a fejedelmek küldöttei s az egyetemek doktorai és magisterei mind szavazati joggal bírtak. A zsinatnak tehát erősen demokratikus színeze, sőt hangulata egyenesen forradalmi volt. A fejedelmek ezért távolodnak majd el tőle később. Amit a többség kimondott, törvény lett. Ez modern parlamentáris elv! Az olasz, német (idetartoztak még a magyarok és a lengyelek), francia és angol nemzeteken kívül később a spanyolok és a bíbornoki testület is kapott egy szavazati jogot. Hogy mennyire parlamentáris jellegű volt, mutatja,¹² hogy *d'Ailly Péter* és *Gerson János*, a párizsi egyetem professzorai, szinte törvényjavaslatot készítettek, melynek értelmében a „parlament“ (a zsinat) az „államfő“ (a pápa) felett van, vagyis pápa nélkül is folytatható a tanácskozás. Még a

szorosabb értelemben vett vallási kérdések elintézését is magának követelte a parlament, amennyiben a reformáció előfutárainak: *Wycliff János, Hus János és Prágai Jeromos* tanainak kárhóztatását és elvetését a pápa nélkül oldotta meg. A d'Ailly és Gersonék által képviselt elvben látta a zsinat az egyház számára a boldogulás egyedüli útját s formailag is zsinati határozatokká emelték azokat: az 5. ülésen (1415 ápr.) nyilvánították, hogy a Szentlélek oltalma alatt szabályosan összesereglett általános konstanzi zsinat az egész egyházat képviseli, erejét közvetlenül Istentől nyerte, továbbá, hogy minden ember, a pápa is, köteles a zsinatnak engedelmeskedni a hit dolgaiban, a szakadás megszüntetését és a fejtől a tagokig terjedő reformot illetően. A törvényhozók — a zsinat tagjai — teljes büntetlenségről biztosíttatnak.

A három pápa letevésével a zsinat főfeladatát megoldotta. A pápai abszolutizmust korlátok közé szorította, de az ellenzék mégsem valósíthatta meg teljesen elveit. Európaszerte mindenütt a monarchista államforma győz majd, ennek pedig sajátja az egységesítés, az erők egybefogása. Amikor a zsinat a schisma ellen küzdött az egy akol megteremtéséért, maga is monarchista módszerekkel dolgozott. Eredmény a középút, az alkotmányos monarchia, ¹⁸ az egyház mai sajátos szervezete lett. Ez ekkor született meg, a demokráciának és a bürokratikus oligarchiának a pápai abszolutizmus ellen folytatott küzdelme eredményeként. Ez az alkotmányos monarchia abszolút, oligarchikus és mérsékelt elemeket fejlesztett ki a továbbiak folyamán. Abszolút, mert a Fő, joghatóság és kormányzás tekintetében nincs alá- vagy mellérendelve a püspököknek vagy a híveknek, de mérsékelt is, mert kötik a súlyos isteni törvé-

nyek; oligarchikus annyiban, hogy a kormányzásban, törvényhozásban a bibornokok is résztvesznek, a püspökök is közreműködnek. Centralizált és decentralizált alkotmányos monarchia.

Ami a zsinati határozatot illeti a pápaválasztásról, a konklávéból, ahol ez alkalommal a bibornokokon kívül az öt nemzet 6–6 képviselője is közreműködött, Colonna Odo kardinális került ki V. Márton néven (1417–31). Az egyháznak végre, a kortársak határtalan öröme, ismét, kétségbevonhatatlanul, szabályszerűen megválasztott pápája lett. Ez az öröm azt mutatja, mennyire szíven viselte ez a laikus, külső világ az egyház ügyét. Nem hitelveit támadták, hanem éppen valóságos hitük erejénél fogva akarták megreformálni.¹⁴ De másrészt látható az egyház és a nemzetek közti viszonyban bekövetkezett eltolódás is, ami az 1431-i *bázei zsinaton* figyelhető meg határozottabban, amely még agresszívebb politikai irányt követett a pápa lelki és világi hatalma ellen. Az *annaták, szerviciók* megszüntetésével a legbiztosabb bevételi forrásoktól fosztotta meg a pápát éppen akkor, amikor az egyházi állam visszaszerzése, a közigazgatás helyreállítása és új alapokra fektetése miatt éppen a legégetőbb szükség lett volna azokra s kárpótlást nem nyújtott. Egyik oldalon áll tehát az erősen megtépett, tekintélyben és gazdaságilag egyaránt megrendült pápaság, a másik félen pedig a nemzeti klérusoktól támogatott államok. Csak bizonyos fenntartással mondhatjuk, hogy az egyes nemzetektől diktált zsinati küzdelmekből a pápa és a pápaság került ki győztesen. Nagyobb joggal mondhatjuk győztesnek az államot.¹⁵ Az övé volt a haszon, mert az állam tetszésére volt bízva, hogy mennyit fogad el a zsinati határozatokból, az államok pedig, fiaik minden

hithúsége ellenére is, politikai szempontból döntöttek, állásfoglalásuk materiális jellegű. A pápaság részére megszűnt jövedelmeket mindegyik állam magának akarta megtartani, sőt a pápát is magához szeretne volna kötni. Ez a felfogás legerősebb *Angliában*,¹⁶ noha most, a *bázei reformok* iránt a legkevesebb érdeklődést tanúsította, mert annak határozatait már régebben, a 14. sz.-ban életbe léptette. Az angol királyság jövedelme ekkor már teljesen az államé. 1343-ban kimondja a parlament, hogy pápai levéllel senki el nem fogadhat javadalmat. A következő lépés, az 1351-i határozat még radikálisabb: aki egyházi hivatalát pápai rezervációnak köszönheti, elveszíti azt. Külföldi pap a 14. sz.-ban Angliában már nem nyerhetett javadalmat. Az *anglikán egyház* a valóságban még *VIII. Henrik* előtt, már 1366-ban megvolt, amikor Wycliff professzor királynak, *III. Eduárdnak* eljárását helyeselte, hogy a Szentszéknek 33 éve nem fizetett hűbéradó kiegyenlítését megtagadta, három évvel később pedig a királynak az egyházi javak megadóztatásáról szóló rendelkezését vette védelmébe. *VIII. Henrik* csak a tényleges állapotot fejlesztette ki teóriává.

Az egyházra veszélyesebb volt a rendi színezetű belső harc, mint ezek az egyházi szervezeten kívüli; az egyes államoktól megindított támadások, s mert egyszerre két fronton nehéz harcolnia, azért egyezett ki előbb az egyikkel, a kevésbé fenyegetővel, az államokkal. Így a belső veszélyt könnyebben leszerelhetette. A zsinati mozgalmak s az egyházon belüli zsinatipárt legfőbb támaszai¹⁷ Zsigmond és a fejedelmek voltak, s hogy a belső ellenzéket megfossa a koronás pártfogóktól, engedményeket adott ezeknek a fejedelmeknek. A fejedelmek belementek az alkuba, sőt kihasználták az alkalmat. Ezek az egyezségek a különböző nemze-

tekkel kötött *konkordátumok*. A konkordátum írásban kevesebb jogot biztosított a fejedelmeknek, mint már de facto gyakoroltak, mégis megkötötték azt, mert ez szilárd, elfogadható alapul szolgálhat jogaik megrögzítésére s majdani bővítésére. Ilyenek a német (brandenburgi, bajor, szász) fejedelmekkel kötött 1447. évi *frankfurti „fejedelmi konkordátumok“*, az 1448-i *bécsi (aschaffenburgi), III. Frigyes* császárral létrejött egyezség. Ilyenek a korábban, Zsigmond által hozott *magyarországi egyházi* vonatkozású határozatok is; ezek nem elszigetelt jelenségek, hanem ebben az egyetemes talajban gyökereznek. Pl. az 1404-i *placetum regium*. A német fejedelmek ¹⁸ ezért foglaltak el korán semleges álláspontot a pápa és a zsinat, az egyházi abszolútizmus és rendiség küzdelmében. A *mainzi birodalmi gyűlésen* 1439-ben egész sor zsinati határozatot elfogadtak bár, de ezeknek nem tulajdonítottak olyan jelentőséget, mint a birodalmi törvényeknek s keresztülvitelük a fejedelmektől függött. Ezért Németországban a fejedelemségek — nem a birodalom — húzták a hasznot az egyházi hatalmak konfliktusából s hatalmuk alatt, tartományi különállással ruházták fel egyházukat. A császárság éppen a miatt, hogy a fejedelmekkel szemben megállhasson, feladta a bázeli dekrétumokat. ¹⁹ S e miatt a birodalomban továbbra is uralmon maradt a pápai abszolútizmus s ezért indult el a reformáció éppen német-honból. Viszont az egyházi és világi élet Németországban vált el a legkevésbé egymástól.

A *francia egyház megalakulása* ²⁰ az angol után, a német tartományi egyházakkal egyidőben következett be. Érthető, mert az avignoni pápaság francia befolyás alatt állott s ezért a francia klérus nem volt ellene a pápai abszolútizmusnak, mivel a pápa francia érdekeket

képviselt. A Rómába visszatérés után azonban megkezdődik a „gallikán egyház“ kiépítése is. 1398-tól 5 évig egy pápa felsőbbségét sem ismerték el. 1407-ben a parlament törvényerőre emeli az annaták jogtalanságáról és megszüntetéséről szóló 1406-os határozatot. 30 évvel később a *bourgesi nemzeti zsinat* a bázeli határozatokat szabadon átforgatta s a gall egyház függetlenségének alapjait 38 cikkelyben rakta le, melyeket *VII. Károly* állami törvényekké tett. Lényege ennek a *bourgesi pragmática sanctionak*, hogy a gall egyház önmagát kormányozza, javadalom és pénzügyeibe a pápa nem szólhat bele, legfeljebb spirituális dolgokban van befolyása. (Később ezt is vitatták.) A francia egyház sokkal nemzetibb a többinél, mert a fejlett intellektualizmus, a Sorbonne, a parlament a társadalom életével szerves, kölcsönös közösségbe vonták, erősen a társadalomhoz kötötték. Ez a szoros kapcsolat azt jelenti, hogy a gall egyház minden joga a francia államnak is erőssége.²¹

Spanyolországban az egyház és állam szinte azonos, egybeolvad szervezetük és működésük. A spanyol állam legfőbb hatalmi eszköze az egyház; az egyházi jövedelmekből semmi más kormányzat nem vette ki a maga részét oly mértékben, mint a spanyol. Az egymáshoz való viszonyt az 1408-as *perpignani zsinat*, majd a 10 évvel később kötött konkordátum szabályozta.

A kontinens északi és keleti államai, a Skandináv-államok és Lengyelország a nyugatról átvett fogalmakkal, de elnagyoltabb lépésekkel, lazább, szétesőbb szervezetükkel lassabban tették meg ezt az utat.²²

Az egyetemes fejlődés alól *Magyarország* sem vonhatta ki magát.²³ Nálunk is az államhatalom indítja meg az átalakulást. Minden változás analóg jellegű a nyugati

fejlődéssel, s itthon is már a 14. sz.-ban kezdődik az egyház és állam közti kapcsolat átalakulása és az erők eltolódása az utóbbi javára, tehát korábban, mint a tudomány és művészetek „újjászületése“. Nem önkényes uralkodói rendeletek tehát Zsigmond király egyházi vonatkozású intézkedései sem. A fejlődés sodra ragadta magával a magyar államot is. 1394-ből való az első eset, amikor „megtiltja, hogy a pozsonyi káptalanban bármilyen idegen pápai bullával javadalmat foglalhasson el“. Szinte szóról-szóra jelentkezik az 1343-as angol intézkedés. Szervesen illeszkedik ide, a magyar fejlődést betetőzi az 1404-es *placetum regium*, melynek értelmében egyházi javadalmakat csak a király adhat, pápai irat a király engedélyével hirdethető ki fej- és jószágvesztés terhe alatt. A pápai rendeletek végrehajtási joga a király kezében van, adó nem juthat el Magyarországról a Szent-székhöz a király tudta nélkül. Jóformán minden a királytól ered, a pápának alig marad hatásköre. Igaz, ezek nem mentek át teljesen az életbe, de tény, hogy a királyok gyakorolták a kinevezés jogát; még Hunyadi János is. Pl. Hunyadi a megüresedett kalocsai érsekséget lengyel barátjának, *Lasocki Miklósnak* ajánlotta fel: „... a kalocsai érseki egyház ... érsekévé, hivatalunk erejénél fogva, téged megválasztottunk, és az ország nevében az érsekséget neked adományozzuk“. Lasocki nem fogadta el s ekkor a boszniai püspök fordult a pápához az érsekség elnyeréséért, de elutasított, mert a pápa nem avatkozott bele, megvárta, míg majd Hunyadi ajánl valakit. Hunyadi pedig védte az állam jogait. A dömösibudai prépostság betöltésekor is hosszasan ellenállt s végül az ő akarata érvényesült. Támogatták a főpapok és köznemesek. A pápához intézett feliratuk hangsúlyozza, hogy „... az ország összes javadalmaira kiterjedő ren-

delkezési és adományozási jogot, mely emberemlékezetet meghaladó idő óta érvényben van ... „, a jövőre is fenn akarják tartani. „Ha tehát Szentséged Magyarország hódolatát birni óhajtja, szabadságán csorbát ne ejtessen“! Hunyadi és az országnagyok állásfoglalása azt mutatja, hogy Zsigmond rendelkezései törvényekké lettek. Pl. az 1404-i rendelkezéseket a 1440. IV. tc. foglalja magában.

Mindez eléggé szemléltetően mutatja az állam felemelkedését. *Lukács érsek, III. Ince* pápa korának az egész országot megmozgató, királyoknak parancsoló egyháza az állammal szemben alárendelt helyzetbe került. Az állam „kiszabadult“ az egyház felsőbbisége alól. Hazánk is ugyanazt az utat futotta be, mint a többi ország. A korban volt a fejlődés tendenciája, az segítette elő az államfők törekvéseit.

*

Egyház és állam küzdelmében az utóbbinak még más segítségei is voltak: *a szektárius törekvések*.²⁴ A szekta szó apologetikus-polemikus eredetű. Minden szekta, megtartja ugyan a kereszténység alapelveit, de kiválva az egyházból, csekélyebb értékű mellékképződ-ménnyé, „ellenzékké“ lesz. Éltető eleme a támadás, tagadás és olyan elvek hangsúlyozása, amelyek bennük jutnak először világra, melyek az egyházban csak csírájában éltek avagy teljesen el voltak nyomva, természetesen jó okokból. Vannak elvek, melyek a tömegek közé szórva, javítás helyett rombolást végeznek s hirdetésükben és alkalmazásukban bizonyos határon túl nem lehet elmenni. A szekták — természetükből következők — ezeket a mellőzött oldalakat próbálták érvényesíteni és társadalmi téren megvalósítani. A rendi különbségek miatt — főúr, rabszolga — nem érvényesül pl. az emberszeretet

sem teljesen. Kiindulópontjuk más, mint az egyházé; az egyház objektív, a szekta szubjektív jellegű, egyedül Krisztus törvénye és példájának követése az objektív náluk. Az egyház szerint az őskereszténység kezdeti, kiindulópont, míg a szekta ezt az állapotot örökérvényűnek ismeri, nem tekint semmi történeti fejlődést. Krisztust közvetlen uralkodónak, királynak tartják, kinek törvényei a bibliában vannak. Az egyház tanítása szerint Krisztus és az egyház között mélyenjáró viszony, kompromisszum van. A szekták ezt a kompromisszumot radikálisan elvetik. Képtelenek tehát nagy tömegeket organizálni, csak egymással egyénileg kapcsolatos körök tudnak kiterjeszkedni. Hiányzik belőlük a kontinuitás, dogmáik nincsenek, a tanokat nem adják át egymásnak; tanításuk individuális, szabadon magyarázzák a bibliát. A tényleges társadalmat folyton javítani akarják, nem értve meg, hogy az életfeltételek nem olyan egyszerűek, egykönnyen nem változtathatók meg, ezért gyakran alakul ki bennük olyan ideológia, hogy a társadalmat morális elvek szerint lehet megváltoztatni. Az emberi erőt képtelennek tartják a világ meghódítására; Isten országát biztosan eljövendőnek vélik, eschatologikus várakozás vesz rajtuk erőt, míg a megváltásért való hála és a kegyelem elveszik náluk.

Egyház és szekták állásfoglalása más a természetjoggal szemben. A teremtés első napjaiban fennállott ideális állapotot, amikor még nem volt állam, hatalom, kényszer, csak testvéri szeretet, ezt az állapotot az abszolút természetjog szabályozta. Ez az abszolút törvény veszendőbe ment az eredendő bűn következtében, fenn sem maradhatott. Az egyház, ha ehhez ragaszkodnék, forradalmár lenne vagy ha nem, akkor tétlenségre volna kárhozthatva. Kifejlesztette tehát a relatív természetjogot:

van állam, fennállnak vagyoni különbségek, szabadállapot, szabadok és elnyomottak, de mindez a bűn következménye s alkalmasak arra, hogy az ember javulását előkészítsék. Ez a relatív természetjog érvényesül az életben, erre épült fel tehát az egyház szervezete is.

A szekták az abszolút természetjogot akarják megvalósítani. A társadalom tagolt, lépcsős felosztásáról nem tudnak. S hogy mennyire sikerült átvinniök tanaikat a valóságos életbe, a szerint változik számuk. Volt, amelyik nem támadta a vagyoni egyenlőtlenséget, beérte a felebaráti szeretet, karitatív tevékenység hangoztatásával. Az ilyen természetű szekta nem élhetett sokáig, mert az egyház a maga szervezett szociális munkájával jobban megoldotta ezt a problémát. Más szekták viszont tagadják az egyházat és pápát, idegenkednek az esküvel szemben, államot, kultúrát semmibevesznek, minden egyént minden tekintetben egyenlővé akarnak tenni: mindez azt mutatja, hogy erősen haladtak a kommunizmus felé. Elveik tehát nemcsak egyház-, hanem államellenesek is voltak. Egyházellenes törekvéseikben azonban számíthattak az állam támogatására avagy fordítva: az államnak is segítségére voltak annak egyházellenes harcában.

Kezdetben *Wycliff János* mozgalma is szektajellegű, az abszolút természetjogra törekszik, semmiféle kompromisszumot nem ismer el. Más, újabb gondolatelmék később merülnek fel nála. *Hus János* szóról-szóra átvette ezeket a tanokat. Ebben az időben elsősorban ez a két ilyenirányú törekvés kötötte le az egyház erejét.

*

Nyugateurópa késő-középkori története döntő jelentőségű átalakulásokat hozott. *Új állami életforma* fejlődött ki,²⁵ mely mintául szolgált a többi Európának is.

Ez a forma: a nép minden erejének összefogása a nemzetiállamban erős, *abszolút-monarchista kormányzat* alatt. A királyság nemcsak a nagy nemesség különállását, a rendeknek az államra veszélyes hatalmát és a városok kiváltságait győzte le, hanem a szellemi testületek, az egyház hatalmát is visszaszorította. Ez a változás lassan megy végbe s nem egészen következetes. A szerint alakul, hogy az egyes területeken milyen ellenállást talál.²⁶ De amint megszűnt a Rómához való fellebbezés, nem volt többé hatalom, mely versenyezhetett volna az állam tekintélyével. Az állam a felsőbbségét tehát a vallási egység bomlásával párhuzamosan szerezte meg. A hatalom egyesítése az államon belül szükséges volt, ha az állam túl akarta élni a vallási konfliktus következményeit. Századokon át anyjának, nevelőjének betegsége idején a saját lábára állott. Elnyert szupremáciájából közvetlenül származik az a hatalma, hogy az alája tartozó közösség bármely társulásának vagy személyének korlátokat, törvényeket szabjon. Tehát már nem az egyházat illeti meg a hatalom teljessége, annak nincs kényszerítő ereje. Az állam joga lett kényszerítő parancsokat kibocsátani. Az egyház világi törvényhozó joga, adómentessége megszűnt. Egyházi javak adományozása, a papság feletti bírászkodás, mind az állam joga lett. Az állam feladata azokat is megbüntetni, akik a klérust bántják. Belenyul a hit dolgaiba, bírászkodik a papság felett, világi törvényszék elé kényszeríti őket. Bírói működését függetleníti az egyházi bírászkodástól. Az excommunicatiot eddig támogatta a világi hatalom, most az állam nem bünteti meg az egyházi szempontból bűnösöket, nem törődik az egyház ítéletével s az egyházi menedékjogot sem ismeri el. A világi bírák hatásköre ezután olyan esetekre is kiterjed, melyek eddig

egyháziakat illettek meg, pl. a végrendeleti ügyekre. A fejedelmek vizsgálati jogot gyakorolnak egyes kolostorokban, belső egyházi reformokat létesítenek.²⁷ Ez főként a 15. sz.-ban gyakori, máshol az újabb korban. Az állam a szociális feladatokat, karitatív tevékenységet, népgondozás ügyét, kórházak alapítását, iskoláztatást is magához ragadja. Ez lassúbb ütemű, így pl. nálunk az utóbbiakat csak a felvilágosodás korában kezdi gyakorolni. A szakítás a kulturális élet minden területén megkezdődött. Az egyház csaknem feloldódott az államban, mert ez²⁸ immár minden ízében világi érdeklődésű, végkép elvált a szentágostoni univerzalisztikus gondolattól, saját létét, önfenntartását vallja egyetlen feladatának s állandóan asszimilálja a még fel nem szívott erőket. Mindezt saját szervein keresztül kell megvalósítania, melyeket a folyton bővülő, eddig ismeretlen vagy csak részben végzett munkák sikeres elvégzése miatt reformálnia, eszközeit tökéletesebbé kell tennie. Ezek az eszközök: állandó, egyedül az államfőtől függő hadserege, központosított, technikailag iskolázott közigazgatás, diplomáciája, a törvényhozás és igazságszolgáltatás megreformálása, merkantilista gazdaságpolitika. Amint gyarapszik és bővül tartalmában, ugyanolyan mértékben volt szüksége szakképzett erőkre, tisztviselőkre. Hatalmának fejlődése egyben a bürokrácia kiépítéséhez, közintézmények elsokosodásához vezetett. Az átalakulásnak ez a legfontosabb következménye!²⁹

Az új állam „műtermék, ésszerű organizáció”,³⁰ nemcsak katonai és közigazgatási, hanem kulturális hatalom, önálló kultúregyéniség. Még nem hódító, terjeszkedő birodalmak alakulnak most, ez csak a fejlődés utolsó korszakában következik be, mert előbb az állam-szervezet inkább mélységben, mint kiterjedésben erő-

sődött. A hódító politika a belső erőgyűjtés következménye lesz. Az öntudatlan, még szunnyadó erőket a monarchia fogja össze, egyedül a fejedelem akarata viszi a tömegeket a nemzet szükségleteinek megfelelő útra. Király és állam azonos a nemzeti gondolattal, de ennek — még öntudatlanul — hozdozója most az egész nép lesz rendi különbségek nélkül.³¹

A fejlődő állami élet velejárója a közteher. Ugyanígy viseli mindenki igazságosan a pénzügyi terheket, mert a rendek letörése a kiváltságok megszűnését is jelentette. Ebben, a pénzügyi rendszer kiépítésében az avignoni pápaság volt a mintakép. A közteherviselés, a kiváltságok megszűnése a személyes szabadság korlátozását jelentette, de ezért bőségesen kárpótolta az állam az alattvalókat. Negative igyekezett őket a külső ellenség és belső békebontók ellen megvédeni, pozitíve pedig a nemzeti gazdaságot előmozdítva, különböző forrásait felnyitva, ipart, kereskedelmet fellendítve, egyben az anyagi s általános jólétről gondoskodott.

A középkor feudális államrendje polgári érzületű *hivatal-államnak* adott helyet. Ez a folyamat ideáltípus még csak, ami természetesen nem mindenütt következett be egyenletesen, főként az intézményeket s gazdaságpolitikát nem sikerült egyszerre valósággá tenni, de egészbenvéve Nyugateurópában 1500 körül az állam olyan állást foglalt már el, hogy a következő századokban vezetőszerepet tölthetett be. A középkori univerzaliztikus ideák bukásával az új nemzetállamok a maguk szellemi és erkölcsi értékét termelik ki. Ezeknek az értékeknek hordozója, az új ember, még középkorban vallásos, katolikus életformák között él, mégha néha külsőséges is már a vallásossága. Az új állam lényeges elemeinek tehát a középkor a bölcsője, annak méhéből

tört elő egymásbatolyó, egymástól el nem választható egyenes folytatásként. „A tudományos és művészeti alkotások, melyeket . . . századok óta csodál az európai műveltség, pompás virágokként nőttek ki a renaissance állam talajából“.³² De mindez, tudomány, irodalom, művészet, humanizmus csak járulékos, másodlagos képződmény, mert a világrépről való felfogás, a világnézet lassú átalakulása az egyház és állam közti viszony megváltozásának, az állam megerősödésének, hatalmas nekilendülésének a szükségképeni következménye. S ha az ember másként gondolkodik, más színben és jelentőségben tűnik fel előtte minden, ha megváltozik a világmindenségről való felfogása, akkor kezdődik az újabb kor. Nem új stílus kifejezőjének, az irodalom, tudomány és művészet megújulásának, az ókor utánzójának kell tartanunk a renaissancet, mert ezeknek egyike sem született újjá, már a 12. sz. óta elevenen, állandóan eredeti műveket alkotott, s az antikot pedig mindig ismerték és utánozták is. *Renaissance: az állam „újjászületése“*, megerősödése, az egyháztól elfordult egyéni életre ébredése, kifejlődése.

Ettől a renaissance államtól még hosszú az út a mai napok „totális“ államáig. Ezt később majd egy másik ilyen kis tanulmány akarja vizsgálni, mert az egyház és állam közti viszony szabályozása századokon át tartott s tart napjainkban is, a körülmények változásának megfelelően. A legfőbb egyházi tanítóhivatal mindenkori elvét legutóbb *XIII. Leo* formulázta meg:³³ „Isten az emberi nem kormányzását két hatalom közt osztotta meg, t. i. az egyházi és a polgári hatalom között; egyikre bízván az örökkévaló javak, másikkra a földi ügyek gondozását. Mindkettő a maga nemében a legfőbb.“ Mindegyik független, de békés együtt-

működésük szükségképpen, mert közös forrásuk Isten s az egyiknek tagjai a másiknak is polgárai. Egyház és állam egymáshoz való viszonyáról a kereszténység álláspontja ma is ugyanaz, mint Szent Ágoston idejében, mert végeredményben az államhatalomnak az ember rendeltetése adja az alapelveket. A *lex aeterna*, az erkölcsi világrend nagyobb a *lex temporalis*nál, az időleges, az emberi törvélynél.

Das Papsttum und die Nationalstaaten im späten Mittelalter und in dem Beginn der Neuzeit.

Die Kirche und der Staat sind im Mittelalter nicht gleichgestellt. Die Kirche steht hoch über dem Staat, das geistige Leben trägt auf jedem Gebiet die führende Rolle. Ihre Ideen, Lehren durchdringen gleichmässig das Familien- und Wirtschaftsleben, die Wissenschaft, die Kunst, das Recht, u. s. w. Alles dieses war die Folge der langen Entwicklung der Wirksamkeit göttlicher und menschlicher geschichtlichen Kräfte. Um 1200 herum erreichte sie den Höhepunkt.

Die bisherigen Staatslehren vergleichen den Staat mit einer Organisation, mit einem menschlichen Organismus, dessen Seele jedoch die Kirche ist. Eine solche ist zum Beispiel die Staatslehre von *Johannes Salisbury*. Der päpstliche Absolutismus schwächte sich und machte Rückstritte in der avignonischen- und in der westlichen Kirchenspaltungszeit, allmählig, nach innerlichen und äusserlichen Kämpfen, die ähnlich den Standeskämpfen waren,

erwarben sich die einzelnen Nationen solche Rechte, die ehemals nur die Kirche besass. Den Kampf begründeten sie auch theoretisch, und die neuen Staatslehren sahen die Seele des Staates schon nicht mehr in der Kirche, sondern im Staate selbst. Das bedeutendste Werk ist, was damals erschienen war, *Defensor pacis* von Marsilius v. Padua. In diesem kommen die modernsten parlamentarischen Principien schon vor. Der Resultat des Kampfes ist, dass um 1500 herum der Staat eine grössere Macht bekam, als die Kirche. In vielen Beziehungen steht er ober der Kirche.

Die Renaissance ist also — im Gegensatz mit der bisherigen Auffassung — nicht die Wiedergeburt der Wissenschaft, der Künste und der Litteratur, sondern — nach meiner Meinung — bedeutet es die Verstärkung, das Erwachen des Staates für das selbstständige, individuelle Leben. Das Aufleben der Wissenschaften, u. s. w. ist nur die Folge der Verstärkung des Staates.

Jegyzet.

I. Bevezetés.

A „sötét középkor“ elnevezés kialakulása.

- 1 *Fináczy Ernő*: A középkori nevelés története. Bp. 1926. 318.
- 2 *Váczy Péter*: A sötét középkor. Magyar Szemle 1931. XII. k. 1 (45) sz. 5-11.
- 3 *Váczy Péter*: A középkor története. Egyetemes Történet II. Magyar Szemle Társaság. Bp. 1936. 3—6.
- 4 *Hekler Antal*: A középkor s a renaissance művészete. Bp.
- 5 *Hóman Bálint*: Történelem és katolicizmus. Az eredetileg közzétett cikkek csak gépelt másodpéldánya állott rendelkezésemre. A laikus történetiszemlélet szerepéről.
- 6 *Szekfű Gyula*: A magyar renaissance-állam. Hóman-Szekfű: Magyar Történet III. 332—333.
- 7 *Balogh József*: Szent István politikai testamentuma. *Minerva*, 1930. 5—7. sz. 129—164. Itt főként abból a szempontból, mely tanok hatottak a Civitate Dei-re.
- 8 *Váczy i. m.* 152.

II.

A kereszténység a római birodalom bukása után. Az államról való feltogása. Egyház és állam kapcsolata. A középkori világkép.

- 1 *Hóman—Szekfű—Kerényi*: Az ókor története. Egyetemes Történet I. Magyar Szemle Társ. *Altheim Ferenc* munkája. V. r. 5—7. f. 586—614. Vergilius-idézet 594.
- 2 *Horváth Sándor*: Aquinói Szent Tamás világnézete. Szent István Könyvek 21. sz. Bp. 1924.
- 3 *Otto Schilling*: Die christlichen Soziallehren. Der katolische Gedanke XVI. B. Oratoriums—Verlag. Köln—München—Wien. 1926. 113—120.
- 4 *Váczy i. m.* 55—69., 152—153.
- 5 *Váczy i. m.* 522—524.
- 6 *Godefroid Kurth*: A modern civilizáció kezdetei. Szent István Könyvek

- 52—53. Bp. 1928. Dr. Michel Károly ford.
- 7 *Ernst Bernheim*: Einleitung in die Geschichtswissenschaft. Sammlung Göschen 270.1926. 19—21.
- 8 *Horváth S. i. m.*
- 9 *Assisi Szent Ferenc* kis virágai. Ford. Tormay Cecilia. A Napkelet könyvt. 1b. Bp. 1927. 72—75.
- 10 *Godefroid K. i. m.*

III.

Az egyház világfeletti uralmát megalapozó nagyobb pápák egyénisége és munkája. A középkori családi élet és házasság, munka és vagyon; művészetek, irodalom és a tudományok; jogrendszer.

- 1 *Kornemann Ernő* munkája Az ókor történetében. Egyetemes Tört. I. Magyar Szemle Társ. V. r. 1. f. 615—618.
- 2 *Godefroid K. i. m.*
- 3 *Capellazzi*: A pápa személye és méltósága. Dr. Lippay Lajos: A pápaság a világ tükrében c. gyűjt. m. Bp. 1929. 64—68.
- 4 *Joseph de Maistre*: A pápák fejedelmi felsőbbbsége. Az előbbi munkában. 122—133.
- 5 *Bangha Béla S. J.*: Az örök pápaság. Magyar Kultúra 1935. 13-14. sz. 1-8.
- 6 *Váczy i. m.* 153—154.
- 7 *Seppelt—Löffler*: Papstgeschichte von Anfängen bis zur Gegenwart. Kösel—Pustet, München 1933. 55—59.
- 8 *Váczy i. m.* 278—292., 301—303.
- 9 *Balogh József*: A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Századok 1932. 152—168.
- 10 *Seppelt—Löffler i. m.* 101—105.
- 11 *Váczy i. m.* 440—442.
- 12 *Váczy i. m.* 446.
- A. Brackmann*: Die Ostpolitik Otto des Grossen. Hist. Zeitschrift, B. 134. 1926. 242—256.
- 13 *Seppelt—Löffler i. m.* 133—136.
- 14 *Seppelt—Löffler i. m.* 142—147.
- 15 *Váczy i. m.* 462—474.
- 16 *Seppelt—Löffler i. m.* 148—150.
- 17 *Seppelt—Löffler i. m.* 174—179.
- 18 *Loserth*: Geschichte des späteren Mittelalters. Below—Meinecke Handbuch. München und Berlin 1903. 9—11. J. *Hatschek*: Englische Verfassungsgeschichte. U. — ott. 1913. 155—164. *Hóman—Szekfű*:

- Magyar Történet II. 53—54.
- 19 *Otto Schilling* i. m. 173—174. *Godefroid K.* i. m.
- 20 *Babits Mihály*: Amor Sanctus. Magyar Szemle Társ. Bp. 1933. 228—231.
- 21 *O. Schilling* i. m. 187—192.
- 22 *Dr. Artner Edgár*: Az ősegyház kommunizmusa Bp. 1923. 209—218.
- 23 *Erzsébet királyné* végrendeletét csak egyetemi tanulmányaim kapcsán ismerem. A többiekét szintén.
- 24 *O. Schilling* i. m. 226—229.
- 25 *Hekler A.* i. m.
- 26 *Bogyay Tamás*: A középkor öröksége a modern katolikus művészetben. Magyar Kultúra 1935. 13—14. sz. 25—30.
- 27 *Babits M.* i. m.
- 28 *Nagy József*: A filozófia története. Bp. Pantheon. 1926. *Finánczy* i. m. 165—221.
- 29 *Assisi Szent Ferenc* i. m. 79—83.
- 30 *E. Bernheim* i. m. megállapításai. *Kornis Gyula*: Történetfilozófia. Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. 1. Bp. 1924.
- 31 *J. B. Sägmüller*: Lehrbuch des katholischen Kirchenrechtes. Freiburg 1914. 170—180. *Charles Seignobo*: A francia nemzet őszinte története. Athenaeum. Bp. 136 stb.
- Az egész gondolatvilágra: *J. Huizinga*: Herbst des Mittelalters. München 1931. Drei Masken Verlag.
- Th. Steinbüchel*: Christliches Mittelalter 1935.
- H. v. Eicken*: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. 1923.
- H. Schaller*: Die Weltanschauung des Mittelalters. 1934.
- J. Bühler*: Kultur des Mittelalters. 1931. Leipzig.
- Kühár Flóris*: A keresztény bölcsélet története. Szent István Könyvek 43—44. Bp. 1927.
- G. Schnürer*: Kirche und Kultur im Mittelalter, 3 B. Paderborn 1924-29.
- G. v. Below*: Der deutsche Staat des Mittelalters. Leipzig 1925.

IV.

Változás az egyház és állam közti viszonyban.
Az átmeneti kor pápai. Pápaság és császárság 14. sz.-i harca. Új államtanok. Az avignoni pápaság és pénzügyrendszere.

- 1 *Sepelt—Löffler* i. m.
- 2 *u. ott* 199—205.
- 3 *J. B. Sägmüller* i. m. 27.
- 4 *A. Dempf*: Sacrum Imperium. München und Berlin 1929. 405—430.
- 5 *Sepelt—Löffler* i. m. 206—211.

- 6 *Takács Ince O. F. M.*: A templomosok tragédiája. Magyar Kultúra 1934. 20. sz. 319—322.
- 7 *Váczy i. m.* 615—618. *Seppelt—Löffler i. m.* 211—216.
- 8 *H. Otto*: Marsilius von Padua und der Defensor pacis. Historisches Jahrbuch 1925. 209, Marsilius † 1342/43 körül.
Lajos udvarában 1326 óta élt. Defensor pacis 1324—26.
- 9 *R. Scholz*: Kirchenpolitischen Streitschriften 1327—54. Róma 1313.
8—9 ezeken kívül *Váczy és Seppelt—Löffler* megf. idézetei, továbbá *H. Grauert*: Aus der kirchenpolitischen Traktatenliteratur des 14. Jahrhunderts. Hist. Jahrbuch 1908. Főként a kuriális felfogásra.
- 10 *Salisbury János*: Polycraticus. Migne: Patrologia Latina 199. k.
K. Schaarschmidt: J. Sarrasberensis. Leipzig 1862.
M. Deminuid: Jean de Salisbury. Paris 1873.
- 11 *A. Dempf i. m.* 430—440. *Váczy i. m.* 590—593. s idézetei.
- 12 *H. J. Laski*: Jog és állam. Társadalomtudomány 1930. 1—3. sz. 3—34.
- 13 *Seppelt—Löffler i. m.* 214—226.
- 14 *H. Grisar*: Geschichte Rom's und der Päpste im Mittelalter. Freiburg 1901. *Luttor Ferenc*: Róma. A város a történelem tükrében. Magyar Szemle Kincsestára. 56. Bp. 1931.
- 15 *Dr. Walter Schneefuss*: Italienische Geschichte. Sammlung Göschen 949. Berlin und Leipzig 1927. 45—50. *Seppelt—Löffler i. m.*
- 16 *W. Schneefuss i. m.* *Balanyi György*: A római kérdés. Szent István Könyvek 77. sz. Bp. 1939. 24—25.
Albornoz toledoi érsek, † 1367. 1350 óta bibornok.
- 17 *Seppelt—Löffler i. m.* 223—226. *Cl. Bauer*: Die Epochen der Papstfinanz. Hist. Jahrschrift 1928. 457—503.
- 18 *Mayer Béla*: Pápai bankárok Magyarországon. Századok 1924.
J. Kirsch: Die päpstlichen Annaten. Paderborn 1903. 9—10.
- 19 *Baumgarten*: Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit 1295—1437., bev.
- 20 *Seppelt—Löffler*: i. m. 226.

V.

A pápai abszolutizmus és a nemzeti klérusok küzdelme. A nyugati egyházszakadás és a zsinati mozgalmak. Konkordátumok, nemzeti egyházak. Sektárius törekvések. Az új állam. Renaissance.

- 1 *A. Dempf im.* 405—430.
- 2 *Justus Hashagen*: Staat und Kirche vor der Reformation. Essen 1931. 530—533.
- 3 *Seppelt—Löffler i. m.* 227 stb.

- 4 *Loserth* i. m. 409—410. *A. Dempf* i. m. 539—561. *E. Lavissee*: Histoire de France IV. 352—363. Különösen a párizsi egyetemnek a zsinati mozgalmakban való szerepéről. *Seppelt—Löffler* i. m. 531 *Váczy* i. m. 703. *Gelnhauseni Konrád* † 1390. Német teológus a párizsi egyetemen, majd a heidelbergi egyetem kancellárja. *Langenstein Henrik* † 1397. Német skolasztikus Párisban, 1384 óta Bécsben. *Propyläen Weltgeschichte* 10 Bände. Im Propyläen—Verlag. Berlin. 4. Band. Das Zeitalter der Gotik und Renaissance 1250—1500. 70.
- 5 *E. Lavissee* i. m. D' Ailly Péter 1389-től egy. kancellár, 1397 óta. cambray püspök, 1411-ben bibornok, † 1420.
Gerson János D' Ailly utódja a kancellárságban, † 1429.
Clémanges Miklós humanista és teológus. 1394-ben a párizsi egyetem rektora, † 1437.
- 6 L. 4.
- 7 *Seppelt—Löffler* i. m.
- 8 *Hashagen* i. m. 544—545.
- 9 *Franciscus Zabarellis* biboros (1360—1414.) Firenze, Padua, Venezia. v.-ban tanított. Egyházjogász, egyházpolitikus. IX. Bonifác hívta Rómába. Zsinattörténeti munkája: De schismate.
- 10 *Karácsonyi János*: Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás. Nagyvárad 1885. 57—58.
- 11 *Seppelt—Löffler* i. m. 236—238.
- 12 *E. Lavissee* i. m. *Dr. Melichár Kálmán*: A zsinatok. Szent István Könyvek 98. sz. Bp. 1932. 104—117.
- 13 *Szabó Vendel*: Katholicizmus. Magyar Szemle Kincsestára 71. Bp. 1929. 30—32.
- 14 *J. Schairer*: Das religiöse Volksleben am Ausgange des Mittelalters nach Augsburgur Quellen. Tübingen 1914.
- 15 *E. Lavissee* i. m. IV., 272.
- 16 *Hatschek* i. m. 323—324. *Haller* i. m. II. 44.
- 17 *Heinrich Ritter von Srbik*: Die Beziehungen von Staat und Kirche in Österreich während des Mittelalters. Innsbruck 1904. 10.
- 18 *Hashagen* i. m. 101—104., 464—465. *Hajnal István*: Az újkor története. Egyetemes Történet. III. Magy. Szemle Társ. 1936. 35—63., 134—145.
- 19 *Fr. Thudicum*: Papsttum und Reformation. Leipzig 1903. 190—194. *Srbik* i. m. 17—18.
- 20 *Lavissee* i. m. IV., 360—361.
- 21 *N. Valois*: La France et la grande Schisme d' Occident. I—IV. Paris 1902. IV. 504.
K. J. v. Hefele: Konziliengeschichte. Freiburg 1855—1874. A legkiválóbb zsinattörténeti munka. Mind a 7 kötetét tanulmányoztam, egyes részeit felhasználtam. 8. és 9. kötete, Hergenröther professzor munkája azonban nem állott rendelkezésemre.
- 22 *Hajnal* i. m.
- 23 *Barta István*: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor

- végén. Bp. 1935. A Pázmány. Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai. 4. sz. (Középkori magyar történelmi tanszék.) Amikor ez a munka megjelent, dolgozatom első fogalmazásban már készen volt. Tanulmányom egyetemes történelmi jellegéből következik, hogy a magyarországi állapotok rövidre fogott ismertetésekor ezt a munkát használtam elsősorban. A Hunyadi Jánosra vonatkozó idézet a Magyar Történetből való. Forrásaim és a használt irodalom többször azonos Bartáéval, ami a rokon terület miatt természetes is, de a nála mellékes — az egyetemes háttér — nálam fő, s fordítva.
- 24 *Dr. Schütz Antal*: Dogmatika. 2 k. Bp. 1923.
Marx—Bilkei: Katolikus egyháztörténelem. 1933.
Seppelt—Löffler i. m. *Szabó Vendel* i. m.
Dr. Lippay Lajos: A protestantizmus. Szent István Könyvek 121—122. Bp. 1935.
Révész Imre: A reformáció. Magy. Szemle Kincsestára. 74. sz. Bp. 1932.
Kardos Tibor: A laikus mozgalom magyar bibliája. Miűnerva könyvtár XXXV. Bp. 1931.
Tóth Szabó Pál: A cseh—huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917.
- 25 *Propyläen Weltgeschichte* i. k. 50—66.
26 *H. J. Laski* i. m.
27 *Hashagen* i. m. 320—370. *Békefi Remig*: Hunyadi Mátyás, mint a ciszterciek reformátora. Akad. Ért. 1894. 715.
28 *Szekfű*: A magyar renaissance-állam. I. m.
29 *Propyläen Weltgeschichte* i. k. 154.
30 *Dékány István*: A társadalmi szervezés értéke. Társadalomtudomány. 1930. 1—3. sz. 35—86.
31 *Brandis Kelemen gróf*: A Habsburgok univerzalizmusa. Magyar Kultúra. 1934. 2. sz. 60—64.
32 *Szekfű* i. m.
33 *Immortale Dei* 1885.

TARTALOM.

	Oldal
I. Bevezetés. A „sötét középkor“ elnevezés kialakulása.	3
II. A kereszténység a római birodalom bukása után. Az államról való felfogása. Egyház és állam kapcsolata. A középkori világkép.	7
III. Az egyház világfeletti uralmát megalapozó nagyobb pápák egyénisége és munkája. A középkori családi élet és házasság, munka és vagyon; művészetek, irodalom és a tudományok; jogrendszer.	19
IV. Változás az egyház és állam közti viszonyban. Az átmeneti-kor pápái. Pápaság és császárság 14. sz.-i harca. Új államtanok. Az avignoni pápaság és pénzügyrendszere.	51
V. A pápai abszolutizmus és a nemzeti klérusok küzdelme. A nyugati egyházszakadás és a zsinati mozgalmak. Konkordátumok, nemzeti egyházak. Szektárius törekvések. Az új állam. Renaissance.	79
VI. Das Papsttum und die Nationalstaaten im späten Mittelalter und in dem Beginn der Neuzeit.	103
VII. Jegyzet.	105

286

